

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI ANADOLUSU'NA
YAHUDİ GÖÇÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

GÜLSÜM SAPMAZ

KOCAELİ-2024

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI ANADOLUSU'NA
YAHUDİ GÖÇÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

GÜLSÜM SAPMAZ

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ OĞUZ POLATEL

KOCAELİ-2024

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI ANADOLUSU'NA
YAHUDİ GÖÇÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: GÜLSÜM SAPMAZ

Tezin Kabul Edildiği Enstitü, Yönetim Kurulu ve Karar No: 14.06.2024-21

Jüri Başkanı: DR. ÖĞR. ÜYESİ OĞUZ POLATEL

Jüri Üyesi: PROF. DR. İBRAHİM ŞİRİN

Jüri Üyesi: DOÇ. DR. MUSTAFA TANRIVERDİ

KOCAELİ-2024

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında son dönem Osmanlı topraklarına yapılan Yahudi göçleri, bilhassa arşiv kayıtları baz alınarak “Anadolu” bölgesi özelinde ele alınmıştır. Bu çalışma iki temel neden üzerinden gerçekleştirilmiştir. Konu ile ilgili yapılan çalışmaların genellikle Filistin meselesi ve Siyonizm üzerinde ağırlık kazanması ve Anadolu bölgesine gerçekleştirilen Yahudi göçleri noktasında meselenin eksik kalmış olması çalışmanın yapılmasındaki birinci nedendir. İkinci neden ise Osmanlı Anadolusu’na yapılan göçler hususunda yeni arşiv kayıtlarının ortaya çıkması ve son dönemde konu ile ilgili literatürde çok fazla bir güncel bilgi bulunmaması nedeniyle bu şekilde alana söz konusu bölge üzerinden katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Bu konuyu ele almamda ve çalışmanın ortaya çıkmasında bana yol gösteren, desteğini her daim hissettiren kıymetli danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Polatel’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yaptığım bütün işlerde her daim arkamda duran aileme ve yine bu zorlu süreçte yanımda olarak desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen başta İlayda Küçük olmak üzere Tuğba Neslihan Şahin, Şehriban Çağlıyan, Cansu Özer, Hilal Küçük ve bütün arkadaşlarıma sonsuz teşekkür ederim.

Gülsüm SAPMAZ

Kocaeli, Mayıs, 2024

İÇİNDEKİLER TABLOSU

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1. DOĞU AVRUPA VE RUSYA'DA YAHUDİLERİN DURUMU VE GÖÇE GİDEN SÜREÇ	7
1.1. GENEL HATLARIYLA YAHUDİ TOPLUMU VE TARİH BOYUNCA YAHUDİ DÜŞMANLIĞININ NEDENLERİ.....	7
1.2. RUSYA YAHUDİLERİ	12
1.2.1. İlk Dönem Rus Topraklarında Yahudi Varlığı	12
1.2.2. 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonlarına Kadar Rusya Yahudileri	13
1.2.3. 19. Yüzyılın Sonlarında Rusya Yahudileri ve Pogromlar	17
1.3. DOĞU AVRUPA'DAKİ YAHUDİLERİN DURUMLARI.....	20
İKİNCİ BÖLÜM	23
2. OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLER.....	23
2.1. OSMANLI DEVLETİ'NİN YAHUDİLER İLE İLK MÜNASEBETLERİ.....	24
2.2. İSTANBUL'UN FETHİ'NDEN SONRA YAHUDİLER.....	28
2.3. 1492 GÖÇÜ VE SONRASI OSMANLI YAHUDİLERİNİN DURUMU	31
2.4. 16. YÜZYILDAN 19. YÜZYILA KADAR OSMANLI YAHUDİLERİ	33
2.5. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE YAHUDİLER.....	37
2.6. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YAHUDİLERİN DURUMLARI.....	41
2.6.1. II. Abdülhamid'in Siyonistlerle ilişkisi.....	43
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	46
3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NE YAHUDİ GÖÇLERİ.....	46
3.1. RUSYA VE DOĞU AVRUPA'DAN OSMANLI SINIRLARINA İLK YAHUDİ GÖÇLERİNİN BAŞLAMASI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN GÖÇLERE YÖNELİK TEPKİSİ	46
3.2. YAHUDİ GÖÇMENLERİN GELDİKLERİ ÜLKELER VE OSMANLI TOPRAKLARINDA HİCRET TALEBİNDE BULUNDUKLARI BÖLGELER.....	50
3.2.1. Filistin	55
3.2.2. İstanbul.....	60
3.2.3. Hüdavendigâr Vilayeti	61
3.2.4. Ankara ve Konya Vilayetleri	62
3.2.5. Diğer Bölgeler.....	63

3.3.	YAHUDİ GÖÇMENLERİN GÖÇ ETMESİNİN YASAKLANMASI KARARI.....	64
3.4.	YAHUDİ GÖÇMENLERİN YERLEŞTİRİLDİKLERİ BÖLGELER VE ALINAN TEDBİRLER ..	70
3.5.	YAHUDİ GÖÇMENLERİN ULAŞIM ŞEKİLLERİ VE YOL MASRAFLARININ KARŞILANMASI	77
3.6.	İSKÂN EDİLEN BÖLGELERİN YAHUDİ NÜFUS YAPISI	80
3.7.	GAYRİMÜSLİM GÖÇMENLERİN OSMANLI DEVLETİ'NE GÖÇÜNÜN YASAKLANMASI VE TÂBİİYET SORUNU	82
3.8.	OSMANLI DEVLETİ'NE YERLEŞEN YAHUDİ GÖÇMENLER	89
3.8.1.	Yahudi Göçmenlerin Barınma ve Sağlık Sorunu	89
3.8.2.	İskân Ettirilen Yahudi Göçmenlerin İşçilerinin Sağlanması	95
3.8.3.	Yahudi Nüfusun Göçmen Yahudilerden Rahatsızlığı	97
3.8.4.	Yahudi Göçmenlerin Mezarlık ve İbadethane Talebi	98
SONUÇ.....		100
KAYNAKÇA.....		103

ÖZET

“II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Anadolu’suna Yahudi Göçü” başlıklı bu tez çalışması, II. Abdülhamid döneminin en kritik gelişmelerinden biri olarak değerlendirilen Osmanlı topraklarına yönelik Yahudi göçünü Anadolu ekseninde ele almaktadır. XIX. yüzyılın değişen dünyasında gücünü korumaya çalışan Osmanlı Devleti bir anda büyük bir Yahudi göç dalgasıyla karşı karşıya kalmış ve bu süreci mümkün olduğunca başarılı bir şekilde yürütmeye çalışmıştır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde, Yahudi toplumunun genel özellikleri ve tarih boyunca Dünyanın dört bir yanına dağılmalarının nedenleri genel hatlarıyla anlatılmıştır. Daha sonra Yahudilerin en fazla baskı ve zulme maruz kaldığı Rusya ve Doğu Avrupa topraklarında yaşayan Yahudilerin durumları kronolojik olarak ele alınmıştır. Bu bölümde amaç, Yahudi göçüne giden sürecin nedenlerini ortaya koymaktır.

Tezin ikinci bölümünde Osmanlı Devleti’nin hakimiyeti altında yaşayan Yahudilerin durumları yine kronolojik olarak ele alınmıştır. Öncelikle Osmanlıların Yahudilerle ilk münasebetlerine değinilmiş daha sonra XIX. yüzyılın sonuna kadar olan süreçte Osmanlı Devleti’ne gerçekleşen Yahudi göçleri, Osmanlı toplum hayatındaki konumları ve devlet ile olan ilişkileri incelenmiştir.

Tezin ana konusunu oluşturan üçüncü bölümde ise öncelikle Doğu Avrupa ve Rusya’dan Osmanlı sınırlarına ilk Yahudi göçlerinin başlaması ve Osmanlı yönetiminin bu göçlere yönelik tepkisi ele alınmıştır. Daha sonra Osmanlı topraklarında yaşanan göç süreci incelenmiş olup konu, “Anadolu” bölgesi ile sınırlandırılarak “Siyonizm” ve “Filistin” meselesinin ayrıntılarına girmeden, göç ettikleri bölgeler, göç sürecinde yaşananlar ve Osmanlı yönetiminin bu süreci nasıl yönettiği bilhassa “arşiv kayıtlarına” dayanarak ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Yahudi Göçü, Osmanlı, Anadolu, Rusya, Doğu Avrupa

ABSTRACT

This thesis, titled "Jewish Migration to Ottoman Anatolia during the reign of Abdulhamid II", examines the Jewish migration to Ottoman lands, which is considered as one of the most critical developments of the period of Abdulhamid II, in the context of Anatolia. The Ottoman Empire, which was trying to maintain its power in the changing world of the 19th century, was suddenly faced with a large wave of Jewish immigration and tried to carry out this process as successfully as possible.

In the first part of this study, which consists of three parts, the general characteristics of the Jewish community and the reasons for their dispersion all over the world throughout history are explained in general terms. Afterwards, the situation of the Jews in Russia and Eastern Europe, where they were subjected to the most oppression and persecution, is discussed chronologically. The aim of this section is to reveal the reasons for the process leading to Jewish emigration.

In the second part of the thesis, the situation of the Jews living under the rule of the Ottoman Empire is analyzed chronologically. Initially, the first relations between the Ottomans and the Jews are mentioned, and then the Jewish migrations to the Ottoman Empire until the end of the 19th century, their position in Ottoman social life and their relations with the state are analyzed.

In the third chapter, which constitutes the main subject of the thesis, primarily focuses on the beginning of the first Jewish migrations from Eastern Europe and Russia to the Ottoman borders and the reaction of the Ottoman administration to these migrations. Then, the migration process in the Ottoman territories is analyzed. Without going into the details of "Zionism" and the "Palestine" issue by limiting the subject to the "Anatolian" region, which regions they migrated, what happened during the migration process and how the Ottoman administration managed this process are discussed, especially based on "archive records".

Keywords: Jewish Migration, Ottoman, Anatolia, Russia, Eastern Europe

KISALTMALAR

a.g.e: Adı geçen eser
a.g.m: adı geçen makale
a.g.t: adı geçen tez
a.g.y: adı geçen yayın
A.}MKT.MHM.: Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı
A.}MTZ.(04): Sadaret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Bulgaristan Evrakı
BOA.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO.: Babıali Evrak Odası
Bkz.: Bakınız
Çev.: Çeviren
DH.MKT.: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
Ed: Editör
HR.İD.: Hariciye Nezareti İdare Kalemi
HR.SFR.04: Hariciye Nezareti Paris Sefareti Belgeleri
HR.TH.: Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemi
HR.TO.: Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ.DH.: İrade Dahiliye
ML.EEM.: Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti
M.Ö.: Milattan Önce
M.S.: Milattan Sonra
MV.: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
s.: sayfa
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK: Türk Tarih Kurumu
Y.A.RES.: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK.: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.SH.: Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.AZN.: Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı

GİRİŞ

Tarih boyunca Yahudiler, dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış, kendilerine ait bir toprağı ve ortak dili olmayan, ancak buna rağmen ortak kimlik duygusu ile küçük dağınık bir topluluk olmuştur¹. İki bin yıl süren diasporaları² boyunca diğer milletler arasında dağınık şekilde yaşamlarını sürdürmüş olan Yahudiler, yaşadıkları toplumların dilini konuşmakla birlikte milli ve dini birliklerinden taviz vermeden varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır³. Birçok bilgene göre Yahudiler hem ırk veya halk hem de dindir ve dolayısıyla bu inanca göre dini ırktan ayırmak mümkün değildir⁴. Yahudiliğin dini anlamdaki karşılığı “Yahadut” ile etnik anlamdaki karşılığı “Yehudim” aynı kökten gelirler ve İsrailoğullarının on iki boyundan biri olan “Yehuda” boyuna mensubiyette birleşirler⁵. Yahudilerin bu dini ve etnik aidiyeti XIX. yüzyıl başlarına kadar birbirinden ayrılmamıştır. Bu döneme kadar -Samiriler ve Karaylar haricinde- dini birliklerini korumuşlardır. Bunun sebebi ise “seçilmiş ırk” olduklarına inanmalarıdır. Nitekim Yahudi halkının kendi tarihini kutsal kitapları olan Tanah’a dayandırması bununla bağlantılıdır. Yahudi inancına göre sonradan Yahudiliğe geçilmez veya Yahudilikten çıkan biri daha sonra kendisini etnik olarak Yahudi tanıtmaya devam edemezdi. Bu nedenle Yahudiler, içe kapanık bir toplum olarak Yahudi olmayan milletlerden kendilerini soyutlamışlardır. Seçilmiş olmalarına rağmen tarihlerinin başından beri sürgün hayatı yaşamış olan Yahudiler, kısa bir süre Hz. Davud ve Hz. Süleyman dönemlerinde bir ulus olarak yaşamışlar, Yahudiler ve İsrailoğulları devletleri olarak ikiye ayrılmışlardır. Bitmeyen sürgün hayatları ise tarihlerini kutsallaştırmalarına neden olmuştur.

¹ Nicholas De Lange, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Yahudi Dünyası, çev. Sevil Atauz-Akın Atauz, İstanbul, İletişim Yayınları, 1987, s. 14.

² Yunanca “dağılmak, yayılmak” anlamına gelen diaspora kelimesinin kullanım alanı günümüzde tartışma konusu olmakla birlikte, aynı yerden farklı yerlere göç ederek anavatanı dışında yaşayan etnik veya dinsel grup olarak ifade edilebilir. Tarihte klasik örnekleri Musevi, Ermeni ve Grek diasporaları olup, bu gibi diasporalarda “zorunlu göç” temel kriterdir. (Detaylı bilgi için bkz. Ayhan Kaya, “Diaspora”, Tübitak Bilim Yayınları Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Sayı 1, (Ekim 2022), s. 295.)

³ Şir Muhammed Dualı, Çarlık Rusya’sında Yahudiler, Ankara, Divan Kitap, 2016, s. 21.

⁴ Mehmet Bayrakdar, Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam, İstanbul, Say Yayınları, 2016, s. 23.

⁵ İlker Aytürk, “Yahudi Kimdir? Tartışmasının Işığında İsrail’de Din ve Etnik Kimlik”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 44, (Şubat-Mart-Nisan 2008), s. 156.

Yahudi inancına göre, Tanrı onları bir yandan yükseltirken bir yandan da aşağı itmektedir⁶. Bu inanç biçimleri gittikleri bölgelerde genellikle ötekileştirilmelerinin nedenlerinden biri olmuştur.

Öncelikle Yahudi ve Musevi kavramlarının eş anlamlı olarak birbirinin yerine kullanıp kullanılmadığı hususuna açıklık getirmek gerekmektedir. Yahudi kelimesi, Aramice/Farsça yoluyla Grekçe (ioudaios) ve Latince'ye (judaeus), oradan diğer batı dillerine (jew, jude, judia, giudeo, juif) geçmiş, XI. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanmış olup, modern dönemde ise dini aidiyetin ötesinde "İbrani ırkına mensup kişi" anlamında kullanılmıştır. Hristiyanlar arasında İsa'yı ele veren Yehuda İskariyot ile özdeşleştirilen Yahudi ismi uzun bir müddet olumsuz bir anlam ifade ettiği için XIX. yüzyıl Avrupa Yahudileri daha çok İbrani ve İsrâîlî isimlendirmesini tercih etmişlerdir⁷. Yahudi kavramı, kültürü, ulusu ve dini bir anlamı kapsamaktadır. Yahudilik, "Ahit Dini" olarak kabul görmekte olup "Milli bir Din" olması da söz konusudur⁸. Musevilik kavramına bakıldığında, dünya Musevilerinin tamamının İbrani kökenli olmadığı, başka ırklara mensup önemli bir Musevi nüfusunun varlığı ortaya konmaktadır. Bu duruma bir örnek, Rusya ziyareti sırasında Theodor Herzl'e Kolonileşme Bakanı Witte tarafından sorulan "Musevi mi, Yahudi misiniz? Benimle ne olarak konuşuyorsunuz?" sorusuna Herzl'in cevabını "Yahudiyim, Yahudi ve Siyonist Örgütü'nün şefi olarak" şeklinde olması da bu duruma açıklık kazandırmaktadır⁹. Nitekim Herzl için de Musevilerin antropolojik açıdan bir millet oluşturabilecek vasfa sahip olup olmadıkları konusu tartışmalı bir konu olmuştur. Dönemin Osmanlı belgelerinde Yahudi ve Musevi kavramları birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu ikili kavramın tarih literatüründe de birbirinin yerine kullanıldığı birçok çalışmada örneklendirilebilir¹⁰. Biz çalışmamızda bir bütünlük oluşturması açısından Yahudi terimini kullandık.

⁶ Bayrakdar, a.g.e, s. 24.

⁷ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 43, (2013), s. 187.

⁸ Ahmet Özdemir, "Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na Gelişi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin İlan Edildiği Tarihsel Sürece Kadar Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumların Araştırılmasına Yönelik Tarihsel Bir Yaklaşım", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 14, (Mart 2019), s. 56.

⁹ Ömer Tellioglu, "Filistin'e Musevi Göçü (1880-1914)", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014, s. 3.

¹⁰ Ömer Tellioglu, Filistin'e Musevi Göçü (1880-1914). J. Stanford Shaw, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler. Ramazan Erhan Güllü, Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi. Rıfat N. Bali, Türkiye'de Yayınlanmış Yahudilikle İlgili Kitap, Tez ve Makaleler Bibliyografyası 2004-2019.

Yahudi tarihinin dönüm noktalarından biri hakimiyetleri altında oldukları Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı benimsemesi ve Yahudiler için "ikinci sürgün dönemi"nin başlaması olmuştur. Yahudiler, bu tarihten itibaren söz konusu bölgede milli ve dini etkilerini kaybetmişler ve bir diaspora halkı kimliğine bürünmüşlerdir¹¹. Yahudi halkı, sürgün dönemleri boyunca bir mesihin ortaya çıkıp onları kurtaracağı inancına bağlı olarak uzun bir bekleyiş dönemine girerek yaşamışlardır.

Yahudiler iki bin yıl süren diasporaları boyunca çeşitli baskı ve zulümlere maruz kalmışlardır. Kesin olarak M.S. 1. yüzyılda gerçekleşen ikinci sürgünden sonra varlık göstermeye başladıkları bilinen Avrupa topraklarında bu baskı ve zulümler çok erken tarihlerde başlamıştır. Söz konusu coğrafyada tespit edildiğine göre ilk olarak 1096 yılında Haçlı Seferleri sırasında binlerce Yahudi katledilmiştir. İlk kovuldukları ülke ise 1290 yılında İngiltere olmuştur. Bu tarihten sonra da Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde zorla Hristiyanlaştırılma yoluyla asimile etme, yalnız sınırları belirlenen özel yerleşim bölgelerinde yaşamalarına müsaade edilmesi ve temel sosyal haklardan mahrum bırakılma gibi çeşitli kısıtlamalara tabi tutulmuş, birçok kez şiddet ve saldırıya maruz kalarak sürgün edilmişlerdir. Yahudi karşıtlığının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu düşmanlık dini temelli olmakla birlikte çoğu kez ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerden de kaynaklanmıştır. Yahudilere yönelik baskılar özellikle Hristiyan dünyasında yaşanmıştır. Hristiyanlık, Yahudilikten kopma bir mezhep olarak Yahudiliği hep bir rakip olarak görmüş ve tehlikeli bulmuş ve ayrıca Hz. İsa'nın ölümünden de Yahudileri sorumlu tutmuştur¹². Yahudiler, Hristiyan Avrupa dünyasına kıyasla İslam dünyasında çok daha rahat bir yaşam sürme imkânı bulmuşlardır.

Yahudiler, tarih boyunca Avrupa'daki zulümlerden kaçarak sayısız kez Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Nitekim çok eski tarihlerde Osmanlı sınırlarında Yahudiler yaşamaktaydı. Osmanlılar Anadolu ve Balkanlar'ı hakimiyeti altına aldığı anda bu bölgelerde Yahudi cemaatleri az miktarda da olsa yaşamaktaydı. Daha sonra farklı tarihlerde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden yapılan göçlerle Osmanlı sınırlarındaki Yahudi nüfusu artmıştır.

¹¹ Aytürk, a.g.m, s. 158.

¹² Aytürk, a.g.m, s. 160.

Özellikle 1492’de İspanya’dan ve 1497’de Portekiz’den kovulan Yahudilerin çoğunluğu Osmanlı Devleti’ne sığınmış ve Kuzey Afrika, İtalya ve Portekiz’den Yahudi göçleri XVI. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti tarihin hiçbir döneminde ülkesine sığınan Yahudileri geri çevirmemiş, onlara kucak açmıştır. Avrupa’da karanlık çağlarını yaşayan Yahudiler, yine bir Doğu Avrupa ülkesi olan Osmanlı Devleti’nde görece rahat bir yaşam sürmüşlerdir. Osmanlı Devleti’nin farklı milletlerden oluşan toplumları -çeşitli uluslardan oluşan her devlette olduğu kadar bazı temel problemler olsa da- bir arada refah içinde yaşatabilen tutumu, Avrupa’da baskıya maruz kalan Yahudilerin Osmanlı topraklarını bir kaçış, bir sığınak bölgesi olarak görmelerine neden olmuştur. Nitekim Avrupa’da Yahudi düşmanlığının hat safhaya ulaştığı XIX. yüzyılda Yahudiler yeniden Osmanlı Devleti’ne sığınmıştır. 1870’li yıllarda Doğu Avrupa ve bilhassa Rusya’da ağır baskı ve zulümlere maruz kalan Yahudilerin göç ettikleri ilk ülkelerden biri Osmanlı Devleti olmuştur. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu defa gerçekleşen büyük göç dalgasında da Osmanlı Devleti, olaya insani amaçla yaklaşarak Yahudilerin göç etmelerinde başlangıçta bir sakınca görmemiş, kendi topraklarına sığınan göçmenlere kucak açmanın şanına yaraşır bir durum olacağına inanmıştır.

Osmanlı Devleti’ne göç eden şahıslar ile ilgili muhacir/göçmen/mülteci adlandırmalarından bahsetmek bu çalışmanın genel kapsamı açısından sağlıklı olacaktır. Öncelikle Osmanlı Devleti’nde göç eden kişileri tanımlamak için daha çok “muhacir” kavramının kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca göçmen kelimesinin de zaman zaman kullanıldığı örnekler mevcuttur. Yine mülteci kavramı da Osmanlı bürokratları tarafından tercih edilen bir kavram olmuştur. Örneğin 93 harbi göçmenleri için hem muhacir hem mülteci kavramı kullanılmıştır¹³. Göçmenleri ifade eden kelimelerden muhacir kelimesi, çoğunlukla Müslüman olan göçmenleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte Yahudi göçmenlerde olduğu gibi Osmanlı bürokrasisi Müslüman olmayan göçmenleri tanımlamak için de bu ifadeyi kullanmıştır. Sonuç olarak savaşların ortaya çıkardığı dış göç ve ülke içerisindeki nüfusun yer değişikliği sonucu bir kavram kargaşası ortaya çıkmıştır.

¹³ Nedim İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Trabzon, Serander Yayınları, 2006, s. 18.

Bu nedenle Osmanlı arşiv belgelerine bakıldığında söz konusu kavramları günümüz anlamlarıyla değil o dönemin şartlarına göre değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim o dönemde göçmen ve mülteci kelimelerinin kesin ve açık bir ayrımı yoktur. Bu nedenle söz konusu kavramlar bazen birbirinin yerine kullanılmıştır¹⁴. Ancak her ne kadar göçmen/muhacir/mülteci kavramları birbirinin yerine kullanılmış olsa da bu ifadeler hiçbir zaman günümüzdeki mültecilik kavramlarına eş değer bir anlam ifade etmemiştir¹⁵. Biz çalışmamız boyunca daha kapsayıcı bir kavram olması itibarıyla göçmen ifadesini kullanmayı tercih ettik.

Bu çalışma hazırlanırken öncelikle birincil kaynak olarak arşiv kayıtlarından yararlanılmıştır. Literatürde, son dönem Osmanlı Devleti'ne yapılan Yahudi göçleriyle ilgili çalışmalar içerisinde Ali Arslan'ın "Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü" adlı eseri bu konuda kapsamlı çalışmalardan biri olup bu çalışmaya rehberlik eden önemli kaynaklardan biridir. Arslan'ın bu eseri, söz konusu alanda yapılan çalışmaların aksine meseleyi sadece Filistin üzerinde ele almaması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu çalışmaya konu olarak yakın olan bir diğer çalışma Şermin Sağkulak'ın "19. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Topraklarına Yahudi Göçü" adlı tez çalışmasıdır. Bu çalışma, içerik olarak Ali Arslan'ın çalışması ile benzer bir nitelik taşımaktadır. Bu çalışma da arşiv kayıtlarına dayanmakla birlikte sonuç olarak Siyonizm ve Filistin meselesine yoğunlaşmış, Anadolu bölgesini içine alan daha geniş bir değerlendirmeye yer verilmemiştir.

XIX. yüzyıl sonunda gerçekleşen Yahudi göçü ile ilgili çalışmalar genellikle Siyonizm ve Filistin meselesi üzerinde ağırlık kazanmıştır. Filistin çalışmaları içerisinde en önemli ve kapsamlı çalışmaların başında Mim Kemal Öke'nin "Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)" eseri gelmektedir. Öke'nin, bu çalışması alanda önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Siyonizm çalışmalarıyla ilgili bir başka kaynak Bayram Kodaman ve Nedim İpek'in "Yahudilerin Filistin'e Yerleştirilmeleriyle İlgili Olarak II. Abdülhamid'e 1879'da Sunulan Layiha" adlı makalesi konu ile ilgili detaylı bilgiler sunmaktadır.

¹⁴ Ufuk Erdem, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacirin Komisyonları (1860-1923), Ankara, TTK, 2018, s. 7.

¹⁵ Erdem, a.g.e, s. 8.

Mehmet Salih Arı'dan “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Döneminde Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Çabaları” ve Ş. Tufan Buzpınar’dan “II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında Filistin’e Yahudi İskanı Girişimleri (1879-1882)” adlı çalışmalar ise Filistin’e yapılan göç girişimlerine dair önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

Nurdan İpek Şeber’in “II. Abdülhamid Döneminde Rusya ve Romanya’dan Gelen Yahudi Muhacirler” isimli çalışması da kullandığı arşiv kayıtları itibariyle önemli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Bu çalışmada da Rusya ve Romanya’daki Yahudi düşmanlığı, Osmanlı Devleti’nin Yahudi göçüne karşı aldığı tedbirler ve Filistin meselesi ele alınmıştır. Filistin çalışmalarının başında gelen Ömer Tellioğlu’nun “Filistin’e Musevi Göçü (1880-1914)” adlı tez çalışması ise yine alana büyük katkı sağlayan önemli kaynaklardan biridir. Filistin’de Arazi satışı meselesine dair aydınlatıcı nitelikte bir çalışma ise Tuğba Karabulut’un “Filistin’e Yapılan Yahudi Göçleri ve Toprak Satışı Meselesi” adlı makalesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DOĞU AVRUPA VE RUSYA’DA YAHUDİLERİN DURUMU VE GÖÇE GİDEN SÜREÇ

1.1. GENEL HATLARIYLA YAHUDİ TOPLUMU VE TARİH BOYUNCA YAHUDİ DÜŞMANLIĞININ NEDENLERİ

Tarihi Hristiyanlık ve İslam’dan daha eskiye dayanan Yahudilik, buna rağmen en az nüfusa sahip olan dindir. Bunun sebebi Yahudilerin kendi dinlerini bilhassa M.Ö. VI. ve V. yüzyıldan sonra milli bir din olarak addetmeleridir¹⁶. Yahudi tarihini incelediğimizde diğer toplumlarda rastlamadığımız bir özellik göze çarpmaktadır. Bu da Yahudilerin tarih boyunca neredeyse her toplum tarafından sistematik olarak baskı ve şiddete maruz kalmalarıdır. Yahudiler, din ile ırkı birleştirmiş ve kendilerini Tanrı tarafından “seçilmiş, üstün ırk” oldukları inancını taşımışlardır. Nitekim sürgün hayatının verdiği siyasi ve psikolojik etiklik, onlara tarihlerini kutsama ihtiyacı hissettirmiştir¹⁷. Bu inanış nedeniyle de yer aldıkları toplumlarda “yabancı bir unsur” olarak görülmüşlerdir.

Yahudi tarihinde en dikkat çeken olgu hiç şüphesiz iki bin yıl süren diaspora dönemleridir. Kudüs’ün Babilliler tarafından yıkılıp Yahudilerin buradan sürgün edilmeleri diasporanın başlangıcı olmuştur. Yahudiler bu sürgünden sonra Filistin’le bağlarını hiçbir zaman tamamen koparmamış, bu esaret 70 yıl sürmüştür¹⁸. Daha sonra bölgenin Pers hakimiyetine girmesiyle Yahudiler yurtlarına geri dönme şansı elde etmiş ve Filistin’e geri dönmüşlerdir¹⁹. Yahudiler bu dönemde refah içinde yaşamış ve ikinci tapınaklarını (Süleyman Mabedi) inşa etmişlerdir.

¹⁶ Bayrakdar, a.g.e, s. 21.

¹⁷ Bayrakdar, a.g.e, s. 24.

¹⁸ Sevda Özücü, “Yahudi Diasporası’nın Filistin’e Göçü ve İsrail Devleti’nin Kuruluşu”, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, (Güz 2018), s. 210.

¹⁹ Özücü, a.g.m, s. 211.

Filistin üzerindeki İran egemenliği, M.Ö. 332’de Makedonya Kralı Büyük İskender’in Fırat’tan Mısır’a kadar uzanan toprakları ele geçirmesi ile son bulmuş ve böylece Yahudi tarihinde Helenistik dönem başlamıştır²⁰. Yahudiler, Yunan hakimiyetinde oldukları bu dönemde de “Yunanlaştırma” politikası ile baskıya maruz kalmıştır.

Yunan hakimiyetinin ardından bölgede Roma hakimiyeti başlamıştır. Başlangıçta Yahudilere karşı ılımlı bir politika uygulanmasına rağmen zamanla ağır vergiler, feodal yöneticilerin zulmü ve bazı dini gerekçeler sebebiyle Yahudiler bağımsızlık hareketine girişmişlerdir²¹. MS. 66-73 yıllarında gerçekleşen savaş sonucunda Roma İmparatorluğu Kudüs’ü ele geçirerek ikinci tapınağı yıkmış ve Yahudiler göçe zorlanmıştır. Bunun sonucunda Yahudilerin “ikinci sürgün dönemi” başlamıştır. Bu dönem Yahudiler açısından önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır²². Bu tarihten sonra Roma zulmünden kaçmayı başaran Yahudiler çeşitli ülkelere dağılmışlardır.

Yahudilerin Filistin’den sürüldükten sonra kabaca iki güzergâh üzerinden göç hareketleri açıklanabilir. Bunlardan ilki İtalya üzerinden Güney Almanya’ya giden ve bölgeye uyum sağlaması sonucu Yidiş²³ dilini geliştiren Aşkenazi Yahudiler, ikincisi Kuzey Afrika üzerinden İspanya’ya geçen ve Ladino²⁴ dilinin yanı sıra Arapçayı da kullanan Sefarad Yahudileridir²⁵. Avrupa topraklarına göç eden Yahudileri bundan sonra baskı ve zulüm altında yaşadıkları yüzyıllar bekleyecektir.

²⁰ Malike Bileydi, “İsrail Devleti’nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri (1948-2000)”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005, s. 45.

²¹ Bileydi, a.g.t, s. 46

²² Dualı, a.g.e, s. 23.

²³ Yidişçe, Almanca ve İbranice’nin karışımından oluşan özellikle Doğu ve Orta Avrupalı Aşkenaz Yahudilerinin konuştuğu bir dildir. Germen dil ailesine dahildir ancak İbrani alfabesiyle yazılır. (Bkz. Abdülkerim Uzağan, “Yidiş Dili ve Yapısı”, 10. Uluslararası Dil Değiş Yazın Bilim Sempozyumu, Cilt 2, Sayı 2, (Kasım-Şubat 2010), s.443.)

²⁴ İbranice ile karışmış olan Yahudi İspanyolcası, Judesmo veya Sephardi olarak da adlandırılan Ladino dilini, çoğunlukla İsrail, Balkanlar, Kuzey Afrika, Yunanistan ve Türkiye’de yaşayan Sefarad Yahudileri konuşmaktadır.

²⁵ Dualı, a.g.e, s. 23-24.

Avrupa’da Yahudilere yönelik baskılar çok erken dönemlerde başlamıştır. İlk baskı ve katliamlar Haçlı Seferleri sırasında gerçekleşmiştir. Daha ilk Haçlı seferlerinin başlangıcında Yahudi halk zorla din değiştirmeye mecbur bırakılmış, kabul etmeyen pek çok Yahudi ise öldürülmüştür. 1096 yılında 10.000’den fazla Yahudi, haçlılar tarafından Kuzey Fransa ve Almanya’da katliama uğramış, yine aynı yıl içerisinde Alman Haçlıları 12.000’den fazla Yahudi’yi öldürmüştür²⁶. Kutsal toprakları Müslümanlardan kurtarma hedefi ve büyük bir Müslüman düşmanlığı iddiasıyla yola çıkan ilk Haçlıların Yahudi düşmanlığı ve Avrupa’da gerçekleştirdikleri Yahudi katliamlarının benzerleri, sonraki Haçlı seferlerinde de devam etmiştir²⁷. 1066’dan itibaren İngiltere’de varlık göstermeye başlayan Yahudiler 1290 yılında buradan kovulmuştur²⁸. Böylece Yahudilerin Avrupa’da ilk sürgün edildikleri ülke İngiltere olmuştur. Daha sonra 1376’da Macaristan, 1394 yılında da Fransa’da bulunan Yahudiler bu bölgelerden kovulmuşlardır²⁹. 1349’da Almanya’da baş gösteren veba salgınından Yahudiler sorumlu tutularak, Almanya’daki 350 Yahudi cemaati yok edilmiştir³⁰. 1492-1497 yıllarında ise İspanya ve Portekiz’de yoğun baskı ve zulme maruz kalan Yahudiler buralardan da sürgün edilmişlerdir.

Yahudiler Orta Çağ boyunca Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde yaşamış ve boyutları farklılık göstermekle birlikte baskılara ve hatta bazen katliamlara varan zulümlere maruz kalmışlardır. Bunların detaylarına girmeden kısaca bahsetmemiz konumuz açısından yararlı olacaktır.

Yahudiler üzerindeki baskı ile Hristiyanlık dininin benimsenip yayılması paralellik göstermektedir. Her şeyin başlangıcı Roma İmparatorluğu’nun Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi ile başlamıştır. Bu dönemden itibaren Yahudi- Hristiyan çatışması günümüze kadar devam eden bir sürece girmiştir.

²⁶ Hugh Wynne, “Kilise Tarihinde Antisemitizm”, çev. Süleyman Turan, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, (2004), s. 281.

²⁷ B. Bülent Can, “900. Yıldönümünde Birinci Haçlı Seferleri -III: Haçlı Seferi Sırasında Yahudi Katliamları (Mayıs-Haziran 1096)”, Tarih ve Toplum, Sayı 164, (Ağustos 1997), s. 41.

²⁸ Dualı, a.g.e, s. 24.

²⁹ Esther Benbassa, Aron Rodrigue, Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. Yüzyıllar), çev. Ayşe Atasoy, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 79.

³⁰ Burcu Özdemir, “Çarlık Rusya’sında Yahudi Siyaseti ve Pogrom Hareketleri”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, (2019), s. 81.

Roma yönetimi Yahudiler üzerindeki baskıları arttırmış, M.S. 324'te Roma İmparatorluğu'nun bölünmesi sonucu Filistin topraklarının Bizans hakimiyetine geçmesi ile de Yahudiler Kudüs'e girmelerinin yasaklanması, vaftiz olma zorunluluğu gibi benzer ayrımcılıklara maruz kalmışlardır³¹. Tüm bu yaşananlar beraberinde Yahudi sorununu doğurmuştur. Hristiyan-Yahudi çatışmaları ve dolayısıyla Yahudi düşmanlığının doğuşunda dini sebeplerin yanında sosyal, siyasal ve hatta ekonomik faktörler de etkili olmuştur³².

VII. ve XI. yüzyıllar arasında Yahudiler ile Hristiyanlar birbirleriyle yakın ilişki içerisinde bulunmuşlarsa da bu durum daha sonra değişmiştir. Öncelikle Hristiyanların Hz. İsa'nın Yahudiler tarafından öldürüldüğü inancına sahip olmaları en temel dini sebeptir. Yahudileri hedef alan Hristiyan metinleri ve kilisenin çeşitli propagandaları Yahudi düşmanlığını tetiklemiştir. Yine Yahudileri rakip olarak görmeye başlayan bir tüccar sınıfının oluşması ve Yahudilerin faizli borç verme uygulamaları gibi ekonomik nedenler de bu düşmanlığın sebepleri arasındadır³³. Neticede tüm bu faktörler Avrupa'da, antisemitizmi doğurmuştur. İlk Haçlı seferleri sırasında başlayan katliamlar XII. yüzyıl boyunca şiddetini arttırarak devam etmiş ve Yahudiler bu dönemlerden itibaren kan ıftırası gibi çeşitli suçlamalarla yargılanarak baskı altında yaşamışlardır. Ancak bu düşmanlığın temelinde yalnız tek taraflı olarak Hristiyanların Yahudi düşmanlığı yoktur. Nitekim Yahudi metinlerinde de aynı şekilde Hristiyanlar eleştirilmektedir. Ayrıca bu düşmanlığın alt yapısında Yahudilerin kendilerini üstün ırk olarak görmeleri de yatmaktadır.

Yahudiler, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde kamusal alanda sınırlamalara tabi tutulmuş ve Orta Çağ'dan itibaren de nüfuslarını sınırlamak ve Hristiyan tebaadan ayrı tutulmak amacıyla genellikle "getto" denilen ayrı yerleşim bölgelerine konulmuşlardır³⁴.

³¹ Bileydi, a.g.t, s. 47-48.

³² Bülent Şenay, "Yahudi-Hristiyan İlişkileri Tarihi ve Anti-Semitizm-Oryantalizm İlişkisi", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt 11, Sayı 2, (2002), s. 119.

³³ Yusuf Besalel, Yahudi Tarihi, İstanbul, Gözlem Yayınları, 2003, s. 75.

³⁴ Duvarlarla çevrili, şehrin diğer kısmından hem yasal hem de fiziki olarak ayrı olan bu mahalleler, ilk kez 16. Yüzyılda Venedik'te bir dökümhanenin yakınında bulunmasından dolayı getto adını almıştır. Seda Özmen, "Gettodan Shtetle: Orta ve Doğu Avrupa'daki Yahudi Yerleşimleri Üzerine Bir Karşılaştırma", Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 11, (Eylül 2024), s. 32.

Ancak bu durum yalnız fiziksel bir engelle sınırlı kalmamış, Yahudiler, Yahudi olmayan çevreden yasaları, dili, eğitimi ve kültür alanlarını da kapsayacak şekilde kesin çizilen sınırla kendilerini ayrı tutmuş veya çoğunlukla tutulmuşlardır³⁵.

Orta çağ boyunca Yahudiler, birçok sürgün kararnamesiyle karşı karşıya kalmış ve bu sürgünler çoğu zaman Yahudilerin yaşamında yıkıcı bir etkiye sahip olmuştur. İngiltere, Fransa gibi ülkelerden kovulmuşlar, Alman topraklarında ise XIII. ve XIV. yüzyıllarda bir dizi kıyımdan sonra XV. yüzyılda bitmek bilmeyen sürgünler yaşamışlardır³⁶. Haçlı seferlerinden itibaren görmeye başladıkları tüm bu baskı, sürgün ve katliamlar karşısında Yahudiler, doğuya doğru gitmeyi tercih ederek Polonya, Macaristan veya güneye İtalya'ya doğru göç etmeye başlamışlardır. Özellikle Polonya topraklarını tercih eden Yahudilerin zamanla buradaki nüfusları artmıştır. Orta Çağ'da Polonya yöneticilerinin hoşgörülü politikaları Fransa ve Almanya'daki Yahudilerin Polonya (Lehistan) ve Litvanya'ya doğru göçüne neden olmuştur³⁷. Nitekim 1648 yılına gelindiğinde Polonya'daki nüfusları Batı Avrupa'daki Yahudilerin toplamından daha fazla sayıya ulaşmıştır³⁸.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde en büyük Yahudi nüfusu Polonya Krallığındaydı. Ancak 1772-1795 yıllarında kral ve aristokratlar arasında yaşanan iç savaşın sonucunda Polonya Krallığı, komşuları olan Prusya, Rusya ve Avusturya arasında bölünerek paylaşılmıştır³⁹. Ukrayna, Beyaz Rusya (Belarus), Litvanya ve Letonya'yı topraklarına katarak bu parçalanmadan en karlı çıkan Rusya olmuştur. Bu durumla birlikte Rusya bir anda büyük bir Yahudi nüfusuyla karşı karşıya kalacaktır. Nitekim XVIII. yüzyılın sonlarında Polonya'daki Yahudi nüfusunun yarısından fazlası Ukrayna, Litvanya ve Beyaz Rusya'nın doğu kesimlerine yerleşmişti⁴⁰. Bu durum ileride detaylarıyla incelenecektir.

³⁵ Lange, a.g.e, s. 79.

³⁶ Lange, a.g.e, s. 35.

³⁷ Bernard Lewis, *Semitizm ve Anti-Semitizm Çatışma ve Ön Yargıya Dair*, çev. Hür Güldü, İstanbul, Everest Yayınları, 2004, s. 55.

³⁸ Lewis, a.g.e, s. 56.

³⁹ Tuğba Köse, "Çarlık Rejimi Gölgesinde Rus Yahudileri: 1881-1882 Pogromları", *Filistin Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, (Yaz 2019), s. 36.

⁴⁰ David B. Ruderman, *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi*, çev. Lizet Deadato, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2013, s. 23.

1.2. RUSYA YAHUDİLERİ

1.2.1. İlk Dönem Rus Topraklarında Yahudi Varlığı

Yahudilerin Rusya’da ilk varlık gösterdikleri tarihe bakıldığında kaynaklar, M.S. 70’de ikinci diaspora ile birlikte bölgeye ulaştıklarını göstermektedir⁴¹. Yahudilerin yoğun olarak ikamet ettikleri ve Roma İmparatorluğu’nun himayesinde olan Kuzey-Doğu kıyıları M.S. IV. yüzyılda Gotların ve Hunların kontrolü altına girmiş, ilerleyen dönemlerde Kiev merkezli bir siyasi oluşum haline gelen Ruslar, bu bölgeyi kontrol altına almış ve böylece buradaki Yahudiler de Rus yönetimi altına girmiştir⁴².

Karadeniz’in Kuzey-Doğu kıyılarına Yahudi göçünde, Doğu Roma İmparatorluğu’nun baskıcı politikaları etkili olmuş, böylece Yahudiler merkezinde Kiev olmak üzere, Kuzey Batı’da Suzdal şehri, Güney’de ise Taman Yarımadası’na kadar uzanan bir coğrafya içerisinde varlık göstermişlerdir⁴³.

Yahudilerin bölgedeki varlığına kanıt olarak gösterilen ve aynı zamanda Yahudilerle kurulan ilk iletişim olarak gösterilen durum Kiev Derebeyi Aziz Vladimir’in, Hristiyanlığı benimsemesine dair yaşananlardır. Vladimir, devletin resmi dinine karar vermek üzere farklı dini gruplar tarafından ziyaret edilmiştir. Kendi dinlerini tebliğ etmek adına gelenler içerisinde Hazar Yahudilerinden de bir grubun bulunduğu belirtilmektedir⁴⁴.

XIII. yüzyılda yaşanan Moğol istilası sonucunda Kiev Knezliği ve burada yaşayan Yahudiler büyük zarar görmüştür⁴⁵. Bu dönemde bölgedeki birçok Yahudi de Polonya topraklarına göç etmiştir. Ancak daha sonra Moğol idareciler Yahudileri Kiev’e davet ederek kendi yönetimleri altında yaşamaları sonucunda onlara haklar tanımış ve hatta bu durum bölge halkının Yahudilere karşı nefretini arttırmıştır⁴⁶.

⁴¹ Şir Muhammed Dualı, “Rusya Yahudilerinin Siyonizm Hareketine Katkıları, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, (Güz 2017), s. 149.

⁴² Dualı, a.g.m, s. 150.

⁴³ Dualı, a.g.e, s. 33.

⁴⁴ Kubilay Bayraktar, “Rus-İsrail İlişkileri Bağlamında Rusya’daki Yahudi Diasporası”, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2020, s. 17.

⁴⁵ Nazgul Sultanova, İsrail’in Siyasi Yapısındaki Rus Yahudilerinin Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011, s. 57.

⁴⁶ Dualı, a.g.e, s. 35.

Rusların 988 yılı itibariyle Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini benimsemesi bölge Yahudileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim bu durum ileride Rus-Yahudi çatışmalarını doğuracaktır.

Rusya’da Yahudi karşıtlığını gösteren ilk işaret I. Yaroslav (1019-1024) zamanında karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Rusya’da Hristiyanlık tamamen yerleşmiştir⁴⁷. Öyle ki onun zamanında uygulamaya giren, Bizans Hristiyan tesiriyle yazılan ve “Yaroslav kanunları” olarak da bilinen kanunlara göre Yahudilerle çeşitli şekillerde temas halinde olmak suç sayılmıştır⁴⁸. Rus Derebeyi Vladimir Monomakh (1113-1125) ise Rus sınırları içerisinde Yahudi varlığına son vermeye çalışmış ve Yahudileri Rus halkının düşmanı ilan etmiştir. Viladimir Monomakh’ın aldığı bu karar ve daha sonra Moğol istilasını sebebiyle bölgedeki Yahudilerin birçoğu Polonya, Letonya ve Ukrayna’ya göç etmiştir. Bu nedenle XV. yüzyılın sonlarına kadar Rus topraklarındaki Yahudilere dair kaynaklarda elle tutulur bir bilgi bulunmamaktadır.

1.2.2. 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonlarına Kadar Rusya Yahudileri

Rus yönetimi XVI. yüzyıldan itibaren Yahudiler üzerinde genellikle daha keskin bir politika takip etmiştir. Örneğin Ortodoksluğa aşırı bağlı olan Rus Çarı Korkunç İvan (1533-1584) döneminde yapılan Litvanya Savaşı (1558-1582) sırasında Rus birlikleri Polotzk şehrine girdiğinde Çarın emriyle Yahudiler nehirde boğdurulmuştur⁴⁹.

Bu dönemde Polonya ve Litvanya’dan Rusya’ya gelen Yahudi tüccarlar dahi yalnız geçici bir süreliğine Rus topraklarına ikamet etme hakkına sahipti. Nitekim XVIII. yüzyıla kadar Moskova Knezleri ve Rus Çarları Yahudi cemaatlerinin yerleşmesine sıcak bakmamıştır.

⁴⁷ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar, Ankara, TTK Yayınları, 1987, s. 36.

⁴⁸ Dualı, a.g.e, s. 48.

⁴⁹ Dualı, a.g.e, s. 55.

Ancak buna rağmen XVII. yüzyılda Moskova’da az sayıda vaftiz edilmiş Yahudi nüfusu mevcuttu ve genelde ressam, hekim ve çevirmen olan bu nüfus Ortodoks Hristiyanlığa geçtikten sonra büyük miktarda para ile ödüllendirilmekteydi⁵⁰. Yine bu dönemde bir bölüm Yahudi de isim değiştirerek Rus kimliğine geçmiştir.

Yahudi karşıtlığı Çar I. Petro (1682-1725) döneminde de devam etmiş, Çar Rusya’ya davet edilen uzmanlar arasına Yahudi bilim adamlarının dahil edilmesine izin vermemiştir⁵¹. Bu dönemlerde Yahudiler henüz yüksek bir nüfusa sahip değildi. Bu nedenle Yahudi karşıtlığı da daha ziyade dini sebeplerden kaynaklanmaktaydı. Ancak zamanla Yahudilere karşı olan kin duygusu alevlenecektir.

Çariçe I. Katerina (1724-1727) Rus halkının sevgisini kazanmak amacıyla, 26 Nisan 1727 yılında aldığı bir kararla Yahudilerin ülkeden çıkarılmasını emrederek yalnız Hristiyanlığı kabul edenlerin kalabileceğini açıklamıştı. Çok geçmeden bu durum Rusya’da ekonomik sıkıntılara neden olmuş ve bu da Yahudi sermayesine olan ihtiyacı ortaya koymuştur⁵².

Bir diğer Rus Çariçesi Elizaveta Petrovna’nın (1742-1762) ilk faaliyetlerinden biri Yahudileri sınır dışına itmeye yönelik çıkardığı fermanıdır. Nitekim bu dönemde 35.000 Yahudi Rusya’dan sürgün edilmiştir⁵³.

Çariçe II. Katerina döneminde de (1762-1796) Yahudi karşıtlığı devam etmiştir. Örneğin 4 Aralık 1762’de II. Katerina, Rusya’nın modernleştirilmesini sağlayarak Aydınlanma Çağına ayak uydurmak amacıyla Rusya çevresinde yaşayan yabancılara imparatorlukta serbest dolaşım hakkı vermek üzere bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride geçen “Yahudiler hariç” ifadesi Çariçenin Yahudilere olan bakış açısını açıkça göstermektedir⁵⁴. Bu dönemde Polonya’nın paylaşılması (1772-1795) ile Rusya’nın, Yahudi nüfusunun en yoğun olduğu Polonya topraklarını ilhak etmesi hem Rusya İmparatorluğu için hem de bölge Yahudileri için yeni bir dönüm noktası olmuştur.

⁵⁰ Sultanova, a.g.t, s. 57.

⁵¹ Özdemir, a.g.m, s. 83.

⁵² Dualı, a.g.e, s. 58.

⁵³ Özdemir, a.g.m, s. 83.

⁵⁴ Bayraktar, a.g.t, s. 19.

Nitekim imparatorluk ilk kez bu kadar yoğun bir Yahudi nüfusu ile karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla bu dönemden itibaren artık sürgün veya katliam gibi yollarla Yahudi sorununa çözüm bulunamayacağı anlaşılmıştır. Bu nedenle II. Katerina Rusya'sının Yahudilere yönelik yürüttüğü “Mesih’in düşmanları” politikası çökmüş ve bundan sonra II. Katerina, Yahudilerden azami ölçüde yararlanmaya ve ülke ekonomisine katkı sağlamaları adına çalışmalar yürütmeye özen göstermiştir⁵⁵.

Yoğun bir Yahudi nüfusunun imparatorluk sınırlarına dahil olması birtakım yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Bu nedenle II. Katerina 23 Aralık 1791 yılında “zorunlu iskân yasası”nı uygulamaya koymuştur. Böylece Yahudi tebaanın yeni statüsü meselesine çözüm bulunmuş, zorunlu yerleşim bölgesi (Pale of Settlement) sınırları çizilmiştir⁵⁶. Yerleşim bölgesi Polonya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Litvanya'yı kapsamaktadır.

Çar I. Alexandr'ın (1801-1825), Yahudiler için takip ettiği politika asimilasyon olmuştur. Bu amaçla 1804'te Yahudi Kanunu/Yönetmeliği yayınlamıştır. Bu kanunlar ile Ruslaştırma politikası çerçevesinde geleneksel yapılarını değiştirmek ve Yahudiler arasındaki kültürel bağı koparmak adına daha farklı iş alanlarına yönlendirilmişlerdir⁵⁷. Yine eğitim alanında birtakım düzenlemeler getirilmiş, “toplumsal uyum” gerekçesiyle Yahudi çocuklarının devlet okullarına ve üniversitelere gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Buradaki asıl amaç genç Yahudi nesli asimile ederek Rus kültürüne alıştırmak ve Yahudilerin meslek yapılarını değiştirmektir⁵⁸. Tüm bu asimilasyon politikasına karşı Yahudiler laik Rus eğitime karşı direnç göstermiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde Yahudi aydınlanmasının da etkisiyle Yahudilerin modern eğitim sistemine talepleri artacaktır⁵⁹.

⁵⁵ Dualı, a.g.e, s. 62.

⁵⁶ Lewis, a.g.e, s. 58.

⁵⁷ Köse, a.g.m, s. 37.

⁵⁸ Michael Brenner, Kısa Yahudi Tarihi, çev. Sevinç Altınçekiç, İstanbul, Alfa Tarih Yayınları, 2011, s. 185.

⁵⁹ Dualı, a.g.e, s. 72

Çar I. Nikolay (1825-1855) döneminde de asimilasyon politikaları devam etmiştir. I. Nikolay, Yahudileri toplum açısından zararlı unsurlar olarak görmüşse de sanayinin gelişmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için, bazı tedbirlerle onları zararsız hale getirebileceğini düşünmüştür⁶⁰. Bu amaçla ilk olarak Yahudilerin askerlik muafiyeti uygulamasını kaldırmıştır. 1827 tarihli bu karara göre 12 yaş grubu çocukların askere alınması ve 25 yıl zorunlu askerliğe tabi tutulması kararlaştırılmıştır⁶¹. Bu sistem, modernleşme ve sosyal hakları iyileştirme çabalarının sonucu olarak 1856'da yürürlükten kaldırılmış ve 1874 yılında yapılan askeri reform ile Yahudiler de dahil tüm Rus gençlerine zorunlu askerlik süresi 4 yıl olarak belirlenmiştir⁶².

II. Alexandr yönetiminde (1855-1881) 1863 yılına kadar olan zaman dilimi Rus Yahudileri ile ilgili en önemli reformların uygulandığı dönem olmuştur. Çar II. Alexandr, Yahudileri sınırlandıran uygulamalar yerine onlara önemli sosyal haklar tanıyarak Yahudi sorununu çözmeyi amaçlamıştır. Zorunlu iskân politikasından vazgeçmemekle birlikte bu konuda bazı esneklikler yapılmıştır. Örneğin 1865 yılında Yahudi tüccarlara özel izin verilmesi ile ülkenin her yerinde ikamet etmelerine olanak sağlanmıştır. Bir başka düzenleme de devlet memuriyetlerindeki kısıtlamalarla ilgili olmuştur. Yahudilerin 1856 yılında doktor, 1861 yılında ise avukatlık mesleğini yapmalarına izin verilmiştir.

Bu dönemin bir başka önemli özelliği Yahudi aydınlanması olmuştur. Avrupa aydınlanmasının Yahudi versiyonu olarak ortaya çıkan "Haskala hareketi" 1770'lerde Doğu Avrupa'da başlayarak 1880'lerde Yahudi milliyetçilik akımının ortaya çıkışına kadar devam eden ideolojik ve sosyal bir harekettir⁶³. Almanya'da başlayan bu hareket son olarak Rusya'da yayılmıştır. Avrupa kültürüne eklemlenmeyi amaçlayan bu hareket ile Yahudiler kendilerine yapılan ayrımcılığın son bulmasını -gettolardan kurtulmaları gibi- istemiş, modernleşmeye ayak uydurarak sosyal hayatta yer edinmeyi amaçlamışlardır.

⁶⁰ Dualı, a.g.e, 84.

⁶¹ Lewis, a.g.e, 71.

⁶² Köse, a.g.m, s. 39.

⁶³ Ali Osman Kurt, "Yahudi Modernleşmesinin Ayak Sesleri: Haskala Hareketi", Eskiye, Sayı 17, (İlkbahar 2010), s. 105.

Dolayısıyla Rus Yahudileri arasında 1870'lerde radikal değişimler yaşanmıştır. Ancak Yahudi halkın Rus ekonomisinde ve kültüründe gösterdikleri atılımın ardından, özellikle Rus aydınlar arasında ciddi ölçüde Yahudi karşıtlığı ortaya çıkmıştır⁶⁴. Bu dönemde bardağı taşıran son damla ise Çar II. Alexandr'ın suikast sonucu öldürölmesi olmuştur. Nitekim bu suikasttan Yahudiler sorumlu tutulacaktır.

1.2.3. 19. Yüzyılın Sonlarında Rusya Yahudileri ve Pogromlar

II. Alexandr'ın ardından tahta çıkan III. Alexandr (1881-1894) ve idarecileri, sert uygulamalar yürüterek Rusya'yı tek bir devlet, tek bir millet ve tek bir görüş düşüncesiyle imparatorlukta yaşayan tüm milletleri Ruslaştırmaya yönelik bir siyaset belirlemiştir⁶⁵. III. Alexandr'ın yürüttüğü bu siyaset, özellikle Yahudi kökenli yazarlarda Yahudilere sistematik olarak uygulanan pogromlara devletin dolaylı olarak destek verdiği görüşünü ortaya çıkarmıştır⁶⁶. Bu konu günümüzde hala belirsizliğini korumaktadır. II. Alexandr'a düzenlenen suikast öncesinde imparatorlukta yayınlanan sağcı gazeteler Yahudi karşıtlığını körüklemekteydi. Ayrıca Ortodoks Rus halkında her daim var olan Yahudi düşmanlığı neticesinde Çara düzenlenen suikast suçunun Yahudilere yüklendiğini söylemek mümkündür.

III. Alexandr döneminden itibaren Rus yönetiminin hakimiyeti altındaki tüm yerli ve yabancı uyruklu Yahudiler, Yahudi karşıtı politikalardan etkilenmiştir. Mesela XVIII. yüzyıl itibariyle işgal edilen Türkistan'daki Yahudilerin 1887 yılında ülkede istihdam edilmesi yasaklanmış, 1906 yılında ise yabancı uyruklu tüm Türkistan Yahudilerinin sadece Rus Türkistan'ının belirtilen sınırlarında yaşamalarına ve ticaret yapmalarına izin verilmiştir⁶⁷.

1881 yılında farklı bölgelerde ve tarihlerde üç büyük Yahudi karşıtı saldırı yapılmış ve bunların sonucunda toplam 40 Yahudi öldürölmüştür⁶⁸. Bir başka pogrom 1897 yılında yaşanmıştır.

⁶⁴ Kurt, a.g.m, s. 109.

⁶⁵ Ali Arslan, Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü, İstanbul, İdil Yayıncılık, 2014, s. 34-35.

⁶⁶ Dualı, a.g.e, s. 111

⁶⁷ Hatice Kerimoğlu, "Rusya İmparatorluğu'ndaki Türkistan Yahudileri", Sosyal & Beşerî Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar 3, Ed. Fevzi Çakmak, Ankara, Gece Kitaplığı, 2023, s. 342.

⁶⁸ Özdemir, a.g.m, s. 89.

Kiev’de bir kasabada başlayan ayaklanmada köylüler Yahudi mal ve dükkanlarına saldırmış, yine aynı yıl Herson’da bir kasabada benzer şekilde Yahudi halka saldırı düzenlenmiştir⁶⁹. 1904’te gerçekleşen Rus-Japon savaşında Rusların yenilgiye uğraması ve 1905’te başarısız devrim girişimi Çarlık Rusya’sını zor duruma sokmuş ve bu dönemde Yahudiler Japon sempatizanı olmakla suçlanarak öfkenin yönü onlara çevrilmiştir⁷⁰.

Rusya topraklarında Yahudilere karşı yapılan saldırılar ilk defa 1881 pogromlarıyla gerçekleşmemiştir. 1859 ve 1871 yıllarında Odessa’da Yahudiler saldırılara uğramıştır⁷¹. Ancak şiddet olayları istikrarlı bir şekilde 1881 itibariyle gerçekleşmiştir. Pogrom dalgaları 1881-1884, 1903-1906 ve 1907-1921 yılları arasında yaşanmıştır⁷². Bu pogromların gerçekleşmesinde dini ve milli hassasiyetlerin etkisinin yanı sıra çoğunlukla ekonomik sebepler tetikleyici unsur olmuştur⁷³.

1881 pogromlarının önünün alınamamasına karşılık Çarlık yönetimi, geç olsa da müdahalede bulunarak durumun daha da kötüye gitmemesi ve yeniden düzenin sağlanması için çaba sarf etmiş, bu bağlamda toplumun çeşitli kesimlerini dahil ederek il komisyonları oluşturmuş ve Yahudi nefretini körükleyen durumların tespit edilmesini amaçlamıştır⁷⁴. Ancak gerçekleşen bu olaylar Yahudilerin haklarının çeşitli alanlarda kısıtlandırılması ile devam etmiştir. Nitekim 1882’de çıkarılan Mayıs Kanunları ile Yahudilere mülk ve arazi satışı-kiralanması, şehirlerin ve kasabaların dışına yerleşmeleri, pazar günleri ve Hristiyan bayramlarında ticaret yapmaları, belirlenen mevcut kasabalar dışında yaşamaları yasaklanmıştır⁷⁵. Bu yasakların yeterli gelmemesi üzerine 1891-1892 yıllarında Yahudiler Moskova’dan kovulmuştur.

⁶⁹ Özdemir, a.g.m, s. 91.

⁷⁰ Lewis, a.g.e, s. 69

⁷¹ Brenner, a.g.e, s. 194.

⁷² Tuğba Köse, “Yahudilerin Devletleşme Sürecinde Dönüm Noktaları: Pogrom, Aliya ve Siyasi Siyonizm (1881-1903)”, Ortadoğu Etütleri, Cilt 13, Sayı 1, (Ocak 2021), s. 123.

⁷³ Özdemir, a.g.m, s. 94.

⁷⁴ Dualı, a.g.e, s. 119

⁷⁵ Tuğba Köse, “Zulmün Adı: Yahudi Yerleşim Sınırı”, Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 7, (2020), s. 128.

Rusya’da Yahudilere karşı uygulanan bu hareketler Avrupa basınında da yankı uyandırmış ve Avrupa’da önemli Yahudi politikacılar Rus Yahudilerin durumlarına tepki göstererek Avrupa’dan yardım istemiştir⁷⁶. Avrupa’daki Yahudiler dindaşları için Rusya’nın Yahudi politikasını değiştirmesi adına her türlü yaptırımları denemiş, ancak başarılı olamamışlardır. Rothschild ailesi başta olmak üzere dünyaca ünlü pek çok Yahudi banker, Rusya ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerini kullanarak Yahudilere yapılan muameleleri durdurmak için araya girmişlerdir⁷⁷.

1881’de başlayarak dalgalar halinde gerçekleşen pogromlar neticesinde, yerleşim sınırındaki Yahudiler oldukça düşkün hallerde çareyi göç etmekte bulmuşlardır. Böylece Amerika, Avrupa ve Osmanlı topraklarına Rusya’dan yoğun bir Yahudi göçü yaşanmıştır. Bu göçlerin yaşanmasının temel nedeni Yahudilerin canlarını kurtarmak üzere sığınacak bir liman aramalarıdır. Bunun dışında Yahudiler Rusya’daki pogromlar başta olmak üzere Avrupa’da yaşadıkları Yahudi karşıtlığına savunma mekanizması olarak Siyonizm’i geliştirmişlerdir⁷⁸. Bu bağlamda ikinci neden de Yahudi karşıtlığının beslediği Siyonizm hareketi dolayısıyla Avrupa’nın kendi çıkarlarına uygun olarak Yahudi sorunundan kurtulmak istemesi ve Yahudilerin de vaat edilmiş topraklara dönmesi ile Filistin’de bir Yahudi devleti kurulması hedefidir.

İlk pogromlardan sonra Rusya’daki Yahudilerin büyük çoğunluğu Amerika’ya göç etmiştir. Filistin topraklarına göçün teşvik edilmesi dışında, Amerika kıtasına göç de belli gruplar tarafından teşvik edilmiştir. 1881’de seksen bin civarında Rusya Yahudisi New York’a göç etmiş olup, aynı tarihten 1900 yılına kadar ise Rusya’dan Amerika geneline altı yüz binden fazla Yahudi’nin göç ettiği kaydedilmiştir⁷⁹. Yahudilerin çoğunlukla Amerika’yı tercih etme sebeplerinden biri Filistin topraklarının verimsiz ve çorak topraklardan oluşması ve tarım dışında herhangi bir geçim kaynağına yatkın olmayışıdır ki Filistin’e göç eden birçok kolonist, çok geçmeden tarım işine yatkın olmadığını fark ederek bölgeyi terk etmiştir⁸⁰.

⁷⁶ Nurdan İpek Şeber, “II. Abdülhamid Döneminde Rusya ve Romanya’dan Gelen Yahudi Muhacirler”, Tarih Dergisi, Sayı 53, (2012), s. 42-43.

⁷⁷ İpek Şeber, a.g.m, s. 44.

⁷⁸ Charles Seignobos, Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi, İstanbul, Varlık Yayınları, çev. Samih Tiryakioğlu, 1960, s. 401.

⁷⁹ Dualı, a.g.e, s. 142.

⁸⁰ Dualı, a.g.e, s. 143.

Sonuç olarak arlık Rusya’da belli aralıklarla gerçekleşen pogromlar dünya tarihinin akışını değiştiren bir göç dalgasına neden olmuş ve yalnız Rusya değil Doğu Avrupa’nın çeşitli ülkeleri de Rusya’yı takip ederek göç dalgasına neden olmuştur.

1.3. DOğU AVRUPA’DAKİ YAHUDİLERİN DURUMLARI

Osmanlı Devleti’nin Avrupa toprakları, eski çağlardan beri Yahudi topluluklarının evi olmuştur⁸¹. Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Yahudilerin, diğer gayrimüslimlerde olduğu gibi belli bir çerçeve içerisinde olmak kaydıyla özerkliği ellerinde bulundurmaları onlara bu topraklarda rahat bir yaşam sürmeyi sağlamıştır. Bu durum Orta Çağ boyunca Batı Avrupa’da baskı ve zulüm altında yaşayan birçok Yahudi’nin Doğu Avrupa’ya doğru göç hareketlerini beraberinde getirmiş ve neticede Yahudiler söz konusu coğrafyada çeşitli şehirlere yerleşmişlerdir⁸². Ancak Osmanlı Devleti’nin XVIII. yüzyılın sonlarında Orta ve Doğu Avrupa’dan çekilmeleri ile yoğun nüfusa sahip oldukları bu bölgelerde Yahudiler için zor dönemler başlamıştır⁸³.

Osmanlı Devleti’nin hakimiyetini kaybettiği Balkan topraklarında, XIX. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletler Yahudilere ve Müslümanlara sistematik olarak baskı uygulamışlardır. Ancak Yahudilere yönelik baskılar bunun çok daha öncesinde, Osmanlı Devleti’nin Avrupa’daki sınırlarının daralması ile başlamıştır. Örneğin, Prens Michael, Romanya’nın Eflak ve Boğdan beyliklerinde 1593 yılında Osmanlı yönetimine karşı ayaklandığında, Bükreş’teki Türklerle birlikte Yahudilerin de katledilmesini emretmiş, XVII. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Polonya ve Ukrayna’da meydana gelen Chmielnicki Kazak katliamları nedeniyle birçok Yahudi Romanya’ya göç etmiş, ancak belli aralıklarla prensliklere saldıran ve hem Müslüman hem Yahudileri katleden Kazakların teşvikiyle Romanya’nın Yahudilere karşı olan düşmanlığı daha da körüklenmiştir⁸⁴.

⁸¹ Lloyd P. Gartner, *History Of The Jews In Modern Times*, New York, Oxford University Press, 2001, s. 11.

⁸² Arslan, a.g.e, s. 18.

⁸³ Arslan, a.g.e, s. 21.

⁸⁴ Stanford J. Shaw, “Christian Anti-Semitism In The Ottoman Empire”, *Belleten*, Sayı 54, (Aralık 1990), s. 1111.

Nitekim Romanya Ortodoks Kilisesi, Yahudileri sapkın ilan ederek, onlarla her türlü ilişkiye girilmesini yasaklamış ve çeşitli haklardan mahrum bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgeyi yeniden ele geçirerek, Yahudileri yeni imtiyazlarla kabul etmesiyle rahat bir nefes alsalar da bu durum da nihayetinde Yahudilerin aleyhine olmuş ve öfkeleri yeniden üzerlerine çekmişlerdir. 1806-1812 yıllarında Rusya'nın beylikleri işgal etmesi ile Yahudiler bu kez Ruslar tarafından çeşitli baskı ve zulümlere maruz kalmışlardır. Rusya'nın buradan geri çekilmesinden sonra ise 1811 ve 1826 yıllarında tekrar Romenlerin saldırılarına uğramışlar, 1812 yılında Bükreş antlaşması ile Besarabya'nın Rusya'ya bırakılması da yine Yahudilerin kaderini değiştirmemiş, benzer şekilde zulümler devam etmiştir⁸⁵.

Yahudilerin XIX. yüzyılda Doğu Avrupa topraklarında baskı ve zulme maruz kaldığı bir diğer ülke Yunanistan olmuştur. Yunanistan'ın bağımsızlık savaşı sırasında buradaki Yahudiler, Osmanlı Devleti'ne olan sadakatleri nedeniyle 1821 yılında Yunan milliyetçileri tarafından öldürülmüştür⁸⁶. Neticede bağımsızlık savaşına giren Balkan ülkeleri birçok Müslüman ve Yahudi'yi katletmiş ve sürgüne zorlamıştır. Bu dönemde Batı Avrupa'daki Yahudiler, özgürleşme ve kültür düzeylerinin yükselmesi adına çabalarırken, Doğu Avrupa'daki Yahudiler kişisel özgürlüklerinin dahi olmadığı bir düzende yaşamaktaydılar. Çarlık Rusya'sında olduğu gibi diğer Yahudiler de birçok haktan mahrum bir şekilde gettolarda, kendilerine özel konulan ağır kanunlara tabi şekilde yaşamaktaydılar⁸⁷.

Balkan Yahudileri asıl olarak 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin daralan sınırlarına göç etmeye başlamıştır. Sonrasında 1878'de imzalanan Berlin antlaşmasında Yahudiler dahil tüm azınlık haklarının korunacağı belirtilmesine rağmen özellikle Romanya ve Bulgaristan politikaları bu yönde ilerlememiş, aksine Müslüman ve Yahudi düşmanlığı daha fazla artmıştır.

⁸⁵ Shaw, a.g.m, s. 1112.

⁸⁶ Gartner, a.g.e, s. 193.

⁸⁷ Gartner, a.g.e, s. 162.

Balkan topraklarında en şiddetli Yahudi karşıtlığı Romanya’da yaşanmıştır. Bu dönemde Romanya’da Yahudi vatandaşlığı uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Berlin görüşmeleri sırasında Avrupalı devletler Yahudilerin eşit Romanya vatandaşı olması için ısrarlı bir tutum takınmışlardır. Berlin Antlaşması’nın 44. Maddesiyle Romanya’ya yüklenen hukuk eşitliğine karşılık Romanya halkı kendilerinin, aşağı seviyede gördüğü Yahudilerle eşit haklara sahip olmalarına şiddetle karşı çıkmaktaydı⁸⁸. Bu nedenle Romanya parlamentosu Avrupalı devletlerin ve Amerika’nın ısrarlarına rağmen kırk yıl içinde Romanya Yahudilerinin yaklaşık %1’ini vatandaşlığa geçirerek bu uluslararası yükümlülükten kaçınmayı başarmıştır⁸⁹. Romanya hükümeti, yeni askerlik uygulamasına geçmiş, bunun üzerine askerlik yapmak istemeyen Müslüman ve Yahudiler de göç etmeyi seçmişlerdir⁹⁰.

Aynı dönemde Bulgaristan’da da Yahudi karşıtlığı benzer şekilde artış göstermiştir. Bulgaristan ulusal hareketini desteklemesi amacıyla Rusya Bulgaristan’ı işgal ettiğinde Yahudiler Türkleri destekleyen düşmanlar olarak görülmüş, Kazaklar ve Bulgarlar dört gün boyunca Sofya ve Vidin’de Müslüman ve Yahudi dükkanlarını yağmalama, Hristiyan olmadıklarını tespit ettiklerine tecavüz etme gibi çeşitli saldırılarda bulunmuşlardır⁹¹.

Sonuç olarak Yahudiler, XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde yaşama haklarının dahi garantisinin olmadığı Doğu Avrupa ve Rusya topraklarından göçe zorlanmaları neticesinde canlarını kurtarmak adına her daim kabul edildikleri Osmanlı topraklarına sığınmayı tercih etmiştir.

⁸⁸ Mehmet Fatih Sansar, “Bağımsızlıktan Balkan Savaşlarına Osmanlı-Romanya İlişkileri”, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2020, s. 56.

⁸⁹ Salo W. Baron, “The Jewish Question In The Nineteenth Century”, The Journal Of Modern History, Cilt 10, Sayı 1, (Mart 1938), s. 65.

⁹⁰ Sansar, a.g.t, s. 102

⁹¹ Shaw, a.g.m, s. 1115.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE YAHUDİLER

Osmanlı Devleti birçok kültür, din ve devletle ilişki içinde olmuştur. Tebaasında farklı inanç gruplarını barındıran Osmanlı, imparatorluk boyunca diğer inanç gruplarıyla iyi ilişkiler yürütmüştür. Yahudiler ile olan münasebetler de bu çerçevede gelişmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin farklı dinlere mensup milletleri tek bir çatı altında yaşatabilen bu tutumu, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde baskı, ölüm ve asimilasyona uğrayan Yahudilerin Osmanlı topraklarını tarih boyunca sığınılacak ilk limanlardan biri olarak görmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti, bünyesindeki Yahudi uyruklarını fetih ve göç olmak üzere iki şekilde arttırmıştır. Fetihle birlikte sınırların genişlemesi ile Devlet, doğal olarak farklı toplulukları bünyesine almıştır. Göç etme yoluyla Osmanlı uyruğuna girmek ise Osmanlı tarihinde Yahudilerle sınırlı bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır⁹². Osmanlı Devleti'nde Yahudi yerleşimi dalgalar halinde gerçekleşmiştir. Osmanlı topraklarında göçler neticesinde oluşan Yahudi topluluklarından bahsetmekte fayda vardır.

İlk Yahudi göçmenler Anadolu'da ve Balkanlar'da Osmanlı öncesinde var olan cemaatler olarak Romaniyot ve Karay cemaatlerinden gelmişlerdir⁹³. Romaniotlar bilinen en eski Yahudi cemaati olup, Türklerin fethettikleri ilk yerlerde karşılaştıkları Yunanca konuşan yerli Yahudilerdir. Romaniotlar, Bizans'ın başkenti Konstantiyye'de, Küçük Asya'nın batısında, Yunanistan'da ve bazı Balkan kentlerinde yaşamaktaydılar⁹⁴. Bizans İmparatorluğu'nun politikası gereğince Bizans kültürünü benimsemişler ve Yunan dilini konuşup ibadetlerini de yine bu dilde yapmışlardır. Bu nedenle bu cemaate Romaniot adı verilmiştir.

⁹² Bernard Lewis, İslam Tarihinde Yahudiler, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, İmge Yayınları, 1996, s. 141.

⁹³ Ruderman, a.g.e, s. 20.

⁹⁴ Benbessa-Rodrigue, a.g.e, s. 140.

Romaniotlar özgünlüğünü IV. Mehmed'e kadar devam ettirebilmiştir. Büyük bir yangın sonrası cemaat yapılanmaları bozulmuş ve ayrıca daha sonra şehre gelen göçlerin de etkisiyle yeni toplumda zamanla erimişlerdir⁹⁵. Karay/ Karaimler denilen topluluk ile Osmanlılar, ilk kez I. Murad Edirne'yi fethettiğinde karşılaşmıştır. Bu grup diğer Yahudi cemaatlerinden farklı olup, ırk olarak Yahudi olmasa da dinen Yahudi'dir⁹⁶. Tudelalı Haham Benjamin Konstantiniyye'yi ziyaret ettiği sırada burada 200 Rabinik ve 500 kadar Yahudi gördüğünü ve bunların birbirinden ayrı iki organizasyon olduğunu belirtmiştir⁹⁷. İstanbul'un fethinden önce Romaniotlar'dan sonra gelen bu grup zamanla erimiştir. Bir diğer Yahudi cemaati ise imparatorluk boyunca farklı tarihlerde olmak üzere Orta, Kuzey ve Batı Avrupa ile Rusya'dan göç eden Aşkenazlardır. Üçüncü grup 1492 ve 1497 yıllarında İspanya ve Portekiz'den gelen Sefaradlardır. Zamanla Osmanlı Yahudi cemaatleri arasında en sivrilen grup olmuştur. Sefaradlar ve Aşkenazlar arasında her daim var olan bir çatışma olmuş ancak bu durum ciddi bir sorun teşkil edecek seviyeye kadar gelmemiştir. Son olarak beşinci grup ise Osmanlı'nın Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerini hakimiyeti altına almasıyla burada Arapça konuşan ve Musta'rib denilen Yahudilerdir.

Konunun daha iyi anlaşılması açısından bu bölümde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XIX. yüzyıla kadar bu topraklara gerçekleşen Yahudi göçleri, Yahudilerin Osmanlı topraklarında nasıl bir yaşam sürdükleri ve Osmanlı Devleti'nin tebaasında bulunan bu millete karşı olan tutumunu ele alınacaktır.

2.1. OSMANLI DEVLETİ'NİN YAHUDİLER İLE İLK MÜNASEBETLERİ

Osmanlı, Roma ve Bizans hakimiyetinin zayıflaması sonucu bölgeyi kendi kontrolüne alarak 1299 senesi itibariyle Anadolu topraklarında egemen unsur olmaya başladığında bölgede Bizans'tan kalma Yahudiler varlık göstermekteydi. Osmanlı Devleti'nin Yahudilerle olan ilk münasebeti ise Bursa'nın fethedilmesi ile gerçekleşmiştir.

⁹⁵ Esra Poyraz, "Türkiye'de Hahambaşılık: Tarihi, Kurumsal Yapısı, Önemi ve İşlevi", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019, s. 12.

⁹⁶ Çınar, a.g.t, s. 27.

⁹⁷ Poyraz, a.g.t, s. 13.

1324 yılında Bursa Orhan Bey tarafından alındığında, savaş esnasında Hristiyanlarla birlikte kaçan Yahudiler Orhan Bey'in çıkardığı bir ferman üzerine şehre geri dönmüşlerdir. Daha sonra Bursa'da Yahudi nüfusunun çoğalması üzerine Orhan Bey bir fermanla sinagog yapılmasına izin vermiş ve Bursa'da bir sinagog inşa edilmiştir. Yine kendi istekleri üzerine Yahudi Mahallesi adıyla bir mahalle kurulmuş ve bu mahalleye yerleşmişlerdir. Sharon'a göre Osmanlı hükümdarları, ileri görüşlülük göstererek savaşlar sırasında özellikle Yahudi halkın geri dönmesini sağlamak adına tedbirler almışlardır. Bunun nedenini de Osmanlıların, Yahudilerin ticaret, sanayi, maliye, idare ve bilim alanlarında önemli elemanlar olduklarını anlamalarına bağlamaktadır⁹⁸. Yine bu dönemde Bizans ve Şam topraklarından Yahudiler Bursa'ya gelip yerleşmişlerdir. Zamanla Aşkenazlar ve Sefaradlar da bölgeye gelerek nüfusu arttırmıştır.

I. Murad döneminde sınırlar genişlemeye devam etmiş ve fethedilen Ankara ve Edirne şehirlerinde de Yahudilere rastlanmıştır. I. Murad, Edirne'yi fethettiğinde fakir bir Yahudi cemaati ile karşılaşmıştır⁹⁹. Bursa'da olduğu gibi bu şehirlerde de Yahudilere uygun bir yaşam alanı sağlanmıştır. 1376'da Macaristan'dan sınır dışı edilen Yahudiler, 1394 yılından sonra da Fransa'dan kovulan Yahudiler başkent Edirne'ye göç etmiştir¹⁰⁰. Daha sonra Edirne'nin hahamı Aşkenaz Haham İsak Sarfati Orta Avrupa'daki dindaşlarına mektup göndererek onlara Osmanlı topraklarına gelmeleri için çağrı yapmıştır. Mektupta yer alan ifadeler şu şekildedir:

“Almanya'daki kardeşlerimizin ölümden beter acılar içinde bunaldığını biliyorum -tiranların hükümleri, baskı altında gerçekleşen vaftizler, her gün karşılaştıkları sürgün cezaları. Öğrendiğime göre, bir yerden kaçtıklarında gittikleri yeni yerde kendilerini daha trajik şartlar bekliyormuş... Her yandan ruhlarına iç sıkıntısı verildiğini, vücutlarına ise işkence edildiğini zalimlerin ezici haraçlar topladığını biliyorum. Din adamları ve keşişler, bu yalancı rahipler, Allah'ın zavallı kavminin karşısında acımasızlaşıyorlar.

⁹⁸ Moshe Sevilla Sharon, Türkiye Yahudileri, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 31-32.

⁹⁹ Refika Ocak, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yahudiler”, Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi, 2004, s. 12.

¹⁰⁰ Benbassa, Rodrigue, a.g.e, s. 79.

Bir kanun çıkartmışlar, Doğu'ya yelken açmış bir Hristiyan gemisinde bulunacak her Yahudi denize atılacakmış. Ne yazık! İsrailoğullarına Almanya'da ne kadar kötü davranılıyor; artık dayanacak güçleri kalmamış! Oradan oraya sürülüp duruyorlar ve ölümlerine kadar takip ediliyorlar... Kardeşlerim, dostlarım! Ben İzak Sarfati, Fransız asıllı atalarımın, Almanya'da dünyaya geldim, orada yüce hocaların elinde büyüdüm. Sözlerime kulak verin, size sesleniyorum, Türkiye, eğer isterseniz, huzur bulabileceğiniz bereketli bir ülke. Buradan Kutsal Topraklar yolu açık. Hristiyanlardansa Müslümanların egemenliğinde yaşamak daha iyi değil mi? Burada her insan kendi dikili ağacının gölgesinde huzur içinde kendi hayatını yaşayabilir. Burada istediğiniz süsleri takabilirsiniz. Oysa Hristiyanlık boyunduruğundayken, hakaret ve tartaklamalara maruz kalacaklar korkusu ile çocuklarınıza gönül verdiğimiz kırmızıları ve mavileri giydiremiyor, sefiller gibi koyu renkli giysilere mecbur kalıyorsunuz... Ey İsrail! Neden uyumaktasın? Neden suskunsun? Kalk ve bu rezil ülkeyi temelli terk et¹⁰¹!”

Haham İzak Sarfati'nin bu çağrısı Yahudi göçünü daha aktif bir duruma getirmiştir. İzak Sarfati, bu dönemde Osmanlı topraklarındaki Yahudiler üzerinde bir otoriteye sahip olmuş ve Edirne'de kurulan din akademisi (Yeşiva) devletin her yanından öğrenci çeken bir Yahudi eğitim merkezi haline gelmiş ve hatta Macaristan, Polonya ve Rusya'dan Yahudiler eğitim almak üzere bu akademiye gelmeye başlamışlardır¹⁰².

Yukarıdaki göçler dışında yine 1391 yılında katliamdan kaçan bazı İspanyol Yahudileri de Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Bu göçmenleri daha sonra küçük göç dalgaları ile Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelenler, örneğin 1470 sürgününden sonra Bavyera'dan gelenler izlemiştir¹⁰³. Yüzyıllar boyu gördükleri baskılardan bıkan Yahudiler; Sofya, Niş ve Larissa (Yenişehir)'dan ayrılarak Türklerin eline geçen Rusçuk ve Varna gibi Balkan şehirlerine göç etmişlerdir¹⁰⁴. Aynı şekilde yine Anadolu'nun çeşitli şehirlerine de yerleşmişlerdir.

¹⁰¹ Benbassa-Rodrigue, a.g.e, s. 80.

¹⁰² Sevilla Sharon, a.g.e, s. 33.

¹⁰³ Benbassa-Rodrigue, a.g.e, s. 81.

¹⁰⁴ Sevilla Sharon, a.g.e, s. 32.

Nitekim Osmanlı dönemi boyunca -bölgedeki eski Yahudi yerleşimi de dikkate alınarak- Anadolu'da Yahudilerin yerleşik yaşam sürmediği bir kent neredeyse bulunmamaktaydı¹⁰⁵.

Yıldırım Bayezid dönemi (1389-1402) Yahudileri ile ilgili fazla veri bulunmamaktadır. Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşında (1402) Timur'a yenilip esir düşmesinden sonra Osmanlı Devleti 11 yıllık Fetret devrini yaşamıştır. Kardeşlerini yenilgiye uğratarak Osmanlı tahtına Çelebi Mehmed oturmuştur. Bu dönemin en önemli olayı ise bir Yahudi dönmesi olan Torlak Kemal'in Şeyh Bedrettin isyanındaki rolü olmuştur. Asıl adı Samuel olan Yahudi dönmesi, Torlak Kemal lakabıyla ün kazanmıştır. Kendi düşüncelerini Simavnalı Bedreddin ile karıştırarak, Manisa ve çevresinde Şeyh Bedreddin'in halifesi Börklüce Mustafa ile beraber, Bedreddin adına isyana girişmiş, sonuç olarak isyan bastırılmış ve Torlak Kemal ile Börklüce Mustafa idam edilmiştir¹⁰⁶. I. Mehmed dönemi bir başka gelişme de İzmir'in alınması olmuştur. I. Mehmed İzmir'i fethettiğinde burada çok az bir Yahudi nüfusu mevcuttu. Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra ise burada zamanla Yahudi nüfusu artmış ve İzmir Yahudi cemaati, Osmanlı Yahudileri içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur.

II. Murad döneminde (1421-1451) yine Yahudilerle ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde II. Murad'ın önemli tıp bilginlerinden olan Yahudi İshak Paşa'yı hekimbaşı yani saray doktoru olarak atamasıyla ilk kez bir Yahudi hekim sarayda görev almıştır. Ayrıca II. Murad, İshak Paşa ve ailesini vergiden muaf tutan bir ferman da çıkartmıştır. Bu tarihten sonra Yahudilerin saray doktorluğu yapması bir gelenek halini almış ve birçok Yahudi tıp uzmanı Bâbüâli'de görev yapmıştır¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Siren Bora, "Göç Olgusu ve Anadolu'da Yahudi Diasporası", Arkeo Duvar, Sayı 17, (Aralık 2023-Ocak 2024), s. 108

¹⁰⁶ Ocak, a.g.e, s. 13.

¹⁰⁷ Sevilla Sharon, a.g.e, s. 35.

Yine bu dönemde ilk kez diğer gayrimüslimler için olduğu gibi Yahudiler de kılık kıyafetleriyle birtakım kısıtlamalara tabi tutulmuştur. Buna göre diğer gayrimüslimler gibi uzun elbiseler giymeleri ve sarı renkte başlık takmaları emredilmiştir. Gayrimüslimlerin böyle bir düzenlemeye tabi tutulmaları, Müslüman tebaa ile gayrimüslim tebaanın birbirleri arasında karışmaması için gerekli görülmüştür.

Bu dönemin bir başka gelişmesi de II. Murad'ın "Garaba" adında Gayrimüslimlerden oluşan bir ordu kurması ve Yahudilerin de bu orduda yer alarak birçok sefere katılmasıdır. Bu durum Osmanlı toplumu içerisinde Yahudilerin varlığının dikkate değer bir noktada olduğunu göstermektedir¹⁰⁸.

2.2. İSTANBUL'UN FETHİ'NDEN SONRA YAHUDİLER

İstanbul'un fethi öncesinde kentte Yahudilerin çoğunluğu Galata civarında yaşamaktaydı. Bazı kaynaklar, İstanbul Yahudilerinin kentin alınması sırasında Osmanlı Devleti'ne yardım ederek II. Mehmed'le gizli bir anlaşma yaptığını, bu iş birliğine karşılık olarak da Sultan II. Mehmed'in, kenti aldıktan sonra kendilerine imtiyazlar tanıdığı konusunda görüş birliğindedir. Ancak böyle bir antlaşmayı içeren bir belge günümüze ulaşmamıştır. Sharon, kent Yahudilerinin doğrudan yardım etmesi mümkün olmamakla birlikte savaşın bir an önce bitmesi ve ekonomik koşullarının da iyileşmesi adına dolaylı yoldan Osmanlılara yardım ettiklerini belirtmektedir¹⁰⁹.

İstanbul'un Fethi ile kendini "Rum Kayzeri" ilan eden Fatih, Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak gördüğü devletini dünya hakimiyeti yolunda teşkilatlandırmaya gitmiştir¹¹⁰. Bu nedenle, fetihden sonra uyguladığı "ekümenik siyaset" de denilen dini politikası, yeni başkentini çok dinli bir şehir haline getirmesini ve farklı dinlerin merkezi yapma arzusunu içermektedir¹¹¹.

¹⁰⁸ Ahmet Özgür Çınar, "Lozan'dan Sonra Türkiye Yahudileri (1923-1960)", Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2005, s. 21.

¹⁰⁹ Sevilla Sharon, a.g.e, s. 35.

¹¹⁰ Gülcan Avşın Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi", Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, (2015), s. 15.

¹¹¹ Güneş, a.g.m, s. 16.

Bu doğrultuda Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u fethettiğinde ilk hedeflerinden biri başkent yaptığı bu şehri yeniden inşa etmek ve canlandırmak olmuştur. Gönüllü olarak göç etmek isteyenlerin sayısı az olduğundan II. Mehmed, savaş sonrasında boşalan şehrin nüfusunu arttırmak için imparatorluğun diğer bölgelerinden sürgün yoluyla Müslüman ve Gayrimüslim tebaa ayırmaksızın çeşitli toplulukları buraya getirmiştir. Bunların içerisinde Yahudi gruplar da bulunmaktadır.

Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve diğer Osmanlı bölgelerinden Yahudiler İstanbul'a getirilmiştir.¹¹² Yine Anadolu'nun da çeşitli bölgelerinden Yahudiler kente yerleştirilmiştir. Bu nakil işlemleri ile birlikte Anadolu ve Balkanların birçok bölgesinde bu dönem için Yahudi nüfusu azalmıştır. İstanbul Yahudi cemaatinin nüfusu ise bu dönemden itibaren artarak devam etmiştir.

Fatih'in çok dinli yapıya sahip bir şehir kurması, hakimiyet alanının genişlemesi ve Osmanlı topraklarına peyderpey gerçekleşen göçler sonucu gayrimüslim nüfusunun artması beraberinde daha sistemli bir yapıya olan ihtiyacı getirmiştir. Bu nedenle Fatih, kendisinden önceki İslam devletlerinin politikasını örnek almış ve hakimiyeti altına giren, İslami geleneğe göre "ehli kitap" olarak adlandırılan Hristiyan ve Yahudilere, birtakım haklar tanımıştır. Yahudi cemaati, kendilerine verilen ve iç işlerinde sağlanan kolaylıklardan kendilerine tanınan sınırlar çerçevesinde istifade etmişlerdir¹¹³. Rum ve Ermenilerde yapılan düzenlemelerden sonra Fatih, Yahudileri de Hahambaşının başkanlığında millet olarak tanımış ve Bizans Hahambaşısı olan Moşe Kapsali'yi Hahambaşılığa atamıştır¹¹⁴. Görevini devam ettiren Moşe Kapsali'nin buradaki konumu net olarak açık değildir. Nitekim toplumu üzerinde ne kadar güç ve yetki sahibi olduğu ve devletle olan ilişkilerine dair kaynaklarda kesin bir kanı bulunmamaktadır. Yahudilere verilen bu otonominin karşılığı olarak "cizye-i rav" veya "rav akçesi" denilen özel bir vergiyi ödemeleri gerekli kılınmıştır¹¹⁵.

¹¹² Minna Rozen, İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453-1566), çev. Serpil Çağlayan, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 46.

¹¹³ Çınar, a.g.t, s. 22.

¹¹⁴ Gülnihal Bozkurt, "Osmanlı-Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış", Belleten, Cilt 57, Sayı 219, (Ağustos 1993), s. 541.

¹¹⁵ Muharrem Gürkaynak, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 2, (2003), s. 281.

Bir Hahama sahip olma hakkı için düzenlenen bu verginin, Hristiyanlar için olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne bağımlılığın altını çizmeyi hedeflemiş olması mümkün görünmektedir¹¹⁶. Hahambaşının yetkileri İstanbul ile sınırlı olmasına rağmen bu vergiyi İstanbul Yahudileri dışında Selanik Yahudileri de ödemiştir.

Bazı Yahudi yazarlar, II. Mehmed'in, Hristiyan tebaaya olan güvensizliği nedeniyle Yahudileri daha üstün bir konumda tuttuğu görüşünde birleşmiştir. Ancak bunun yerine Sultan'ın, Hristiyanların baskı ve zulmünden kendilerini kurtaran Türklere minnet duyan Yahudileri kendisine yakın tutmayı tercih ettiğini söylemek daha sağlıklı bir bakış açısı olacaktır. Yine bu tercihin sebebi de birtakım yetenek ve becerileri ile öne çıkan Yahudilerin devlete bağlı bir şekilde kendilerini hizmete adanmaları olarak kabul edilebilir¹¹⁷.

Fatih Sultan Mehmet'in gayrimüslim tebaayı kurumsallaştırıp onlara resmiyet vererek devlet nezdinde muhatap kabul etmesi ileriki zamanlarda yaşanabilecek karışıklıkların önlenmesinde etkili olmuştur¹¹⁸. Ayrıca Fatih döneminde şekillenen, "Millet Sistemi" adıyla da kabul edilen bu uygulamalar, yönetim ile taşradaki gayrimüslimler arasındaki iletişimi sağlama noktasında diplomatik açıdan etkili olmuştur. Bu sistem, farklı ülkelerde baskı ve zulme maruz kalan Yahudilerin Osmanlı topraklarına göçlerinde çekici bir unsur olmuştur. 1470 yılında Kral X. Ludvig tarafından Bavyera'dan sürgün edilmeleriyle Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudiler buna bir örnektir. Bu göçmenlerin çoğu Osmanlı hakimiyetindeki Balkanlara, Edirne'ye ve Bulgaristan sınırları içindeki bölgelere yerleşmiştir¹¹⁹.

XV. yüzyılda Anadolu ve Orta Doğu'da yeni ve sağlam bir yönetim kurulmuş ve bu büyük değişim bölgede yaşayan Yahudileri de önemli ölçüde etkilemiştir¹²⁰. Nitekim ileride gerçekleşecek olan İbery göçünde bu durumun itici güç olduğunu söylemek mümkündür.

¹¹⁶ Benbessa-Rodrigue, a.g.e, s. 117.

¹¹⁷ Güneş, a.g.m, s. 19.

¹¹⁸ Çınar, a.g.t, s. 23.

¹¹⁹ Benbessa-Rodrigue, a.g.e, s. 81.

¹²⁰ Sevilla Sharon, a.g.e, s. 39.

2.3. 1492 GÖÇÜ VE SONRASI OSMANLI YAHUDİLERİNİN DURUMU

Osmanlı Devleti'nin Yahudiler ile ilişkilerinin yoğunlaştığı tarih olarak 1492 senesi verilmektedir. Endülüs topraklarında uzun yıllar Müslümanlarla uyum içinde yaşayan Yahudilerin huzur ve güvenli ortamları bölgenin hakimiyetinin Hristiyanlara geçmesiyle birlikte son bulmuştur. Burada Yahudiler önce çeşitli işkencelerle Hristiyan olma veya zorla din değiştirme seçenekleri arasında bırakılarak yoğun baskılara maruz kalmışlardır. Bu olaylardan sonra kimi Yahudi din değiştirerek Hristiyanlığa geçerken kimi Yahudi de görünürde din değiştirerek Konverso¹²¹ veya Marrano¹²² olmuş, ancak gizlice dinlerini sürdürmeye devam etmiştir. 1469'da Kastilya Kraliçesi İsabella ile Aragon Kralı Ferdinand'ın evliliği üzerine ise Katolik idaresi Endülüs'e hâkim olmuş ve bu tarihten itibaren çok daha ağır işkencelere maruz kalmaya başlamışlardır. Kraliçe İsabella ve Kral Ferdinand aldıkları tedbirlere rağmen tüm Yahudileri Hristiyanlaştırma hedeflerini gerçekleştiremeyeceklerini anladıklarında ise onları kovmaya karar vermiştir¹²³. 20 Ocak 1492 yılında Granada'nın Hristiyanların eline geçmesi ve İspanya'daki 781 yıllık Müslüman hakimiyetine tamamen son verilmesinin de etkisiyle, 31 Mart 1492'de yayınlanan bir ferman ile tüm Yahudilerin ülkeden kovuldukları ilan edilmiştir¹²⁴. Yalnız Yahudiler değil birçok Müslüman da göçe tabi tutulmuş ve bu tarihten sonra hem Yahudilerin hem Müslümanların izleri İspanya'dan silinmiştir¹²⁵.

İspanya'dan sürgün edilen Yahudiler, farklı bölgelere dağılmışlardır. Bu göçmenler öncelikle Kuzey Afrika, Almanya, Portekiz ve İtalya'ya gitmiştir. Kuzey Afrika ve İtalya'ya gidenlerin önemli bir bölümü daha sonra Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir¹²⁶. Portekiz'e göç edenler ise uzun bir müddet sığınma imkânı bulamamış, 1496-97 yıllarında oradan da sürgün edilmişlerdir.

¹²¹ Konverso: "Din değiştirmiş", "Dönme" anlamlarında kullanılmaktadır. (Bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar), Ankara, Berikan Yayınları, 2013, s. 52).

¹²² Marrano: Yan Kesici, cehennemlik, lanetli gibi anlamlara gelen ve İspanyolcada "Domuz" kelimesinden türeyen aşağılamak amacıyla kullanılmış bir sözcüktür. (Bkz. Eroğlu, a.g.e, s. 52).

¹²³ Eroğlu, a.g.e, s. 57.

¹²⁴ Stanford J. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, İstanbul, Kapı Yayınları, 2008, s. 22.

¹²⁵ Çınar, a.g.t, s. 25.

¹²⁶ Eroğlu, a.g.e, 58.

Böylece İspanya Yahudilerinden sonra Portekiz'den kovulan Yahudiler de ikinci bir göç dalgası oluşturarak Osmanlı topraklarına sığınmışlardır. Osmanlı Devleti'nde bu göçmenlerin büyük çoğunluğu İstanbul ve Selanik'e göç etmiştir¹²⁷.

Sonuç olarak diğer bölgelerde karşılaştıkları olumsuz şartlar ile önemli bir kısım Yahudi göçmen Osmanlı topraklarını sığınılacak en güvenli liman olarak görmüşlerdir. Nitekim diğer ülkelere nazaran tek olumlu karşılandıkları yer Osmanlı ülkesi olmuştur. Lewis'e göre, dönemin Padişahı II. Bayezid, İspanya ve Portekiz'den gelen Yahudi göçmenlerin Osmanlı topraklarında yeni bir yaşam kurmalarına izin vermiş ve hatta onları cesaretlendirmiştir¹²⁸. Osmanlı Devleti'nin Endülüslü Yahudileri kabul etmesi pragmatist anlayışından kaynaklanmaktadır¹²⁹. Nitekim ileride bahsedeceğimiz üzere bu göçmenlerin Osmanlı Devleti'ne önemli ekonomik katkıları olmuştur.

İspanya'dan kovulan Yahudilerin sayısı ile ilgili kaynaklar farklı rakamlar vermektedir. Nitekim kaç Yahudi'nin sürgün edilip, kaç Yahudi'nin Hristiyanlığa geçerek orada kaldığını tahmin etmek zordur. Bu nedenle Osmanlı topraklarına göç eden Yahudilerin sayısı hakkında da kaynaklar farklı rakamlar vermektedir. Besalel'e göre 200-250 bin göçmen Yahudi'nin 100-150 bin kadarı Osmanlı Devleti'ne yerleştirilmiştir¹³⁰. Sharon ise 100 bin civarı Yahudi'nin İspanya'dan sürüldüğünü ve bunların çoğunluğunun Osmanlı topraklarına geldiğini belirtirken, Johnson ise 50 bin göçmenin Kuzey Afrika'ya ve Osmanlı topraklarına geldiğini ifade etmiştir.¹³¹

İspanya'dan gelen Yahudiler ilk olarak İstanbul, Selanik ve Edirne kentlerinde örgütlenmiştir. Yine bunun dışında gelen göçmenler, İzmir, Manisa, Bursa, Gelibolu, Amasya, Korfı, Larisa, Patras ve Manastır gibi şehirlere yerleşmişlerdir¹³².

¹²⁷ Eroğlu, a.g.e, s. 72.

¹²⁸ Bernard Lewis, a.g.e, s. 63.

¹²⁹ Furkan Oğur, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Endülüs Yahudilerini Kabul Etme Nedenlerine Dair Bir İnceleme", Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), Cilt 9, Sayı 1, (Haziran 2023), s. 57.

¹³⁰ Besalel, a.g.e, s. 25.

¹³¹ Sevilla Sharon, a.g.e, s. 28. Paulo Johnson, Yahudi Tarihi, çev. Filiz Orman, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2001, s. 289.

¹³² Besalel, a.g.e, s. 26.

Osmanlı topraklarına gelene kadar yanlarındaki mal varlıklarını yitiren Yahudi göçmenler, buna rağmen yerli dindaşlarının da yardımlarıyla hızlı bir toparlanma süreci yaşamışlardır¹³³. Göçmenlerin bu süreci çabuk atlatmalarının bir başka sebebi de gelenlerin genellikle meslek sahibi, sanayi ve ticaretle uğraşan kişiler olmalarıydı. Nitekim aralarında ulusal ticarete, tekstil endüstrisinde, dokuma sanatlarında, bankacılıkta ve ateşli silah yapımı gibi alanlarda uzman kişilerin bulunduğu bilinmektedir¹³⁴. Bu mesleklerin dışında Sefarad Yahudilerinden İspanya'dayken üst düzey görevler yapmış olanların katiplik, elçilik gibi önemli devlet görevlerine getirildikleri de görülmüştür.

Osmanlı Yahudileri, İstanbul'da genellikle ticaretle uğraşmış ve şehrin giriş noktaları ile ticaret limanlarında mesken kurarak bu sayede dış ticareti de hareketlendirmişlerdir. Nitekim bu nedenle devlet, gümrüklerde daha ziyade Yahudi tebaanın çalıştırılmasını gerekli görmüştür¹³⁵.

Sefaradları, Osmanlı Devleti'nde bulunan diğer Yahudi cemaatlerinden ayıran bazı özellikleri vardır. Bunlar, Aşkenazlar, Romanyotlar ve Musta'ribilerden farklı olarak dini yozlaşmaya neredeyse hiç uğramamaları, İbranice biliyor olmaları ve siyasi ve ekonomik saygınlıklarının olmasıdır¹³⁶. İstanbul ve Selanik gibi şehirlerde cemaatlerini kurduktan sonra diğer cemaatleri de etraflarında toplayarak kendi kültürlerini yeniden canlandırmak istemişlerdir. Ayrıca Ladino dili konuşan Sefaradlar, Türkçe öğrenerek Osmanlı toplum hayatına da hızlı bir şekilde entegre olmaya çalışmışlardır.

2.4. 16. YÜZYILDAN 19. YÜZYILA KADAR OSMANLI YAHUDİLERİ

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin en geniş sınırlara ulaştığı, siyasi anlamda en üstün olduğu dönemdir. Bu dönem yalnız Osmanlı için değil, Yahudiler için de yeni bir dönem olmuştur.

¹³³ Sevilla Sharon, a.g.e, s. 40.

¹³⁴ Sevilla Sharon, a.g.e, 41.

¹³⁵ Oğur, a.g.m, s. 54.

¹³⁶ Oğur, a.g.m, s. 53.

Osmanlı Devleti için klasik dönem olarak adlandırılan XVI. ve XVII. yüzyıllar Osmanlı Yahudileri için de geçerli kabul edilebilir¹³⁷. Nitekim 1492 göçüyle birlikte gelen Yahudiler ekonomik olarak kendilerini ve buna paralel olarak Osmanlı Devleti'nin de ekonomisini kalkındırmaya başlamıştır. Ayrıca önemli devlet memurluklarına giren ve saraya girmeyi başaran Yahudiler devletle iyi ilişkiler yürüterek konumlarını sağlamlaştırmak adına çabalamışlardır. Bu dönemde Osmanlı Yahudileri tarihinde önemli yer edinen Yahudi isimler ve aileler yetişmiştir. Grasia Nasi, Yasef Nasi, Salomon ben Natan Eşkenazi, Ester Kira ve Salomon aben Yaeş gibi isimler saraya girmeyi başarmış ve devletin önemli işlerine müdahale ve etki etme imkânı bulmuştur¹³⁸. Bunların içerisinde Osmanlı sarayında en çok iz bırakan isimlerden biri olan Yasef Nasi'den bahsetmek gerekmektedir. Yasef Nasi¹³⁹, Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerinde devlet ile yakın ilişkilerde bulunan önemli bir diplomattır. Mendes adında Portekizli bir konverso ailesine mensuptur¹⁴⁰. Avrupa siyasetini iyi bilmesi ve Avrupalı hükümdarları yakından tanıması dolayısıyla devletin diplomatik ilişkilerinde bir nevi danışmanlık görevi görmüştür¹⁴¹. Yasef Nasi, XVI. yüzyıl gibi erken bir dönemde Yahudilere devlet kurmak için yurt temin etme teşebbüslerinden dolayı Siyonizm'in öncüsü olarak kabul edilmektedir¹⁴². Bazı Yahudi kaynaklara göre Yahudilere yurt kurmak için Tiberya'da bir yerleşim projesi geliştirmiş ve bunun için Kanuni Sultan Süleyman'dan imar izni almıştır. Ancak böyle bir bilgiye Osmanlı kaynaklarında rastlanmamıştır¹⁴³. Yasef Nasi ile bir başka iddia da Kıbrıs'ın fethedilmesinde burada Yahudi Devleti kurma amacıyla Sultan II. Selim'i ikna etmesi hakkındadır. Bu noktada Yasef Nasi'nin yalnız diplomasi ve ticaretteki yeteneklerinden dolayı Osmanlı Devleti'nde "göreceli" bir nüfuza sahip olduğunu, ancak bunun fetih gibi önemli bir kararın verilmesinde etkisi olacak kadar büyük bir nüfuza sahip olmasının mümkün olmadığını kabul edilebilir bir görüş olacaktır¹⁴⁴.

¹³⁷ Çınar, a.g.t, s. 29.

¹³⁸ Eroğlu, a.g.e, s. 135.

¹³⁹ Hristiyan adı Portekizce Joao Micas'tır. İstanbul'a yerleştikten sonra Yasef Nasi adını almıştır.

¹⁴⁰ Sevilla Sharon, a.g.e, s. 45.

¹⁴¹ Yasef Nasi ayrıca kendisinin ve dindaşlarının gördükleri baskı ve zulümlerden dolayı hissettiği kızgınlık nedeniyle Avrupa aleyhtarı bir tutum sergileyerek kendi çıkarlarına da uygun şekilde hareket etmiştir.

¹⁴² Ahmet Hikmet Eroğlu, "16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Efsanevi Bir Yahudi: Yasef Nasi", Dinler Araştırmaları Sempozyumu, 2012, s. 720.

¹⁴³ Eroğlu, a.g.y, s. 726.

¹⁴⁴ Eroğlu, a.g.y, s. 730-731.

Yine bu dönemde önemli bir başka Yahudi ailesi de Hamon/Amon ailesidir. Bu aile de Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde saray doktorluğu yapmıştır. XVII. yüzyılın önemli Yahudi isimleri de Ester Kira ve Ben Natan Eşkenazi olmuştur. Ester Kira III. Murad'ın eşi Safiye Sultan'ın yakınlığını kazanmış ve sarayda diplomasi yapmış bir isimdir. Ben Natan Eşkenazi da yine önemli Yahudi diplomatlar arasında yer almıştır.

XVII. yüzyıl sonlarında, Sefarad Yahudilerinin göçünün akabinde topluluk içi ilişkilerde var olan parçalanma, daha düzenli ve bütünleşmiş örgütlenme biçimlerine yol açmıştır. Her bir Yahudi merkezi kendi başına bir birim olup bunların da kendi ruhani lideri (Rav Ha Kohel) ve kendi dini mahkemesi (Bet-Din) bulunmaktaydı¹⁴⁵. Haham ve mahkeme dini ve hukuki konularda söz sahibi iken, ileri gelen kişilerden oluşan bir meclis de topluluğun genel idaresinden sorumlu olmuştur.

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti en geniş sınırlara ulaşmış ve fetihler azalmıştır. Dolayısıyla bu durum beraberinde göçlerin de azalması anlamına gelmektedir. XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar olan dönemde Yahudi göçmenler Avrupa ile Osmanlı arasında bir nevi köprü görevi görmüştür. Bu dönem Osmanlı Devleti için fetihlerin azalması ile ordunun iâşesinin sağlanmasında zorlanması ve buna paralel olarak orduda disiplinsizliklerin baş göstermesi, ekonomik sıkıntılar gibi sorunlarla boğuştuğu bir dönem olmuştur. Yahudilerin konumu da aynı dönemde zarar görmüştür. Osmanlı Sarayındaki Yahudi danışman ve bankerlerin yerini çoğunlukla Rumlar ve Ermeniler almıştır¹⁴⁶. Yine saray hekimliğinde Avrupalı devletlerin korumalarından kaynaklı Rumlar ve Ermenilerle rekabet etmek zorunda kalmışlardır.

Osmanlı Yahudileri yukarıda bahsettiğimiz doktorluk ve bankerlik meslekleri dışında başka birçok meslekle daha uğraşmışlardır. İstanbul, Selanik, İzmir gibi büyük şehirlerde sarraflık, tefecilik, tercümanlık, simsarlık gibi işlerle ilgilenmiştir. Yine esir ticareti, faizcilik ve hatta özellikle XVI. yüzyılın sonlarında akçe değerini düşürme olaylarına karışarak kalpazanlık yapmışlardır¹⁴⁷. Yine bu dönemde Sefarad Yahudileri sayesinde Avrupa'dan bazı önemli yenilikler de Osmanlı ülkesine gelmiştir.

¹⁴⁵ Gürkaynak, a.g.m, s. 284.

¹⁴⁶ Shaw, a.g.e, s. 187.

¹⁴⁷ Eroğlu, a.g.e, 171.

Bu yeniliklerden biri matbaadır. Nitekim Osmanlı'da ilk basımevi XVI. yüzyılda İstanbul'da Yahudiler tarafından kurulmuş ve şehir, XVIII. yüzyıl ortalarına kadar Yahudi matbaacılığının önemli merkezlerinden biri olmuştur¹⁴⁸.

Yahudiler bu dönemde Hristiyanların kan iftirası saldırıları, yeniçerilerin ve hırsız çetelerinin yağmalamaları gibi olumsuzluklar yaşamış ve Selanik, Edirne, Bursa ve Manisa gibi şehirlerde bazı Yahudiler yerlerini terk ederek İstanbul ve İzmir'e gelmiştir¹⁴⁹. İzmir, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Yahudiler için en önemli merkezlerden biri haline gelmiştir.

XVII. yüzyılda Osmanlı topraklarına Yahudi göçleri XV. yüzyılda gerçekleşen büyük göç dalgası kadar olmasa da devam etmiştir. Bunlar Orta ve Doğu Avrupa'dan göç eden Aşkenaz Yahudileridir. Sultan Süleyman'ın Macaristan'ı fethetmesiyle birçok Yahudi, Niğbolu, Selanik ve Edirne'ye göç etmiştir¹⁵⁰. Yine Macaristan dışında Fransa, Ukrayna ve Polonya gibi ülkelerde çeşitli baskı ve zulümlere maruz kalmaları sonucu buradan Yahudi cemaatleri Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Bunlar, Sefaradlara göre daha az kültürlü ve ekonomik durumları daha alt seviyedeki Yahudi gruplarıdır. Bunlar çoğunlukla Bulgaristan ile İzmir ve Anadolu'nun Güneybatı Ege kıyılarına yerleşmişlerdir¹⁵¹.

Bu dönemde Doğu Avrupa'da yaşanan büyük çaplı katliamlar, Yahudiler arasında Mesihî inançların ön plana çıkmasına neden olmuştur¹⁵². Nitekim Yeniçağ Yahudi dünyası da Kabala edebiyatının etkisi altında kalmıştır¹⁵³. Tüm bu durumlar, XVII. yüzyılda Osmanlı Yahudilerini en derinden sarsacak olan Sabetay Sevi hareketini doğurmuştur. İzmir'de dünyaya gelen Sabetay Sevi, Yahudi inancına göre kendisini "Mesih" ilan etmiştir. Bu olay, Yahudi tarihindeki en büyük Mesihçilik hareketlerinden biri olmuştur.

¹⁴⁸ Naim A. Güleryüz, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde İstanbul'da Yahudi İspanyolcası ve İbranice Dillerinde Yahudi Basını", *Kebikeç*, Sayı 56, (2023), s. 223.

¹⁴⁹ Shaw, a.g.e, s. 203.

¹⁵⁰ Eroğlu, a.g.e, s. 131.

¹⁵¹ Shaw, a.g.e, s. 194.

¹⁵² Sevilla Sharon, a.g.e, s. 69.

¹⁵³ Sevilla Sharon, a.g.e, s. 70.

1648’de Mesihliğini ilan ettikten sonra Selanik, İstanbul, Kahire, Kudüs gibi şehirlere giderek buralarda mistiklerle görüşmüş, hareket büyük bir hızla büyümüştür ki Sabatay Sevi’nin ünü Osmanlı topraklarını dahi aşmıştır¹⁵⁴. Sonuç olarak Osmanlı Yahudilerinin şikayetleri üzerine 1666 tarihinde Edirne’ye getirtilerek Padişah gözetiminde yargılanmış, kendisinden İslam dinini seçmesi istenmiş ve Sabatay da Müslüman olmayı kabul etmiştir.

Bu durum bazı taraftarlarını hayal kırıklığına uğrattırken, bir grup Sabatay Sevi’ye inanmaya devam ederek Müslüman olmuş ve bunlar da daha sonra “dönme cemaati” denilen grubu temsil etmiştir¹⁵⁵.

XVIII. yüzyıl, Osmanlı Yahudilerinin gerileme dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu durumun sebeplerinden biri Avrupalı devletlere verilen kapitülasyonlardır. Verilen kapitülasyonlar neticesinde Yahudi tüccarların rekabet şansı kalmamış ve ticaret üstünlüğü Rumlara geçmiştir. Osmanlı Yahudilerinin gerilemesindeki bir başka neden de Avrupa ile ilişkilerin tamamen kesilmesinden sonra, o zamana kadar Yahudilerin hem kendi yararlandıkları hem de devletin hizmetine sundukları becerilerin azalmaya başlaması ve Yahudilerin artık faydalı olarak sunabilecekleri özel şeylerin kalmamış olmasıdır¹⁵⁶.

2.5. TANZİMAT DÖNEMİ’NDE YAHUDİLER

Tanzimat Dönemi (1839-1871), Osmanlı Devleti için büyük değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle hukuk ve yönetim boyutunda önemli yenilikler yapılmıştır. Bir dizi reformların uygulamaya konulduğu modernleşme dönemi, III. Selim döneminde şekillenmekle birlikte II. Mahmud ile resmen başlamıştır. Esas değişimler ise Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra gerçekleşmiştir.

¹⁵⁴ Cengiz Şişman, “Sabatay Sevi”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 35, (2008), s.334.

¹⁵⁵ Şişman, a.g.m, s. 335.

¹⁵⁶ Gürkaynak, a.g.m, s. 285.

Yeniliklerin başlangıç noktası olan II. Mahmud dönemi, Yahudiler için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1826 yılında Vaka-i Hayriye olarak adlandırılan Yeniçeri Ocağının kaldırılması olayı neticesinde Yahudiler kendilerinden sürekli haraç alan, yağmacılık yapan Yeniçerilerin baskılarından kurtulmuştur. Rodrigue ise Yahudi cemaatinin başı ve imparatorluğun önde gelen mültezimlerinden biri olan Behor İzak Karmona'nın boğularak öldürülmesinin, bu olayın Yahudiler açısından hayırlı olmadığı, bu durumun cemaat liderliğinin gerçek anlamda boynunun vurulması anlamına geldiğini ifade etmiştir¹⁵⁷.

3 Kasım 1839 tarihinde imzalan Tanzimat Fermanı ile klasik Osmanlı toplum yapısı değişmiş ve Osmanlı Devleti, modern hukuk devleti olma yolunda önemli bir adım atmıştır. Bu ferman ile din ve mezhep ayrımı yapılmaksızın, tüm tebaanın kanunlar önünde eşit kabul edildiği, can, mal ve namus güvenliği, vergide eşitlik, zorunlu askerlik gibi konular yani modern hukuk ilkeleri kabul edilmiştir¹⁵⁸. Bu dönemde meydana gelen değişimlere ayak uydurmak ve Batı'ya karşı Osmanlı topraklarını korumak gayesi ile devlet, Gayrimüslim tebaasına yönetimde ve kanun önünde eşit haklara sahip olma hakkı tanımıştır. Osmanlı klasik sisteminde milletleri dini ayrım üzerinden sınıflandırma yerine milletler “milliyet” ayrımına göre sınıflandırılmıştır¹⁵⁹. Devlet, bu dönemde çeşitli “Nizamnameler” çıkararak Gayrimüslim tebaası için yeni hukuki düzenlemeler çıkarmıştır. Böylece Gayrimüslimler ve dolayısıyla Yahudiler için yeni bir dönem başlamıştır.

1856 yılında imzalanan Islahat Fermanı ile Tanzimat Fermanında eşitlik ilkesi bir kez daha doğrulanmış, gayrimüslimlerin devlet memurluklarına kabul edilmeleri, vergiler hususunda eşitlik¹⁶⁰, mahkemelerde şahitlik konusunda eşitlik, askerlik yapabilme, siyasi temsil hakkı gibi konularda ıslahatlar yapılması yoluna gidilmiştir.

¹⁵⁷ Aron Rodrigue, Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması, çev. İbrahim Yıldız, Ankara, Ayraç Yayınları, 1997, s. 44.

¹⁵⁸ Tanzimat fermanında ifade edilen eşitlik ilkesi, gayrimüslimlerin geleneksel “zımmi” statüsünün dayandığı prensiplere ters düşmekteydi. İslam hukukuna göre millet-i hâkime sayılan gayrimüslimler, artık kanun önünde millet-i hâkime ile yani Müslümanlarla eşit kabul edilecekti. (Yasemin Avcı, Tanzimat Reformları ve Osmanlı Yahudi Toplumu, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, (Güz 2000), s. 126.

¹⁵⁹ Mustafa Çınar, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Tanzimat Sonrası Düzenlemeler”, International Social Sciences Studies Journal, Cilt 5, Sayı 46, (2019), s. 5472.

¹⁶⁰ Gayrimüslimlere özel olan cizye ve haraç vergilerinin kaldırılmasıdır.

Tanzimat reformları, Ermeniler ve Rumlar için uluslaşma ve laikleşmenin eş zamanlı olarak başlamasını sağlamıştır. Din, eğitim, idare, ekonomik ve sivil işler gibi alanlarda özerklikleri kuvvetlendirilmekle birlikte aynı durum Yahudiler için geçerli olmamıştır. Yahudiler, yaşanan tüm bu yenileşme hareketlerinden faydalanmak konusunda Ermeniler ve Rumlar gibi elverişli bir sosyo-kültürel ortama sahip olmamış ve ayrıca birleşik bir organizasyon dahilinde de örgütlenmemişlerdir ¹⁶¹.

Ermeniler ve Rumlar önemli atılımlar yaparak çeşitli alanlarda ilerleme kaydetmiştir. Buna karşılık Yahudiler, ticaret, sanayi, kültür ve siyaset alanlarında adeta felce uğramış ve özellikle ticaret alanında ve Bâb-ı alide Ermeniler Yahudilerin yerlerini almaya başlamıştır¹⁶². Osmanlı Yahudileri için modern çağın “ulusçuluk” kavramı moda bir akım olmamıştır¹⁶³. Nitekim bu durum Osmanlı Yahudilerinin eğitim yapısında da kendini göstermektedir. Yahudi eğitim kurumları dönemin diğer milletlerinin aksine laik eğitim sistemine geçememişlerdir. Bu durum Yahudilerin kültürel seviyelerinin aşağıda kalmasına ve dolayısıyla tüm bu yenileşme hareketlerinin gerisinde kalarak özellikle ekonomik anlamda geride kalarak fakirleşmelerine neden olmuştur. Yahudi cemaatinin başında bir lider olmaması da gelişmelerini engelleyen etkenlerden biri olmuştur.

1830 yılında Avraham de Kamondo cemaatin başına geçerek yönetimi ele almıştır. Avraham de Kamondo, Avrupa ile sürekli temas halinde olduğundan Fransız İhtilali sonrası yaşanan gelişmeleri ve aydınlanma sürecini takip etmekteydi. Dolayısıyla bu gelişmeleri İstanbul’a da getirmek ve uzun yıllardır cehalet içinde kalmış olan cemaatini yeniden ayağa kaldırmak istemiştir¹⁶⁴. Tanzimat reformlarının istediği ortamı oluşturması üzerine de Türkçe dışında Fransızca, İbranice ve Talmud’un okutulduğu Yahudi okulunu desteklemiş ve bu okulu batılı anlamda bir eğitim merkezi haline getirmek için uğraşmıştır¹⁶⁵. Ancak Avram Kamondo’nun bu faaliyetleri, cemaatin tutucu hahamların tepkisine yol açmıştır.

¹⁶¹ Avcı, a.g.m, s. 128.

¹⁶² Sevilla Sharon, a.g.e, s. 89.

¹⁶³ İlber Ortaylı, Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi, Geliştirilmiş 8. Baskı, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2018, s. 47.

¹⁶⁴ Sevilla Sharon, a.g.e, s. 93.

¹⁶⁵ Sevilla Sharon, a.g.e, s. 94

Osmanlı Yahudilerinin cemaat içi anlaşmazlıklarının son bulması adına devlet, 1865 yılında Hahamhane Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Ancak hazırlanan bu nizamnameden sonra da Osmanlı Yahudilerinin cemaat teşkilatı ve dini liderliği konusundaki karmaşa devam etmiştir¹⁶⁶. Ayrıca söz konusu nizamnamenin, Padişah iradesiyle yürürlüğe girmiş olmasına rağmen tam anlamıyla uygulanması mümkün olmamıştır¹⁶⁷. Osmanlı Yahudileri yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden dolayı kendi içlerinde yenileşmeyi sağlayamamış, modern ve laik eğitim sistemini onlara dışarıdan getiren Alyans İsrailit Cemiyeti olmuştur¹⁶⁸.

Fransız ihtilalinin (1789) bir sonucu olarak sosyo-ekonomik değişim sürecinin ve yenileştirme programının etkisiyle Fransa Yahudi cemaati büyük ölçüde kültürel etkileşime maruz kalmıştır¹⁶⁹. Doğal olarak tüm Yahudi cemaatleri arasında ilk yenileşme hareketleri de Fransa Yahudilerinde görülmüştür. Fransız İhtilalinin getirdiği eşitlik haklarının aksine, Fransa Yahudileri bu dönemde kan iftiraları ve başka yönde saldırılar yaşamıştır. Ancak yine bu ilerleme çağının etkisiyle kendilerine yapılan antisemitik davranışlara ses çıkarmaya başlamışlardır. Tüm bu yaşananlar neticesinde Paris merkezli bir örgütlenme başlamıştır. Bu örgütlenme ile Fransa Yahudileri tüm Yahudi cemaatlerini koruma ve onları yenileştirme amacı güdülmüştür. Alyans İsrailit, 1830'larda başlayan örgütlenme sürecini nihayet 1860'da tamamlamıştır¹⁷⁰. Altı kurucu üye ile kurulan Alyans, daha sonra tüm Yahudilere bu örgüte katılmaları için çağrıda bulunmuş ve sonuç olarak Fransa, İtalya, Almanya, İngiltere, Hollanda ve Belçika'nın da destek vermesiyle Alyans, Yahudiler arasında hızla yayılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde gayrimüslimlerin eğitim alanında en azından XX. yüzyıla kadar önemli reformlar düzenlememiştir. Hristiyan okulları Avrupalı devletlerinin korumasındaydı. Bu noktada modern çağda Osmanlı Yahudilerini ayağa kaldıran Batılı Yahudiler olmuştur.

¹⁶⁶ Avcı, a.g.m, s. 124.

¹⁶⁷ Nitekim hahamlar cemaat idaresinde geleneksel yapıda mevcut olanın aksine yetkilerinin kısıtlanarak, otoritelerinin azalmasından rahatsız olmuşlar ve cemaat üzerindeki denetimini kaybetmek istemeyen muhafazakâr kesimin desteği ile nizamnamenin kağıt üzerinde kalmasını sağlamışlardır. (Detaylı bilgi için bkz. Avcı, a.g.m, s. 125.)

¹⁶⁸ Ortaylı, a.g.e, s. 48.

¹⁶⁹ Rodrigue, a.g.e, s. 28-29.

¹⁷⁰ Rodrigue, a.g.e, s. 32-36.

Doğudaki Yahudi dindaşlarını “yenileştirilmesi” görevini üstlenen Batılı Yahudiler, Osmanlı Yahudi cemaatinin eğitim sistemini dönüştürme konusuna yoğunlaşmışlardır.¹⁷¹.

Osmanlı Devleti’ndeki geleneksel Yahudi eğitimi dine dayalıydı¹⁷². XIX. yüzyılda Yahudi eğitim sistemini laikleştirme süreci ise Osmanlı topraklarında Alyans okullarının açılması ile başlamıştır. Dört yıllık ilkokul olarak faaliyetine başlayan bu okullara ek olarak daha küçük çocuklar için anaokulu da açılmıştır. Öğretim dili Fransızca olup; din bilgisi, Tevrat kaynaklı tarih, İbranice, coğrafya, fen bilimleri, tarih, aritmetik gibi dersler verilmiştir¹⁷³.

2.6. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YAHUDİLERİN DURUMLARI

II. Abdülhamid, Bosna-Hersek’te isyanların yaşandığı, Bulgaristan’da karışıklarının arttığı ve bu olayları kendi çıkarları için bahane olarak kullanmak isteyen Sırbistan ve Karadağ’ın Osmanlı Devleti’ne savaş açtığı bir dönemde tahta çıkmıştır (31 Ağustos 1876). Bu savaş, önce Rusya’nın kendi çıkarları adına diplomatik müdahalesi, daha sonra Sırları destekleyerek Osmanlı Devleti’ne karşı ortak hareket etmesinden çekinen İngiltere’nin araya girerek bir konferans yapılması isteğiyle son bulmuş ve İngiliz özel temsilcileri, Rusya, Avusturya, Almanya ve Fransa temsilcilerinin katılımıyla 23 Aralık’ta İstanbul Konferansı (Tersane Konferansı) toplanmıştır. Konumuz kapsamında bu konferansın bizim açımızdan dikkat çeken kısmı ise Dünya Yahudi cemaatlerinin birleşerek konferansa, 2 Ocak 1877 tarihinde 28 sayfadan oluşan sundukları muhtıradır. Amerika, Almanya, İngiltere, Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa, İtalya ve İsviçre’den 50’den fazla Yahudi cemaatlerinin ileri gelen yöneticisinin imzaladığı bu belgenin özeti şu şekildedir:

¹⁷¹ Rodrigue, a.g.e, s. 56.

¹⁷² Yahudilerin geleneksel eğitim kurumuna “Talmud Tora” denilmektedir. Bu okul ileri düzeyde hahamlık eğitimi vermekteydi.

¹⁷³ Rodrigue, a.g.e, s. 112.

“Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu topraklarında daima iyi yaşamışlardır. Türkiye’de her zaman Müslüman olmayan halka herkes gibi eşit muamele uygulanmıştır. 1839 ve 1856 Fermanları ile Osmanlı İmparatorluğunda kanun önünde herkesin ırk, din ayrımı gözetmeksizin eşit olduğu belirtilmiştir¹⁷⁴.”

Bu ifadeler gayrimüslim haklarının konuşulduğu bir konferansta, Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudi vatandaşların durumlarından memnun olduklarını göstermesi bakımından önemli bir mesaj içermektedir.

Konferansta Batılı devletleri etkilemek ve Balkanlar’a karışmalarını engellemek adına bu bölgede yabancı reformuyla müdahaleye gerek olmadığını, Osmanlı Devleti’nin genel bir reform yapmaya zaten kararlı olduğunu göstermek için, Osmanlı tarihinin ilk anayasası kabul edilen Kanûn-i Esâsî ilan edilmiştir (23 Aralık 1876)¹⁷⁵. Kanûn-i Esâsî’nin ilanıyla Yabancı devlet temsilcilerinden beklenen tepki gelmemiş ve bu durum gereksiz görülmüştür.

Kânun-i Esâsî, Tanzimat ile başlayan modernleşme döneminin bir devamı niteliğinde olmuştur. Nitekim Kânun-i Esâsî ile Osmanlı vatandaşı olan herkes din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin yasalar önünde eşit sayılmıştır.

Kânun-i Esâsî’ye göre Meclis-i Umumi’nin Ayan Heyeti üyeleri padişah tarafından atanmaktaydı. Heyet-i Mebusan ise Meclis-i Ayan ile belediye kurulları tarafından seçilen üyelerden oluşmakla birlikte yetkileri kısıtlıydı ve padişah bu heyeti istediği zaman feshetme hakkına sahipti¹⁷⁶.

Meclis-i Umumi yalnızca iki dönem çalışmış ve sonrasında II. Meşrutiyet’e kadar tatil edilmiş ve I. Meşrutiyet devri böylece kapanmıştır. Bu tatilde meclisin kozmopolit bir yapıya sahip olmasının etkisi olmuştur.

¹⁷⁴ Ocak, a.g.t, s. 79.

¹⁷⁵ Mehmet Akif Aydın, “Kanûn-i Esâsî”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, (2001), s. 329.

¹⁷⁶ Ocak, a.g.t, s. 79.

65. Maddeye göre her elli bin erkek için bir mebus seçilmesi beyan edilmişse de uygulamada bu gerçekleşmemiştir; meclisin ilk dönemi için Yahudilerden her 18.750 erkeğe bir milletvekili düşerken, Hristiyanlardan her 107.550 erkeğe bir milletvekili ve Müslümanlardan ise her 133.367 erkeğe bir milletvekili düşmüştür¹⁷⁷. Mecliste 67 Müslüman ve 48 Gayrimüslim olmak üzere toplam 115 mebus bulunmuştur. İlk mecliste 5 Yahudi mebus bulunmuştur.

II. Abdülhamid döneminin en önemli olaylarından biri Yahudi göçleridir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası başlayan bu süreç, 1880’li yıllardan itibaren büyük bir göç dalgasına dönüşmüştür. Bu göç dalgasının arkasında yatan siyasi sebepler, Siyonizm akımının etkisi ve Filistin sorunu Osmanlı Devleti’nin gündemini yoğun bir şekilde meşgul etmiştir.

2.6.1. II. Abdülhamid’in Siyonistlerle İlişkisi

Siyonizm, Avrupa’da Yahudi düşmanlığına (antisemitizm) bir tepki olarak doğmuştur. XIX. yüzyılda Avrupa’da milliyetçilik akımı ırkçı teorilerin ve Sosyal Darwinizm’in etkisiyle Yahudi aleyhtarı bir nitelik kazanmıştır¹⁷⁸. Siyonizm kelimesinin kökeni “Siyon/Zion” Yahudi tarihi boyunca Kudüs’ü ifade etmek için kullanılmış olup bu sözcüğe özel bir anlam atfedilmesi ise M.Ö. 587’de gerçekleşen Babil sürgünü ile birlikte başlayarak bu tarihten itibaren diasporadaki Yahudilerin yeniden vaat edilen topraklara dönüşünü simgelemesi ile olmuştur¹⁷⁹.

Yahudiler dini Siyonizm inancını her zaman korumuştur. Ancak Yahudi aydınlar, XIX. yüzyılın getirdiği milliyetçilik çağında, Avrupa’nın karşısında Siyonizm’i dini hüviyetinden soyutlayarak çalışmalarını millet zemini üzerinden yürütmenin daha faydalı olacağını düşünmüşlerdir¹⁸⁰. Nitekim bu şekilde Avrupalı Devletlere Yahudi milletinin olduğu, dolayısıyla bir vatana ve devlete ihtiyaçları olduğu ve bu ihtiyacın giderildiğinde Avrupa için de Yahudi meselesinin çözüleceği kabul ettirilebilirdi¹⁸¹.

¹⁷⁷ Aydın, a.g.m, s. 330.

¹⁷⁸ Mim Kemal Öke, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923), İstanbul, Timaş Yayınları, 2018, s. 25.

¹⁷⁹ Dualı, a.g.m, s. 155.

¹⁸⁰ Bayram Kodaman, Nedim İpek, “Yahudilerin Filistin’e Yerleştirilmeleriyle İlgili Olarak II. Abdülhamid’e 1879’da Sunulan Layiha”, Belleten, Cilt 57, Sayı 219, (Ağustos 1993), s. 566.

¹⁸¹ Kodaman-İpek, a.g.m, s. 567.

Yahudi aydınlar bu noktada başarılı olmuşlar ve Avrupalı devletleri kendi çıkarlarına da uygun düşmesi nedeniyle Yahudilerin millet olduklarını kabul etmişlerdir. Bundan sonra Siyonistlerin devlet kuracakları vatani seçme konusundaki fikirleri vaat edilmiş topraklar olan Filistin’de birleşmiştir. Bu dönemde Osmanlı toprağı olan Filistin’de bir Yahudi Devleti kurmak için ilk yol Osmanlı Devleti’ni Filistin göçüne ikna etmek olmuştur.

Yahudilerin Filistin’de bir devlet kurma operasyonları 1882’de resmen başlamıştır. Öncelikle Batılı Yahudi zenginlerin, Filistin’den para ile Osmanlı’dan toprak satın alma girişimleri ile başlayan çalışmalar, Dr. Theodor Herzl ile yeni bir boyut kazanmıştır¹⁸². II. Abdülhamid’in Siyonistlerle ilk temasları Dr. Theodor Herzl ile görüşmeleri sonucu olmuştur. Siyonist örgütün kurucusu olan ve 1896 yılında “Yahudi Devleti” kitabını yayımlayan Herzl, Yahudi sorununa yeni çözüm önerileri getirmiştir. Bu amaçla Osmanlı Devleti ile görüşmelere başlamıştır. Herzl’e göre bu dönemde bir mali bunalımın içinde olan Osmanlı’nın maliyesini düzenleme teklifine karşılık devleti, Filistin’e göç konusunda ikna etmenin zor olmayacağını düşünmüştür. Ancak durum düşündüğü gibi olmamıştır. Osmanlı Devleti’ni Filistin göçüne ikna etmek için 1896-1902 yılları arasında tam beş kez İstanbul’a gelmiştir. II. Abdülhamid ile birebir görüşme imkânı da yakalayan Herzl, bu görüşmelerde Yahudilerin Filistin’e göç etme yasağının kaldırılmasına ve orada bir kolonizasyon kurulmasına karşılık Osmanlı maliyesinin Batı’nın vesayetinden kurtulacağını ve bunun yerine İsrailoğullarının yetenek ve becerileriyle iktisadi açıdan Osmanlı Devleti’nin kalkındırılacağını ifade etmiştir¹⁸³. Ancak II. Abdülhamit bu teklifleri reddederek, Yahudilerin ancak Osmanlı vatandaşlığına geçmek şartıyla Filistin dışında bir kolonizasyon kurabileceklerini ve buna karşılık bir sendika kurmalarına ve var olan tüm madenleri işletmelerine izin verilecekti¹⁸⁴. Herzl, bu teklifin Filistin’i içermemesi sebebiyle reddetmiş ve son görüşmeden sonra da II. Abdülhamid ile anlaşamayacaklarını anlayarak faaliyetlerine başka yollarla devam etmiştir. Bu görüşmelerin bir süre devam etmesi ve karşılıklı teklifler verilmesi önemli bir husustur.

¹⁸² Mehmet Salih Arı, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Döneminde Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Çabaları”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı 24, (Şubat-Nisan 2005), s. 111.

¹⁸³ Öke, a.g.e, s. 69.

¹⁸⁴ Öke, a.g.e, s. 70.

Nitekim Avrupa'nın siyasi çıkarlarını devreye sokması tehlikesinden dolayı, mali konularda Herzle'e teklifler sunması Siyonistlerle bu konuda anlaşmak istediği yönünde kabul edilebilir¹⁸⁵.

Siyonistler arasında Yahudi devletinin kurulması ile ilgili farklı projeler gündeme gelmiştir. Bir Macar Yahudi'si olan Baron Hirsch, 1891 yılında Anadolu'da toprak satın alarak burada bir Yahudi yurdu kurma projesi geliştirmiştir. Yahudi göçmenlere önemli yardım faaliyetlerinde bulunan Hirsch, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Rumeli demiryolları yapımı projesini üstlenerek önemli bir servet elde etmişti. Rumeli demiryollarının yapımı ile ilgili Baron Hirsch ile birtakım sıkıntılar yaşanması üzerine Osmanlı yönetimi, Osmanlı Bankası müdürü Sir Edgar Vensan'ı Hirsch'le görüşme yapmak üzere görevlendirmiştir. Bu görüşmeler esnasında Hirsch, Anadolu'da hazineye ait Osmanlı topraklarını satın almak ve Rusya'dan göç eden Yahudileri oralara yerleştirmek yönündeki düşüncesini ortaya atmıştır¹⁸⁶. Hirsch'ün Osmanlı Devleti'nin mevcut mali bunalımına bir çözüm önerisi gerekçesiyle öne sürdüğü bu proje Osmanlı yönetimi tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine ertesi yıl Hirsch Alman milletvekili Mösyö Frederik aracılığı ile tekrar bir girişimde bulunmuştur. Mösyö Frederik Ankara vilayeti valisi ile yaptığı görüşmede bu bölgeye Baron Hirsch aracılığı ile Yahudi göçmenlerin yerleştirilmesi söylentilerinden bahsetmiş, bunun üzerine Ankara valisi durumu Osmanlı hükümetine bildirmiştir. Osmanlı hükümeti ise bir kez daha bu teklifi reddetmiştir¹⁸⁷. Nitekim bu tarihlerde Osmanlı topraklarında herhangi bir bölgeye Yahudi göçmen yerleştirilmesi yasaktı¹⁸⁸.

Osmanlı Devleti, topraklarına göç eden Yahudi göçmenleri insani amaçlı olarak kabul etmekte bir sakınca görmemiştir. Ancak II. Abdülhamid bu dönemdeki olası tehlikeleri görmüş ve Siyonizm'e karşı her daim ihtiyatlı davranmış ve buna yönelik politikalar yürütmüştür. Nitekim bu noktada Yahudi göçünün kontrol edilemez şekilde artması ve devreye siyasi çıkarların da girdiğini fark etmesi üzerine birtakım tedbirler almıştır.

¹⁸⁵ Öke, a.g.e, s. 73.

¹⁸⁶ Vahdettin Engin, Pazarlık, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2010, s. 65.

¹⁸⁷ Engin, a.g.e, s. 66.

¹⁸⁸ BOA, HR.İD. 16/36.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NE YAHUDİ GÖÇLERİ

3.1. RUSYA VE DOĞU AVRUPA'DAN OSMANLI SINIRLARINA İLK YAHUDİ GÖÇLERİNİN BAŞLAMASI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN GÖÇLERE YÖNELİK TEPKİSİ

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, Rumeli ve Balkanlarda arka arkaya toprak kaybetmeye başlamış ve bu yörelerdeki Müslümanlar ile birlikte baskı altında kalan Yahudiler de imparatorluğun çeşitli yerlerine göç etmeye başlamışlardır. Dolayısıyla Tanzimatın ilanından sonra Osmanlı Devleti kalan topraklarıyla, Balkanlar'da kurulan yeni ulusal devletlerin yönetiminden kaçan Yahudiler için sığınılacak bir liman haline gelmiştir. Ayrıca bunun dışında Rusya'nın uyguladığı ulusal siyasetin bir sonucu olarak milyonlarca Müslümanın yanında çok sayıda Yahudi de Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan göç etmek zorunda kalarak hala Osmanlı idaresi altında olan topraklara sığınmışlardır¹⁸⁹. Kafkaslardan Dağlı Yahudiler ve Gürcistan Yahudileri olmak üzere yine Yemenli, Buharalı ve Hindistanlı Yahudiler de çareyi Osmanlı topraklarına sığınmakta bulan Yahudi toplulukları arasındadır¹⁹⁰.

1828 yılında gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşında Rusların Tuna'yı aşarak Edirne'ye kadar gelmesi sonucunda, terk edilen topraklarda yaşayan Yahudi ve Müslüman vatandaşlar Rus ve Bulgarların zulmünden kaçarak Osmanlı Devleti'ne yönelmişlerdir.

¹⁸⁹ Kemal H. Karpat, Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 291.

¹⁹⁰ Karpat, a.g.e, s. 292.

Bu bölgelerde ortaya çıkan yeni ulus-devletlerin baskısı nedeniyle oralarda barınamayan nüfusun Osmanlı Devleti'ne sığınmaya başlaması ile 1860-1927 yıllarını kapsayan göç hareketleri gerçekleşmiştir¹⁹¹.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşında, Bulgarların, Rusların kışkırtması sonucu Müslüman ve Yahudilere karşı katliamlara başlaması ile bu dönemde binlerce Yahudi, İstanbul ve Edirne çevresine göç etmiştir. Yine Sırbistan'da yaşayan Yahudiler de aynı baskılara maruz kalmış ve 27 Şubat 1877 Osmanlı-Sırp Barış Antlaşması ile buradaki Yahudilerin de Osmanlı topraklarına göç etmesine izin verilmiştir.

Osmanlı-Rus savaşı sonrası imzalanan 1878 Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Prensliği kurulmuştur. Yahudiler Bulgaristan Prensliği nüfusunun %0.90 civarını oluşturmaktaydı¹⁹². Prenslik, Osmanlı Devleti'ne bağlı olmasına ve azınlık hakları antlaşmada garanti altına alınmasına rağmen milliyetçi bir politika yürütmekteydi. Dolayısıyla Bulgaristan'ın diğer Doğu Avrupa ülkelerinin Yahudilere karşı olan tutumunu benimsemesi, Osmanlı hükümetini olası bir göç ihtimaline karşı tedbirler almaya itmiştir. Ancak alınan tedbirlere rağmen Sofya ve Filibe'den Osmanlı topraklarına göçler devam etmiştir¹⁹³. Yine kayıtlara göre 13 Mart 1898 ve 12 Mart 1899 tarihleri arasında toplam 13 aile Bulgaristan'dan göç ederek İstanbul'a gelmiştir¹⁹⁴. Buradan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti, kendisine bağlı olan Bulgar Prensliğindeki göç hareketlerini dahi engelleyemeyecek bir buhranın içerisindeydi¹⁹⁵.

Yahudilerin XIX. yüzyılda en kötü muameleye maruz kaldıkları yer Çarlık Rusya'sı olmuştur. Avusturya, Prusya gibi otokratik ülkeler dahi Yahudiler üzerinde iki yönlü bir politika tercih ederek onları bir yandan korurken öte yandan sömürerek kullanmış ve şiddetli baskılar uygulamıştır. Çarlık Rejiminde ise her daim Yahudi nefreti var olmuş ve Yahudiler istenmeyen yabancılar olarak görülmüştür¹⁹⁶.

¹⁹¹ Naim A. Güleryüz, "Geçmişten Günümüze Anadolu'ya Yahudi Göçü", Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler, ed. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 61.

¹⁹² Benbessa-Rodrigue, a.g.e, s. 227.

¹⁹³ Güleryüz, a.g.m, s. 62.

¹⁹⁴ Karpat, a.g.e, s. 324.

¹⁹⁵ Arslan, a.g.e, s. 74.

¹⁹⁶ Johnson, a.g.e, s. 426.

1880’li yıllarda Yahudilerin Rusya’dan ayrılmaları kendi isteklerine bağılı iken 1890’lı yıllara gelindiğinde hükümet, ülkeden çıkmaları için kamu yaptırımını uygulamıştır¹⁹⁷. Böylece Rusya’dan göçe zorlanan Yahudiler Amerika, Arjantin ve Osmanlı Devleti topraklarına sığınmışlardır.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşıdan sonra imzalanan Berlin Antlaşması gereğı Kars, Ardahan ve Batum’un Rusya’ya terk edilmesinin ardından bölgede yaşayan ve kendilerine “serbest göç etme imkânı” verilen Türk-Müslümanların yanında Yahudiler de Osmanlı topraklarına göç etme taleplerinde bulunmuşlardır¹⁹⁸. Nitekim Tiflis vilayetinden Yahudi nüfusun bir kısmı göç etmek durumunda kalmıştır. Buradaki Yahudiler ile ilgili Mart 1893’te Yahudilerden yalnızca uzun süre önce yerleşmiş olanların Kafkasya’da yaşamaya devam edebileceğı, yeni yerleşimlere izin verilmeyeceğıne dair karar çıkartılmıştır¹⁹⁹. Yine Osmanlı tebaasından olan Kafkas Yahudileri bulundukları bölgelerden kaçarak Alyans sorumluluğunda Aydın yakınlarında bir çiftliğe yerleştirilerek orada onlar için bir tarım kolonisi oluşturulmuştur²⁰⁰.

Aynı dönemde Rusya’dan sonra Yahudi düşmanlığının net bir şekilde görüldüğü ülke Romanya da en fazla göç veren ikinci ülke olmuştur. Romanya’ya ziyarete gelen ünlü İngiliz Siyonist Mr. Laurence Oliphant, burada yaşayan Yahudilerin durumlarının da Rusya Yahudilerinden bir farkı olmadığını ifade etmiştir²⁰¹. Bu nedenle Oliphant’ın demecine göre buradaki Yahudilerin bir kısmı Amerika’ya yönelmekle birlikte çoğunluğu Filistin’e gitmek üzere Romanya’dan 256 bin Yahudi göç hazırlıklarına başlamıştır²⁰².

¹⁹⁷ Tuğba Köse, a.g.m, s. 48.

¹⁹⁸ BOA., BEO. 2863-214653.

¹⁹⁹ Mustafa Tanrıverdi, “Çarlık Rusya’sında Tiflis Vilayeti (1878-1914)”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016, s. 60.

²⁰⁰ Henri Nahum, İzmir Yahudileri 19.-20. Yüzyıl, çev. Estreya Seval Vali, İstanbul, İletişim Yayınları, 2022, s. 54.

²⁰¹ İpek Şeber, a.g.m, s. 47.

²⁰² İpek Şeber, a.g.m, s. 48.

XIX. yüzyılda Doğu Avrupa ve Rusya’da artan Yahudi düşmanlığı sonucunda “aliyah” adı verilen toplu göç hareketi başlamış ve bunun ilki 1881-1891 yılları arasında gerçekleşmiş ve Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinden 500 bin kadar Yahudi Amerika, İngiltere, Kanada ve Osmanlı topraklarına sığınmışlardır²⁰³.

Osmanlı devleti gelen Yahudi göçmenleri başlangıçta kabul etmekte bir beis görmemiş ve iskanları için planlamalar yapmıştır. Avrupa’da Yahudi karşıtlığının çok yoğun olduğu bir dönemde Osmanlı yönetiminin Yahudi göçmenlere yönelik tavrına bir örnek 1887 tarihli bir kayıta karşımıza çıkmaktadır. Burada Osmanlı Devleti’nin himayesine girme talebinde bulunan Dobruca’lı Yahudi göçmenlerin yabancılardan gördükleri zulüm ve baskı nedeniyle Osmanlı Devleti’ne iltica etme istekleri üzerine ne yapılması gerektiği sadaret makamına sorulmuş, Dahiliye Nezareti de bu hususu sadaret makamına bildirirken “Yahudi göçmenlerin Osmanlı Devleti’ne kabul edilmesiyle hem adaletin yerini bulacağını ve hem de Avrupa halkının gözünde iyi bir tesir bırakacağından hicret taleplerinin kabul edilmesinin uygun bir iş olacağını” beyan etmiştir²⁰⁴.

Rusya, Romanya ve Almanya gibi ülkelerde Yahudilere kusurlu gözüyle bakan bir ayırıştırma söz konusu iken aynı dönemde Osmanlı Devleti bu tutumu hiçbir zaman onaylamamış ve bu nedenle onları ülkesine kabul etmenin şanına yakışacağı düşüncesiyle hareket etmiştir. Nitekim göç eden Yahudilerin sayısı ciddi şekilde artana kadar onları Filistin dışındaki bölgelere yerleştirmiş, ancak hem nüfusun barınamaz hale gelmesi hem de Filistin’e göçlerin devam etmesi tehlikeli bulunduğundan birtakım tedbirler alma yoluna gidilmiştir. II. Abdülhamid, Osmanlı topraklarına yapılan Yahudi göçlerinin yönünü belirleyerek bu göçmenleri Anadolu’nun boş arazilerine yerleştirmeyi hedeflemiştir. Bu bölgeler ileride verilecektir. Yoğun göç dalgasına karşılık yalnız yabancı uyruklu göçmenlerin ülkeye yerleşmeleri engellenmeye çalışılmış, Osmanlı vatandaşı olanların dönmelerinde bir mahsur görülmemiştir. Bu bağlamda 1894 tarihinde uzun yıllar önce Rusya’ya göç etmiş olan Osmanlı vatandaşı Yahudilerin ülkeye kabulüne karar verilmiştir²⁰⁵.

²⁰³ İpek Şeber, a.g.m, s. 41.

²⁰⁴ BOA, DH.MKT. 1421/84.

²⁰⁵ Arslan, a.g.e, s. 129.

Yabancı uyruklu Yahudi göçmenlerin zor durumlarına karşılık da Osmanlı Yahudilerinin onlara yardım etmelerine müsaade edilmiştir. Dolayısıyla tüm bunlar Osmanlı yönetiminin zor durumda kalarak kendilerine sığınan Yahudi göçmenlerden değil Filistin için siyaseten tehlike arz eden Siyonist Yahudilerden rahatsızlık duyduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti zor durumda kalan Yahudi göçmenlere her zaman kapısını açık tutmuştur. Öyle ki Sultan II. Abdülhamid, 1891’de Kudüs Hahambaşılığının müracaatını dikkate alarak Filistin’e kaçak olarak giren, fakat sonra burada düşkün durumda kalmış Siyonizm yandaşı Yahudilere dahi hazineden yardım yapılmasından kaçınmamıştır²⁰⁶.

3.2. YAHUDİ GÖÇMENLERİN GELDİKLERİ ÜLKELER VE OSMANLI TOPRAKLARINDA HİCRET TALEBİNDE BULUNDUKLARI BÖLGELER

XIX. yüzyılda Doğu Avrupa’da Yahudi karşıtlığının ciddi boyutlara varması üzerine Yahudiler Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamış ve bu büyük göç dalgasının yaşandığı 1880’li yıllarda Osmanlı Devleti de Yahudi göçmenlere kapılarını açmakta bir mahsur görmemiştir. Özellikle Rusya ve Romanya, Yahudilere karşı baskı ve zulmün en yoğun yaşandığı yerler olmuş ve bu ülkelerdeki Yahudi vatandaşlar çareyi Osmanlı Devleti’ne sığınmakta bulmuştur. 1890’lı yıllarda Rusya’da ülkeden çıkmaları adına şiddetini arttıran pogromlar, Yahudileri belli bir noktada göçe mecbur bırakmıştır. Bu nedenle Osmanlı Topraklarına en fazla göç Rusya’dan gerçekleşmiştir. Mesela 1891 yılında Rusya’dan 132 Yahudi eşyalarıyla beraber İstanbul’a gelmişlerdi. Bunlar Halıcıoğlu’nda Hücrehane Hastanesi karşısında bulunan Halıcı Emin Efendi’nin tasarrufundaki haneyi beş lira bedel ile kira vererek yerleşmişlerdi²⁰⁷. Yine aynı tarihte Hocabey’den Çariçe Vapuru ile 90 kadar Yahudi gelmiş, bunlardan yabancı olanları kendi mavnalarıyla Galata’ya çıkıp dağılırken Osmanlı vatandaşı olanlar Galata Gümrüğü’nde belgelerini doğrulatmak için uğraşmışlardı²⁰⁸.

²⁰⁶ Öke, a.g.e, s. 90.

²⁰⁷ Arslan, a.g.e, s.74.

²⁰⁸ Arslan, a.g.e, s. 76.

Yahudi karşıtlığının en baskın olduğu ve dolayısıyla en çok göç veren bir diğerk ülkenin Romanya olduğunu yukarıda belirtmiştik. Sadece Dobruca²⁰⁹ bölgesinden 400 aile Yahudi, Romanya’da gördükleri zulme dayanamadıklarından Osmanlı topraklarına hicret etme arzusunda bulunmuşlardır. Yine 13 Mart 1898 ve 12 Mart 1899 tarihli göçmen listesine göre Romanya’dan 7 Yahudi gelmiş olup bundan öncekilerle birlikte toplam 38 Yahudi göçmen Trabzon’a yerleştirilmiştir²¹⁰. Yine bir başka örnek 17 Temmuz 1888 tarihli bir kayıтта karşımıza çıkmaktadır. Burada, Romanya’ya bağlı Tulca bölgesinde bulunan Yahudi göçmenler hicret arzusunda bulunmuş olup, bu kez de bunların hicret kararlarını haber almaları üzerine Romanya’nın Köstence bölgesinden 40 kadar Yahudi Osmanlı Devleti’ne hicret talebinde bulunmuştur. Bükreş Sefaretinden gönderilmiş olan defterde isimleri yazılı olan kişilerin Osmanlı Devleti’ne ikamet edecekleri bildirilmiştir. Buna göre Dobruca’dan gelen Yahudilerin hicretleri ve iskân yerleri kararlaştırılmış olup Köstence Babadağ tarafından gelecek Yahudi bulunmayıp yalnız Romanya tebaasından olan Tulca Yahudilerinin geleceği bildirilmiştir. Bu durumun daha önce gelen bilgilere uymadığı görülmüştür. Buna rağmen Köstence bölgesinden birer ikişer hane Yahudi’nin Komisyona müracaat etmesi üzerine bunların kabul edilip edilmeyeceklerine dair ne yapılması gerektiği Muhacirin Komisyonu tarafından sorulmuştur²¹¹.

Yahudilerin baskı ve zulüm altında yaşadıkları bir başka Doğu Avrupa ülkesi Yunanistan olmuştur. Mesela Yenişehir halkından 150 Müslüman ve 100 kadar Yahudi hane halkı, Yunan idaresi altında kalamayacaklarından dolayı Osmanlı Devleti’nin himayesi altında yaşamak üzere göç etmek arzusunda bulunmuşlardır. Bunun üzerine 2 Mayıs 1314 (14 Mayıs 1898) tarihinde Padişah iradesiyle bu göçmenlerin gelişlerinin kolaylaştırılmasına karar verildiğinden gereğinin yapılması Hariciye ve Dahiliye Nezaretlerine bildirilmiştir²¹².

²⁰⁹ Dobruca, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası kaybedilmiş, 1878 Berlin Antlaşması ile birlikte bölgenin kuzeyi Romanya’ya, Güneyi ise Bulgaristan’a bırakılmıştır.

²¹⁰ Karpat, a.g.e, s. 324.

²¹¹ BOA, DH.MKT. 1535/63.

²¹² BOA, BEO. 1124/84240.

Göç eden Yahudilerin yabancı uyruklu olanları geldikleri ülkelere geri gönderilmeye çalışılmıştır²¹³. Ancak genellikle geri gönderilmeye çalışılan göçmenler geldikleri ülkeler tarafından kabul edilmeyordu. Ayrıca Yahudi göçmenler gördükleri çeşitli baskılardan dolayı kendileri de bulundukları memleketlere geri dönmek istememiştir. Mesela 2 Teşrinievvel 1307 (14 Ekim 1891) tarihli kayda göre Rusya'dan kovulup içlerinde gerek Osmanlı tebaasından ve gerek Rusya ve Romanya devletleri tebaasından olan 400 hane Yahudi halkı Dersaadet'e göç etmiştir. Söz konusu göçmenlerin göç etme sebepleri hususunda tahkikat yapılmış ve bunun sonucunda kendilerinin uzun yıllardan beri iskân etmekte bulundukları eyaletlerden çıkarılıp yine başka bir Rus eyaletine sürgün edildikleri, ancak buralarda da geçinemeyip oldukça fakir hallerde sokak ortalarında “çoluk ve çocuklarıyla kalacaklarını anladıklarından” çareyi Dersaadet'e göç etmekte buldukları anlaşılmıştır. Bu Yahudilerden 130 hanesi Osmanlı vatandaşı olup bunlar ellerinde Osmanlı pasaportu ile Dersaadet'e gelmişlerdir. Göçmenlerden 50 hane ise Romanya vatandaşı olup, bunlar da ellerinde Romanya pasaportu bulunduğu halde Romanya hükümeti tarafından geri kabul edilmemeleri üzerine ortada kalmışlardır. Rusya vatandaşı olan 22 hane Yahudi halkına ise Osmanlı Devleti bir miktar para yardımı yaparak ülkelerine geri göndermeye çalışmıştır. Yine Mısır'dan gelen 12 hane Yahudi halkı olup bunlar da geri gönderilmeye çalışılmış, ancak hiçbirisi geri dönmek istememiş ve onun yerine burada telef olmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Bu göçmenlerin yardımıyla bizzat Galata ve Balat Eşkinazi Cemaatbaşı Leon Efendi ilgilenmiştir. Yine Paris'te bulunan Alyans İsrailit tarafından Yahudi göçmenler için iki ay zarfında 30 bin frank gönderilerek dağıtılması için Sadrazama havale edilmiştir. Ayrıca bu göçmenlerden işçilik yapacak güçte olanların Amerika'ya gönderilip, ailelerinin geçimlerinin temin edilmesi amaçlanmış ancak bundan bir sonuç alınamamıştır²¹⁴.

²¹³ BOA, Y.A.RES. 57/26.

²¹⁴ BOA, Y.PRK.AZN. 6/4.

Osmanlı yönetimi başlangıçta Yahudileri kabul etmekte bir sakınca görmemiştir. Ancak özellikle 1890'lı yıllardan itibaren göçlerin ardı arkası kesilmemesi sebebiyle birtakım önlemler almaya gidilmiş ve özellikle “Rusya ve Romanya’dan Yahudilerin Osmanlı topraklarına girmemesi” Padişah iradesiyle emredilmiştir. Buna rağmen Yahudiler gelmeye devam etmiştir. Bu göçler devam ederken Osmanlı yönetiminin temel şartı, gelen göçmenlerin Osmanlı vatandaşı olmasıdır. Nitekim kendi tebaasından olan göçmenlere iskân edilmeleri noktasında öncelik tanımıştır. Mesela 1894 yılının Eylül ayında 200 kişilik bir Yahudi göçmen grubunun Osmanlı topraklarına geleceği anlaşılmıştır. Rus vapur şirketi, bu Yahudilerin Osmanlı Devleti’ne kabul edilmemesi durumunda İstanbul’a vardıklarında mavnalara geçirilerek gemiden çıkarılacaklarını bildirmiştir. Zabtiye Nezaretinin meseleyi bildirmesi üzerine Hariciye Nezareti gereken incelemeyi yaptırmıştır. Rus Büyükelçiliğinin, yolcuların Osmanlı vatandaşı olması sebebiyle gemilerle İstanbul’a gelmelerini Rus yönetiminin engelleyemeyeceğini bildirmiş ve bunun üzerine hükümet de bu durumu müzakere etmişti. Yapılan müzakereler sonucu gelen göçmenlerin Osmanlı vatandaşı oldukları ve çok önceden Rusya’ya göç ettikleri anlaşıldığından Osmanlı Devleti’nin kendi tebaasından olan Yahudileri ülkeye kabul etme noktasında ısrara mahal bulunmadığı kararına varılmıştır²¹⁵. Yine aynı hususta 12 Nisan 1316 (25 Nisan 1900) tarihli bir başka kayıt ise Romanya’dan gelerek Osmanlı tâbiyetine girmek isteyen göçmenlerle ilgilidir. Söz konusu göçmenlerin “Osmanlı ülkesine geldikleri zaman Osmanlı Devleti’ne sığınarak Osmanlı Devleti’nin tâbiyetini kabul ettiklerini ve bundan sonra yabancı bir devlet tâbiyetine geçmeyeceklerini ve yol ve diğer masraflarını tamamen ödeyerek Osmanlı hükümeti tarafından uygun bulunacak mahalde iskan ile devletten hiçbir şekilde yardım ve saire talep etmeyeceklerini ve devlet tarafından konan her türlü vergileri kabul ederek ödeyecekleri ve herhangi bir inşa talebinde bulunmayacaklarını” içeren senet vermişlerdir. Daha sonra iskân oldukları yerlerde sicile kaydetme işlemlerinin yapılarak ellerine “Tezkere-i Osmaniye” verilmesi ilgili yerlere tebliğ edilmiştir²¹⁶.

²¹⁵ Arslan, a.g.e, s. 77.

²¹⁶ BOA, HR.TH. 242/108.

Yabancı Yahudiler ise Osmanlı'nın himayesine sığınmak adına hicret taleplerinde bulunmuşlar veyahut kaçak yollarla ülkeye göç etmişlerdir. Osmanlı Devleti, bu Yahudilere de geçici süreler tanıyarak geldikleri ülkelere geri gönderilmeleri adına hareket etmiştir. Mesela Odessa'dan İstanbul'a gelmekte olan Yahudi göçmenler arasında yabancı ülke vatandaşı olanlara uygun bir müddet tanınarak mensup oldukları devletlerin memurları aracılığıyla Osmanlı ülkesinden çıkarılmaları ve Osmanlı vatandaşı olanların da sevklerinin yapılmasına dair Meclis-i Vükelâ'dan karar alınmıştır²¹⁷. Yine 2 Teşrinisani 1308 (14 Kasım 1892) tarihinde Rus pasaportuna sahip olan 66 kişilik bir grup Yahudi göçmen Rusya'dan vapura bindirilip İstanbul'a gönderilmiş ve bunların karaya çıkmasına müsaade edilmediği için mavna içinde kalmıştır. Ancak bunların içerisinde 36'sı Osmanlı vatandaşı olup dikkatli davranılmadığı için diğerleri ile aynı muameleye maruz kalınca Galata ve Balat Eşkenazi-i Museviye Milleti Cemaatbaşı Leon Efendi Osmanlı yöneticileri adına girişimde bulunmuştur²¹⁸.

Yine bir başka örnek 25 Kanunuevvel 1307 (6 Ocak 1892) tarihli kayıta görülmektedir. Odessa'dan Dersaadet'e gelen ve Osmanlı tebaasından olan 12 hanede 50 nüfus Yahudi göçmen uygun yerlere yerleştirilmek üzere 6. Belediye Dairesi Memurluğuna teslim edilmişti. Ancak bunlar içerisinde kabul olunmayarak Galata'daki millet cemaatine teslim edilenler düzensiz bir şekilde farklı noktalara dağılmakta olup bunlar ve yine bir taraftan Osmanlı tebaasından olup gelme ihtimali olan adı geçen Yahudiler hakkında yapılacak muamele Zabtiye Nezaretinden sorulmuştur. Ayrıca Dersaadet Amerika sefir-i sabıkı Mösyö Oscar tarafından Rusya'dan gelen Yahudilere Osmanlı topraklarının bir kısmının açıldığı takdirde medeniyet aleminin hürmet ve takdirine mucip olunacağı ifadelerini içeren yazının tercümesi de Hariciye Nezaretinden gönderilmesi üzerine söz konusu meseleler Meclis-i Mahsus'ta mütalaa edilmiştir.

²¹⁷ BOA, İ.DH. 1264/99354.

²¹⁸ BOA, Y.PRK.AZN. 6/4.

Bahsedilen Yahudiler hakkında yapılan müzakereler üzerine Meclis-i Mahsustan hazırlanıp 28 Rabiulevvel 1309 (1 Kasım 1891) tarihinde takdim edilen mazbatada arz edildiği üzere; zikredilen bu göçmenlerden şimdiye kadar gelip Dersaadet'te bulunanların içinde yabancı olanlara uygun yer verilerek mensup oldukları devlet kançılaryaları vasıtasıyla belli bir süre içerisinde Osmanlı topraklarından çıkarılması gerektiği, Osmanlı tebaasından olduğunu iddia edenlerin de ellerindeki pasaportlarının incelenmesi sonucu Osmanlı vatandaşlığı doğrulananların belirlenecek olan Osmanlı vilayetlerine gönderilerek iskân ettirilmeleri ve içlerinde fakir olanların da yol masraflarının “Zuhurat Tertibi'nden” ödenmesi ve bu göçmenlerin Dersaadet'ten çıkarılınca kadar sıhhati bozacak bir duruma sebep olmamak adına toplu şekilde ikamet ettirilmemeleri kararlaştırılmıştır²¹⁹.

Osmanlı topraklarına gerçekleşen yoğun göç dalgası sonucunda Yahudi göçmenlerin Filistin bölgesine göç etmeleri Osmanlı yönetimince sakıncalı bulunduğundan “Arz-ı Filistin dışındaki bölgelere yerleşmeleri şartıyla” iskanlarına müsaade edilmiştir²²⁰. Böylelikle büyük gruplar halinde olmayacak şekilde Filistin dışındaki bölgelere yerleştirilmelerine olanak sağlanmıştır.

Gelen Yahudi göçmenler ağırlıklı olarak İstanbul'u tercih etmekteydi. Ancak kayıtlarda Yahudi göçmenlerin, İstanbul dışında Yahudilerin çoğunlukta olduğu veya akrabalarının olduğu bölgelere de hicret arzusunda bulundukları tespit edilmiştir.

3.2.1. Filistin

Osmanlı dönemi boyunca Yahudiler dini amaçlı Filistin'i ziyaret eder ve daha sonra bazıları geri dönmeyerek buraya yerleşirdi. Ancak 1870 sonrasında Filistin'e planlı olarak iskân girişimleri başlamıştır.²²¹ 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası artan göçlerin merkezinde Filistin olması bölgenin nüfusunda önemli bir artışa sebep olmuştur. Özellikle Rusya ve Romanya'da Yahudilere karşı yapılan katliam boyutundaki saldırılar Yahudilerin her daim var olan “vaat edilmiş topraklar” inancını uyandırmıştır.

²¹⁹ BOA, Y.A.RES. 57/26.

²²⁰ BOA, DH.MKT. 1985/10.

²²¹ Ömer Tellioglu, a.g.t, s. 93.

1891 tarihinde Rusya’da Yahudi karşıtı yeni kanunlar çıkması Yahudilerin buradaki durumunu daha da kötüleştirmiş ve bu yasanın sonucu olarak da Moskova’dan kovulmuşlardı. Bundan sonra da ülkenin farklı bölgelerinden göç dalgaları başladı. Bu durum, Siyon aşıkları ve diğer Yahudi teşkilatlarının Filistin’e göç etme hedeflerini tetiklemiştir. Ancak bunun daha öncesinde 1856 Paris Antlaşması ve Islahat Fermanı’nın ilanından sonra bazı Yahudilerde Avrupalı devletlerin himayesine girme düşüncesi ile Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu mali bunalımdan kendileri lehine yararlanarak Filistin’de bir araya gelme fikri yayılmaya başlamıştır. Nitekim bu çerçevede Moses Montefiore’nin hayır çalışmaları süsü verilen faaliyetlerinin geniş kesimlerde ilgi uyandırması üzerine Bâb-ı Âli’ye çeşitli proje teklifleri sunulmaya başlanmıştır. Yine de esas anlamda Filistin’de Yahudiler adına bağımsız bir devlet kurma hedefi 1878 Berlin Antlaşması’nın oluşturduğu şartlar ile gerçekleşme imkânı bulmuştur. Bu antlaşma ile Avrupalı devletler Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmiştir. Osmanlı Devleti’nin terk ettiği topraklarda yaşayan bütün vatandaşlara hicret hakkı tanınması Rusya’nın etkisini arttırdığı bölgelerde Yahudilerin göçü için de fırsat oluşturmuştur²²². Bu noktadan sonra aktif Siyonistler arasında yer alan İngiliz siyasetçi Oliphant, Osmanlı-Rus savaşının sonuçlarından yararlanarak Yahudilerin Filistin’e dönmelerini sağlayacak faaliyetlere girişmiştir. Projesinin İngiliz yönetimince onaylanması üzerine 1879 tarihinde Filistin’i ziyaret ederek burada bölgenin durumunu incelemiş ve daha sonra İstanbul’a gelerek Yahudilerin Filistin’e yerleşmeleri hakkındaki layihasını bizzat II. Abdülhamid’e takdim etmiştir. Daha sonra projenin tetkik edilmesi için mesele Meclis-i Vükela’ya havale edilmiştir. Burada layihanın direkt olarak II. Abdülhamid’e teslim edilmesi ve projenin peşin olarak reddedilmeyip meselenin Meclis-i Vükelada görüşülmesi noktası dikkat çekicidir. Nitekim bu projeye göre Yahudilerin Filistin’de iskân edilmesiyle Avrupalı devletler bir türlü çözülemeyen Yahudi meselesinden kurtulacak, Yahudiler yüzyıllar süren sürgün hayatından kurtularak yurtlarına kavuşacaklar ve Osmanlı Devleti de Yahudilere devredeceği arazilerden sağlayacağı kazanç ile yaşadığı mali bunalımına bir çözüm bulacaktı.

²²² Arslan, a.g.e, s. 69.

Bu layiha kabul edildiğinde Yahudilere 50 km uzunluğunda, 20 km genişliğinde bir arazi üzerinde idari mekanizmalara ve silah gücüne sahip özerk bir yönetim kurulmuş olacaktı²²³. Projeye göre Yahudiler Belka Sancağı'na bağlı Ürdün ve Darülharc arasında verimli bir araziye yerleştirilecek, Padişah ile İngiltere'nin himayesinde Filistin'de Muhacirin-i Osmanî kumpanyası kurulacaktı. Yahudiler için belirlenen araziye bu şirket satın alacak ve iskanlarından da şirket sorumlu olacaktı. Yahudilerin yerleştirildiği bölge Suriye Eyaleti'ne bağlı ayrı bir mutasarrıflık olarak düzenlenecek ve bu mutasarrıflığa Yahudilerle birlikte Müslümanlar da yerleştirilecekti²²⁴. Ancak burada asıl hedefin Yahudi göçmenler olduğu anlaşılmaktadır²²⁵. Meclis-i Vükela tarafından proje müzakere edilmiş, ancak siyasi olarak mesele oldukça sakıncalı bulunduğundan bu teklif hiçbir açık kapı bırakılmadan reddedilmiştir²²⁶. Oliphant, teklifinin kabul edilmemesine rağmen pes etmemiş, çalışmalarına devam etmiştir. Elbette bu layihanın reddedilmesi ile Filistin meselesi kapanmamış, aksine Avrupalı devletler bu yöndeki faaliyetlerine hız kesmeden devam etmiştir.

1882 tarihinde Romanya kabinesi Filistin Devleti'nin kurulması hakkında toplanmış ve burada Başbakan Bratiyanu, Romanya hükümetinin bu plana destek vereceğini ifade etmiştir. Aynı yıl Oliphant'ın katılımıyla 28 bölgeden gelen delegenin dahil olmasıyla bir toplantı yapıldı ve burada Filistin'de Kudüs dışındaki yerlere 50-100 aile olmak üzere gruplar halinde iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır. Alınan bu karar İstanbul'a gönderilen bir heyetle haber verilmiştir. Ancak Padişah'ın onay vermemesi üzerine bu girişimlerden bir sonuç alamamışlardır.

İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletlerin kendi çıkarları için Yahudilerin himayesini üstlenerek onları Filistin'e yerleştirmek istemeleri ve bu konuda yapılan yoğun baskılar sonucunda Osmanlı yönetimi, başlangıçta insani amaçlı kabul ettiği Yahudi göçmenlerin göçünü siyasi olarak tehlikeli görmeye başlamıştır. Nitekim devlet, Yahudi kolonizasyonunu aslında Osmanlı topraklarında Avrupa nüfuzunun yayılması için bir başka yöntem olarak görmekteydi²²⁷.

²²³ Tellioglu, a.g.t, s.54.

²²⁴ Oliphant'ın layihasının içeriği için bkz. Kodaman-İpek, a.g.m, s. 575-585.

²²⁵ Arslan, a.g.e, s. 70.

²²⁶ Ş. Tufan Buzpınar, "II. Abdülhamid Dönemi'nin İlk Yıllarında Filistin'de Yahudi İskanı (1879-1882)", Türkiye Günlüğü, Sayı 30 (1994), s. 61.

²²⁷ Öke, a.g.e, s. 87.

Bu nedenle 1882 tarihli göç dalgasının yaşandığı dönemde Yahudilerin Filistin dışındaki yerlere iskân edilmelerine karar verilmiştir. II. Abdülhamid, yapılan Siyonist faaliyetler sonucunda Yahudilerin Filistin’e asıl yerleştirilme amacını anlamış ve bu nedenle toprak satın almalarını, bölgeye yerleşmelerini ve siyasi organizasyonlarda bulunmalarını yasaklamıştır²²⁸. Yine Filistin’in bitişiğinde olan Havran bölgesine de göç etmeleri yasaklanmıştır. Yalnız kutsal topraklara yapılan ziyaretler kısıtlanmamıştır²²⁹. Kutsal bölgeye ziyaret amacıyla Filistin’e gelen yabancı Yahudilerin 1 aydan fazla kalmasına müsaade edilmemiş, ancak geldikleri ülkelerin, geri dönmeleri noktasında zorluklar çıkarması üzerine 20 Kasım 1887 tarihinde bu süre 3 aya çıkarılmış, 1888’de ise 3 ay geçerliliği olan “kırmızı tezkere” uygulamasına geçilmiştir.

Yahudi göçmenlerin Kutsal toprakları ziyaret etmelerine müsaade edilmiş, ancak bu durum suistimaller doğurmuş ve bölgeye gelen göçmenler geri dönmeyerek buraya yerleşmeye başlamıştır. Bu durum karşısında yasağın kesin bir şekilde uygulanmasının tekrarlandığını kayıtlarda görmekteyiz. Mesela 20 Rabiulevvel 1309 (24 Ekim 1891) tarihli bir kayıtta Sadaret makamı, Kudüs’ü ziyaret maksadıyla gelen Yahudilerin Filistin’de iskân edilemeyeceğini, yalnız ziyaret müddeti kadar orada ikamet edebileceklerinin ilgili nezaretlere bildirilmesini istemiştir²³⁰.

Osmanlı yönetimi, bu dönemden itibaren Filistin’e göçü engellemek için çeşitli tedbirler almıştır. Göçmenlerin Filistin’e gitmek üzere hareket ettikleri limanlardaki şebhenderliklere kendilerine vize verilmemesine dair talimatlar gönderilmiştir. Vizesiz gelenlerin karaya çıkarılmasına müsaade edilmemiş, geldikleri ülkelere geri gönderilemeyenler ise Filistin dışındaki yerlere yerleştirilmiştir²³¹. Ancak bir şekilde Osmanlı vatandaşlığı alan bu göçmenler çeşitli yollarla Filistin’e girip yerleşmeyi başarmışlardır.

²²⁸ Tuğba Karabulut, “Filistin’e Yapılan Yahudi Göçleri ve Toprak Satışı Meselesi”, Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 4 (2023), s. 60.

²²⁹ Karpat, a.g.e, s. 289.

²³⁰ BOA, HR.TH. 113/37.

²³¹ Tellioglu, a.g.t, s. 97.

Bu dönemde önemli Siyonist isimler Filistin’de satın aldığı topraklara çeşitli yollarla Yahudileri iskân ettirmiş ve Filistin’e göç yasağı geldikten sonra da başkalarının adına toprak satın alarak bölgeye Yahudileri yerleştirmeye devam etmiştir²³². Bu isimlerden bir tanesi Rothschild ailesinden Parisli Baron Edmond James de Rothschild (1845-1934)’dir. Edmond, bütün ömrünü ve servetini din ve ırkdaşları için harcamış ve bundan dolayı Yahudiler arasında “hayırsever ve Yishuv’un babası” olarak anılmıştır²³³. Filistin’de Yahudi yerleşimi için önemli çalışmalar yürüten Baron Rothschild, 27 Temmuz 1888 tarihinde Sultan II. Abdülhamid’i ziyaret etmiştir²³⁴.

Doğu Avrupa ve Rusya’dan gelen Yahudi göçmenlere yönelik uygulanan Filistin yasağı diğer ülkelerden gelen Yahudilere uygulanmamıştır²³⁵. Bu durum Rusya ve Doğu Avrupa’dan gelen Yahudilerin önce Almanya, İngiltere gibi ülkelerin vatandaşlığına girerek daha sonra buradan Filistin’e göç etmeye başlamalarına sebep olmuştur. Bu şekilde dolaylı yollardan bölgeye yerleşmelerine karşılık 1898 tarihinde Filistin topraklarına girişin tüm Yahudilere kapalı olduğu bildirilmiştir²³⁶.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta yapılan bu göçlerin tamamı siyasi amaçlı olarak değerlendirilemez. Nitekim daha önceki dönemlerde örneklerini gördüğümüz gibi bu göç dalgasında da Yahudilerin birçoğu canlarını kurtarmak mecburiyetinde kalarak Osmanlı topraklarına sığınmışlardır.

Filistin’e göç eden yabancı Yahudiler için süreklilik arz eden bir uygulama yapılamaması, Rothschildler ve Baron Hirsch gibi önemli iktisadi güce sahip ve Osmanlı bürokrasisi üzerinde nüfuzu olan önemli Siyonistlerin faaliyetleri, alınan birtakım tedbirlere rağmen bazı memurların ihmalkâr ve kimi zaman da rüşvet alması gibi nedenlerden dolayı Yahudilerin Filistin’e göçü engellenememiş ve bu durum 1914 yılına kadar devam etmiştir.

²³² İpek Şeber, a.g.m, s.53.

²³³ Mustafa Balcıoğlu-Sezai Balcı, Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu, Ankara, Erguvanî Yayınları, 2017, s. 210.

²³⁴ Balcıoğlu-Balcı, a.g.e, s. 490.

²³⁵ Öke, a.g.e, s. 117.

²³⁶ Öke, a.g.e, s. 118.

3.2.2. İstanbul

Filistin ve çevresine yerleşmeleri yasaklanan Yahudi göçmenler genellikle İstanbul'a gelmekteydi. Bu dönemde İstanbul içinde Yahudiler, Haliç kıyıları boyunca Balat, Kağıthane ve Hasköy'de toplanmış olup, daha zengin Yahudilerin bazıları Galata'ya; daha büyük bir kesim ise Ortaköy ve Beşiktaş'a yerleşmiştir²³⁷. Yine Anadolu yakasında da Kadıköy, Üsküdar ve Kuzguncuk semtlerinde oturmaktaydılar. İstanbul'a gelen Yahudi göçmenler de genellikle Yahudi dindaşlarının oturdukları bölgeleri tercih etmişlerdir. Bu bölgeler içerisinde en kalabalık oldukları iki yer ise Galata ve Hasköy civarı olmuştur. Nitekim göçlerin artmasıyla birlikte bu iki yerde Yahudi nüfusu ciddi anlamda artış göstermiştir. Mesela Ekim 1891'de Rusya'dan gelen Yahudi göçmenlerin birçoğu Galata semtine gelip burada yığılmışlardır.

Yoğun hicret taleplerinin geldiği bölgelerden biri de Kırım olmuştur. 20 Ocak 1890 tarihinde Kırım'da ikamet eden 210 nüfus Yahudi uygun bir mahalde iskân etmek üzere İstanbul'a hicret arzusunda bulunarak vekilleri aracılığıyla arzuhallerini takdim etmişlerdir. Dahiliye Nezareti, Muhacirin Komisyonu Başkanlığı ve Sadaret makamı ile yapılan haberleşmeler sonucu Hariciye Nezaretine; öncelikle zikredilen göçmenlerin Osmanlı Devleti'ne hicret ve kabullerinin ne şekilde olacağını kararlaştırıp sonrasında iskanları için gereken arazinin hazırlanması için Komisyona haber verileceğini bildirmiştir²³⁸.

Aynı konu ile ilgili daha sonraki 28 Temmuz 1307 tarihli kayıta Rusya hükümetinin aldığı karara göre hicret arzusunda bulunanların öncelikle hükümete müracaat edip durumu bildirmesi gerekirken böyle bir talepten ne hükümetin ne de Sivastopol Şehbenderliğinin malumatı olmadığı Petersburg Sefaretinden Hariciye Nezaretine bildirilmiş olup gelen cevap Dahiliye Nezaretinden 17 Mart 1306 tarihli tezkere ile Muhacirin Komisyonu Başkanlığına gönderilmiştir. Zikredilen bu 210 nüfusun da yakında Rusya hükümetinden izin talep etme niyetinde bulundukları Sivastopol şehbenderliğinden bildirilmiştir.

²³⁷ Shaw, a.g.e, s. 329.

²³⁸ BOA, HR.İD. 22/51.

Yine Petersburg Sefaretinden gelen zikredilen göçmenlerin isimlerini içeren tablonun tercümesi de Hariciye Nezaretinden Muhacirin Komisyonuna gönderilmiştir²³⁹.

3.2.3. Hüdavendigâr Vilayeti

Yahudi göçmenlerin iskân talebinde bulunduğu yerlerden biri de Hüdavendigâr vilayeti olmuştur. Yukarıda söz ettiğimiz gibi Dobruca'dan 400 hane Yahudi halkı Osmanlı Devleti'ne peyderpey hicret etmişlerdir. Zikredilen bu göçmenlerin Hüdavendigâr Vilayetine gelme taleplerini içeren arzuhal, temsilcileri aracılığıyla Dahiliye Nezaretine takdim edilmiştir. Yahudi göçmenlerin temsilcisi yaptığı açıklamada “daha önce Akkirman'dan Dobruca'ya geldiklerini ve burada huzurlu bir hayat yaşamakta iken Dobruca Romanya'ya katılmış ve bundan sonra yine orada yaşamaya devam etseler de gördükleri zulüm ve baskıdan dolayı Osmanlı Devleti'nin himayesine girmek istediklerini ifade etmişlerdir.” Bunun üzerine bu gibilerin hicretlerine izin verilip verilmeyeceği şayet kabul edilirse haklarında diğer göçmenler gibi mi işlem yapılacağı Sadaret makamına sorulmuştur. Dahiliye Nezareti bu hususu müzakere ettiğinde bu gibilerin yabancılardan gördükleri zulüm ve baskı nedeniyle Osmanlı Devleti'ne iltica etme isteklerinin kabul edilmesiyle hem adaletin yerini bulacağını ve hem de Avrupa halkının gözünde iyi bir tesir bırakacağından bu talebin kabul edilmesinin uygun bir iş olacağını beyan etmiştir²⁴⁰.

2 Muharrem 1305 (20 Eylül 1887) tarihli kayıta da Dobruca'dan Osmanlı Devleti'ne hicret eden 400 hane Yahudi halkının Hüdavendigâr vilayetine iskân talepleri vekilleri aracılığıyla Muhacirin Komisyonuna bildirilmiştir. Bunun üzerine Muhacirin Komisyonuna bu Yahudilerin göç ve iskanlarıyla ilgili gerekli incelemeyi yapması buyrulması üzerine Muhacirin Komisyonundan 8 Haziran 1302 tarihinde sadarete sunulan tezkerede; zikredilen göçmenlerin Eşkel limanında iskanları kararlaştırıldığından dolayı vapur ücretleri taraflarından verilmek üzere aileleri ve hayvanlarıyla birlikte iskan edilecekleri yerlere gidilmesi için vapur tahsisi gerektiği Hüdavendigâr İskân-ı Muhacirin Komisyonundan bildirilerek ne yapılması gerektiği Sadarete sorulmuştur²⁴¹.

²³⁹ BOA, DH.MKT. 1732/99.

²⁴⁰ BOA, DH.MKT. 1421/84.

²⁴¹ BOA, DH.MKT. 1448/110.

Osmanlı yönetimi, iskanlarına izin verdiği Yahudi göçmenlerin ülkeye gelen başka yabancı uyruklu Yahudi vatandaşlarla karışmamasına özen göstermiştir. Mesela söz konusu olan 400 hane Romanya vatandaşı Yahudi ile ilgili Muhacirin Komisyonu, bunların Osmanlı topraklarına gelirken, kendilerine verilecek olan pasaportların yabancı dille yazılmasının ticaret nedeniyle İstanbul'a gelen Yahudilerle karışması tehlikesinin olduğu ve bunun tespitini yapmanın da Muhacirin Komisyonunca zor olacağını bildirmişti. Bunun üzerine Hariciye Nezaretine, bu 400 hane Yahudi'den Osmanlı Devleti'ne hicret edecek olanların isimlerinin yazılı olduğu bir defterin Dobruca'da bulunan Tulca ve Köstence Şehbenderleri tarafından düzenlenip tasdik edildikten sonra Muhacirin Komisyonuna gönderilmesi buyrulmuştur²⁴².

3.2.4. Ankara ve Konya Vilayetleri

Yahudi göçmenlerin hicret talebinde bulunduğu yerlerden biri de Konya vilayeti olmuştur. Romanya'nın Yaş şehrinde yaşayan 500 aileden ibaret olan Yahudi göçmenler tâbiyetlerini terk etmek üzere Osmanlı tâbiyetine geçmek arzusunda bulunarak cemaat başı Avram (?) imzasıyla arzuhallerini takdim etmişlerdir. Bu arzuhalde "zaten aslında Osmanlı tebaasından olduğumuz malum olup bu ana değin çoluk çocuklarımızla beraber son derece zor duruma düşmüş, sefalet ve perişanlıkta kaldığımızdan ve buna ise şefkatli ve merhametli Padişah hazretlerinin asla razı olmayacağı aşikar olduğundan lütfen ve merhameten bu göçmen kölelerinizin düşkün durumuna karşılık başka göçmenler gibi Anadolu'nun Konya vilayetinde demiryolu hattına yakın ve münasib bir mahal tahsisiyle oraya yerleştirilme arzusunda olup bunun sadaret makamına beyan edilmesini rica ve istirham ederiz." şeklinde taleplerini bildirmişlerdir. Bu arzuhal Hahambaşı kaymakamlığından takrirle birlikte sadaret makamına sunulmuştur.

²⁴² BOA, DH.MKT. 1470/77.

Osmanlı yönetimi bu hususta “Osmanlı tâbiyetine kabul edildikten sonra başka hiçbir ecnebi devletin tâbiyetine geçmeyeceklerini ve hükümetçe neresi uygun bulunursa doğruca oraya giderek yerleşeceklerini ve başka göçmenler gibi arazi ve zahire, hane ve iane gibi şeyler talep etmeyeceklerini, yol ve iskan gibi masrafları da kendilerinin karşılayacağını, her türlü yükümlülükleri kendileri alarak kesin bir suretle ayrıcalık talebinde bulunmayacaklarını taahhüt ve temin ettikleri takdirde kendilerine izin verileceğini bildirmiştir²⁴³.

Bu örnekte gördüğümüz gibi Yahudi göçmenler genellikle dindaşlarının bulunduğu topraklara hicret talebinde bulunmuştur. Ayrıca burada dikkati çeken bir başka husus da Romanya tâbiyetlerini sonlandırmak isteyen bu göçmenlerin kendilerini Osmanlı vatandaşı saymalarıdır.

Yahudi göçünün kontrol edilemez bir şekilde artması üzerine Osmanlı yönetimi bu duruma karşılık yasak getirmiştir. Buna göre Romanya’dan gelen Yahudilerin iskanlarına artık müsaade edilmeyecekti. Ancak buna rağmen talepler devam etmiştir. Bu duruma bir örnek; 10 Nisan 1900 tarihinde İstanbul’da misafir olarak bulunan Bükreş tüccarı David Viç imzasıyla Hariciye Nezareti’ne verilen arzuhalde Bükreş ahalisinden 100 hane Yahudi göçmen hükümetten araziden başka bir şey talep etmeyeceklerinin teminatı ile Bank-i Osmani’ye 50 bin frank verecekleri beyanıyla Ankara ve Konya vilayetlerine iskân talebinde bulunmuşlardır. Ancak Padişah iradesine göre Romanya’dan gelecek olan Yahudi göçmenlerin kabul edilmemesi kararı kesin olup zikredilen göçmenlerin de iskanlarına müsaade edilmeyeceği bildirilmiştir²⁴⁴.

3.2.5. Diğer Bölgeler

Yukarıda verdiğimiz bölgeler dışında Yahudi göçmenlerin Anadolu’da iskân talebinde bulunduğu diğer bölgeler de yine Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı bilinen yerler olmuştur.

²⁴³ BOA, HR.TH. 238/59.

²⁴⁴ BOA, A.MKT.MHM. 509/10.

Mesela 23 Şevval 1305 (3 Temmuz 1888) tarihli kayıta Rusya’da ikamet eden 60 hane Yahudi halkı Osmanlı Devleti’ne hicret arzusunda bulunarak masraflarını kendileri karşılamak üzere Edirne, Aydın ve Beyrut vilayetleri dahilinde kırk dönüm arazinin iskanları için tahsis edilmesini talep etmişlerdir. Dahiliye Nezareti, talebi içeren arzuhalı, Muhacirin Komisyonundan gelen tezkere ile birlikte Sadarete göndermiştir. Bunun üzerine Sadaret makamından, zikredilen göçmenlerin Osmanlı vatandaşı oldukları ortaya konmuş ise de hakikaten Osmanlı vatandaşı olup olmadıklarının bilinemeyeceği ve Rusya hükümetince de bu hicrete müsaade edilip edilmeyeceği meçhul olduğundan arazi terki meselesine Muhacirin Komisyonunca bakılması gerekli görülmüştü.

Yine bu hususta yakın zamanda Şûrâ-yı Devlet’e gelen arzuhalde Kırım Yahudilerinden 100 nüfus Osmanlı Devleti’ne hicret etmek üzere Aydın ve Hüdavendigar vilayetlerine iskân etmeleri için münasip bir arazi verilmesini talep etmişlerdir. Bu iki talebin Hariciye Nezareti tarafından tetkik ettirilip Sadaret makamına bildirmesi buyrulmuştur²⁴⁵.

Bu ve başka diğer örneklerde anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, Yahudi göçmenlerin iskân taleplerini değerlendirirken, titizlikle davranmış ve özellikle Osmanlı vatandaşı olan Yahudilerin mağdur edilmeden iskân ettirilmelerine özen göstermiştir. Ancak bu iskân taleplerine karşılık 1891 tarihinden itibaren göçlerin artması üzerine birtakım kısıtlamalar yapılması yoluna gidilmiştir.

3.3. YAHUDİ GÖÇMENLERİN GÖÇ ETMESİNİN YASAKLANMASI KARARI

İlk göçlerin başladığı 1870’li yıllarda Osmanlı yönetimi zor durumda kalan Yahudileri kabul etmekte bir mahsur görmemiştir. Ancak 1891 yılına gelindiğinde özellikle İstanbul’da ciddi şekilde artan Yahudi nüfusu, Osmanlı yönetiminde endişe yaratmıştır. Özellikle 1891 Ekim’inde Rusya’dan hicret eden Yahudilerin çoğunun Galata semtine gelip yerleşmeleri tehlikeli görülmüştür.

²⁴⁵ BOA, DH.MKT. 1518/53.

Bu tarihte en son gelen 90 kişilik Yahudi grubundan yabancı ülke vatandaşı olanlar direkt olarak Galata'ya giderek yerleşirken, Osmanlı vatandaşı olduğu iddiasında bulunanlar belgelerini doğrulatana kadar gümrükte tutulmuşlardır. Şehremaneti, bu durumun tehlikeli bir hal almaya başladığını Padişah'a bildirmiştir. II. Abdülhamid ise bunun üzerine *“ileride devlete bir gaile-i azime idebilmeleri ihtimaline mebni Musevilerin buraya hicret ve vürudlarının suret-i katiyede men'i zımnında ciddi bir çare düşünülerek keyfiyetin bir karar altına alınarak”* meselenin kendisine bildirilmesi istemiştir²⁴⁶. Yine bir grup Yahudi göçmen, İstanbul'a gelip burada *“açıkta ve sefalet içinde kaldıklarından”* dolayı Padişah'a arz edilmek üzere iskân ve iaşelerinin sağlanmaları adına talepte bulunmuş ve bunun üzerine mesele Dahiliye Nezaretinden Şehremanetine havale edilmiştir. Bunun üzerine Şehremaneti, daha önce de bildirildiği gibi bu göçmenlerin böyle peyderpey gelişlerinin ve buralarca iskânlarının zorluğundan dolayı gelenlerin bir taraftan reddedilmeleri ve daha sonra geleceklerin şehre çıkarılmaması ve şehbenderler tarafından Osmanlı topraklarına göç etmelerine izin verilmemesi kararlaştırılmış olduğundan iskanlarının mümkün olmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca yine bir taraftan yabancı vapurlarıyla birçok göçmenin gelerek şirket mavnalarıyla karaya çıkarılmasıyla şehrin sağlığını korumak hususlarında olumsuz etkilerine karşı alınacak sıhhi tedbirlerin de bu şekilde ihlal edilmesi nedeniyle göç, devletçe dikkate alınması gerekecek bir dereceye geldiğinden bu konuda her ne yapılması gerekseyse bir an evvel bildirilmesi gereği belirtilmiştir. Şehremanetin bu yazısı üzerine 23 Teşrinievvel 1307 (4 Kasım 1891) tarihinde Dahiliye Nezareti, Sadaret makamından konunun önemine binaen gereğinin bir an önce emredilmesini talep etmiştir²⁴⁷. Bu nedenle bu tarihlerden itibaren Osmanlı Devleti'ne Yahudi göçü, çeşitli tedbirler alınarak engellenmeye çalışılmıştır.

1892 tarihine gelindiğinde Osmanlı topraklarına Yahudi göçmenlerin gelişi yasaklanmıştı. Ancak söz konusu yasak birçok kez tekrar edilmesine rağmen göçler peyderpey devam etmekteydi. Mesela 20 Temmuz 1308 (1 Ağustos 1892) tarihli kayda göre Odessa'dan nüfus Yahudi göçmen gelip bunlar Liman idaresi önünde mavnalar içerisinde kalmışlardı.

²⁴⁶ Arslan, a.g.e, s. 78.

²⁴⁷ BOA, DH.MKT. 1885/97.

Gelen Yahudilerin genellikle temizlik kurallarına riayet etmemeleri ve Dersaadet'te “şurada burada” ikametleri “hıfzıssıhha (halk sağlığı)” açısından uygun bulunamayacağından bundan sonra Yahudi göçmenlerin Osmanlı topraklarına kesinlikle kabul edilmemeleri ve gelmelerini engellemek için de gerekli çareler üretmek üzere gerek bu 17 nüfusun ve gerek şimdiye kadar Dersaadet'e gelip Balat ve sair mevkilerde ikamet ettirilen Yahudilerin “Arz-ı Filistin'den” başka Selanik gibi Yahudi sakinlerin yaşadığı uygun yerlere gönderilmeleri hususunda Padişah iradesinin çıktığı ve buna göre gereğinin yapılması Sadaret tezkiresiyle bildirilmiştir²⁴⁸.

Osmanlı yönetimi, Yahudi göçmenlerden Osmanlı vatandaşı olmayanların kaçak şekilde İstanbul'a gelerek yerleşmelerini gerek güvenlik açısından gerekse sağlık açısından sakıncalı görmüştür. Bu nedenle bu göçleri engellemeye çalışarak, gelen göçmenlerin de İstanbul haricindeki yerlere sevk edilmeleri gerektiği düşüncesinde karar kılınmıştır. Mesela Odessa'dan İstanbul'a gelmekte olan Yahudi göçmenler arasında yabancı ülke vatandaşı olanlara uygun bir müddet tanınarak mensup oldukları devletlerin memurları aracılığıyla Osmanlı ülkesinden çıkarılmaları ve Osmanlı vatandaşı olanların da sevklerinin yapılmasına dair Meclis-i Vükelâ'dan karar alınmıştı. Zikredilen Osmanlı vatandaşı Yahudilerin İstanbul'da “sefalet ve perişan bir halde kaldıklarından” uygun mahallere sevk edilmeleri için Padişah'tan izin istenmişti Bunun üzerine Padişah iradesi, Sadaret makamının 9 Recep 1309 (8 Şubat 1892) tarihli tezkeresiyle arz edilerek gereğinin yapılması kararlaştırılmıştır²⁴⁹.

Yahudi göçmenlerin Osmanlı Devleti'ne iskanları yasaklanmasına rağmen 24 Mart 1307 (5 Nisan 1891) tarihinde Hariciye Nezaretine gönderilen tezkereye göre; bir müddetten beri Rusya ve Romanya'dan birçok göçmen gelmeye başlamış ve bunlar Galata ve Hasköy'de bazı yerlerde oldukça sıkışık şekilde barınmışlardır. Bu durumun sağlık açısından tehlikeli olup bulaşıcı bir hastalığa sebebiyet vermesinden tereddüt edilmiştir.

²⁴⁸ BOA, DH.MKT. 1981/45. BOA, BEO. 42/3096.

²⁴⁹ BOA, İ.DH. 1264/99354.

Yahudilerin Osmanlı ülkesine göç etmeleri engellenmeye çalışılırken öte yandan geldikleri vapurlardan iskeleye çıkarılmaması için tedbirler alınmaya çalışılmıştır. 6 Şevval 1309 (4 Mayıs 1892) tarihinde Rusya’da yaşayan Osmanlı vatandaşı Musevilerden kadın ve erkek 32 nüfus ellerinde eski pasaport ve tâbiyet evrakıyla Odessa’dan İstanbul’a gelmiş olup yine Rusya’dan birçok Yahudi’nin daha İstanbul’a hicret etmeye hazırlandıkları anlaşılmıştır. Bu göçmenlerin bindikleri vapurlardan çıkarılmamasına dikkat edilse de vapur kaptanları göçmenleri sandal ve mavnalara itmekte olduklarından Bahriye Zabıtasının aldığı tedbirler de sonuç vermemiştir. Bu nedenle bu gelenlerin ve bundan sonra gelecek olanların iskânları hakkında ne muamele yapılacağı Şehremaneti tarafından sorulmuştur²⁵⁰.

2 Teşrinisânî 1308 (14 Kasım 1892) tarihinde ise Rusya’dan vapura bindirilerek İstanbul’a gönderilen ve karaya çıkmalarına izin verilmediği için mavna içinde yaşamak mecburiyetinde kalmış 66 kişi mevcuttu. Bunlardan 36’sının Osmanlı vatandaşı olup dikkatli davranılmadığından diğerleri ile aynı muameleye maruz kalmaları üzerine Galata ve Balat Cemaatbaşı Leon Efendi Osmanlı yöneticileri nazarında girişimde bulunmuştur²⁵¹.

Yahudi göçmenlerin gelişlerinin yasaklanması ile ilgili daha önce Hariciye Nezareti aracılığıyla vapur acentelerine uyarı yapılarak ait oldukları sefaretlere de tebligat gönderilmişti. Gelmiş bulunan ecnebi Yahudi göçmenlerin daha sonra yine ecnebi diyarına gönderilmek üzere geçici olarak vapurlardan çıkmalarına müsaade edilmiştir. Ancak bu kez Zabtiye Nezareti behiyyesinden gelen jurnalden anlaşıldığı üzere zikredilen göçmenlerin belli bir tarafa gelmekte olup bunların ikametlerine uygun yerler bulunamadığı için sıkışık halde ikamet ederek yine sağlık açısından sakıncalı duruma sebep olunduğu bu nedenle bundan sonra gelecek olanların vapurlardan çıkmalarına katiyen müsaade edilmeyeceğinin ilgili sefaretlere bildirilmesi istenmiştir²⁵².

²⁵⁰ BOA, DH.MKT. 1944/68.

²⁵¹ BOA, Y.PRK.AZN. 6/4.

²⁵² BOA, HR.İD. 16/36.

Alınan tüm bu yasak ve tedbirlere rağmen Yahudi göçmenler Osmanlı sınırlarına çeşitli yollarla gelmeye devam etmiştir. Nitekim Romanya'dan 30-40 kadar Yahudi ticaret yapma ve seyahat etme bahanesiyle giriş yapmayı başarmıştır. Bunların bir kısmı daha önce bağlantı kurdukları bir kişinin vasıtasıyla ele geçirdikleri Ankara dahilindeki bir çiftliğe ve bir kısmı da Eskişehir vilayetine giderek tâbiyetlerini de değiştirmeden yerleşmiştir. Bunun üzerine birtakım tedbirler alma yoluna gidilmiş ve Romanya sefaretine bir yazı gönderilerek, seyahat ve ticaret amaçlı gelenlere 1 aylık geçiş tezkiresi verilmesi istenmiştir²⁵³.

3 Haziran 1308 (15 Haziran 1892) tarihli kayda göre Rusya'dan birçok Yahudi'nin Dersaadet'e gelmek üzere hazırlanmakta olduğu haberinin alındığı Zabtiye Nezaretinden yazı ile bildirilmiş ve buna binaen önceden yapılan tebligat üzerine Hocabey Başşehbenderliğinden Hariciye Nezaretine bildirildiğine göre; cüzi bir miktarda Yahudi'nin Osmanlı topraklarına göç etmeye hazırlandığının Haham tarafından temin olunduğu beyan edilmiştir. Ancak Zabtiye Nezaretinden daha sonra alınan yazıda ise her pazartesi ve perşembe günleri Odessa'dan gelen Rusya vapurları ile Yahudi göçmen gelmekte olduğu ve bunların daha sonra da peyderpey gelmelerinin muhtemel olduğu bildirilerek bu konuda detaylı incelemede bulunup gereğinin yapılması Hariciye Nezaretine yazılarak ayrıca Şehremaneti ile Zabtiye Nezaretine bilgi verilmiştir²⁵⁴.

26 Kanunuevvel 1308 (7 Ocak 1893) tarihinde Hariciye Nezareti, Şehbenderhane Kançılaryasının gelmekte olan Yahudi göçmenlerin pasaportlarıyla ilgili verilen talimatlara uyarak bunlar içerisinde geçimlerini sağlayamayacak durumda ve kalabalık aileye sahip olan şahısların pasaportlarını vize etmekten kaçınmakta olduğunu, ancak birtakım Yahudi ailelerinin Hocabey vapurlarıyla İstanbul'a ulaşmakta olduklarını Sadaret makamına bildirmiştir²⁵⁵.

²⁵³ İpek Şener, a.g.m, s. 57.

²⁵⁴ BOA, DH.MKT. 1962/77.

²⁵⁵ BOA, HR.İD. 16/17.

Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne gelen Yahudilerin kabul edilmemeleri birçok kez tekrar edilmesine rağmen göçler peyderpey devam etmekteydi. Rusya'dan gelen Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne kabul edilmemesi için yabancı devletlerin sefaretlerine tebligatta bulunulurken öte yandan gelmiş bulunan Yahudi göçmenler de memleketlerine veya istedikleri ülkelere gönderilmeye çalışılmıştır. Sefaretlere tebligatta bulunulması gerektiği birçok kez bildirilirken 12 Teşrinievvel 1307 (26 Ekim 1891) tarihinde şehbenderlerin gelecek olan Yahudilerin pasaportlarının vize etmemeleri gerektiğine dair Hariciye Nezaretine yazı gönderilmişti. Bu kez Şehremanetinden gelen yazıya göre mevcut olan Yahudilerin harice nakil ve sevklerine çalışılırken şehir-i halin 14. günü Odessa'dan Rusya adlı vapur ile 31 nüfustan oluşan 7 hane Yahudi daha gelmiş ve Yahudi milleti Galata ciheti cemaat başı aracılığıyla Hasköy tarafına sevk edildikleri beyanıyla gereğinin yapılması ortaya konmuştur. Bu gibilerin mevcut karara aykırı olarak Osmanlı topraklarına göç etmelerini sürdürmelerinin, burada bulunanların gerekli mahallere gönderilmesi için var olan zorlukları arttıracığından dolayı ve ayrıca şu sıra bu göçmenlerin Rusya gibi hastalıklı mahallerden gelip Osmanlı Devleti'nde birikmesinin sağlık tedbirleri açısından da sakıncalı olacağı aşıkâr olup bundan sonra tebligata aykırı gelecek olan Yahudilerin vapurlardan çıkarılmasına izin verilmeden geldikleri mahalle iadeleri veyahut yabancı memleketlerden istedikleri mahallere gitmeye zorlanmaları 14 Temmuz 1308 (26 Temmuz 1892) tarihinde Şehremaneti ile Zabtiye Nezaretine bildirilmiştir²⁵⁶.

Osmanlı Devleti, Yahudi göçmenlerin ülkeye girişleri noktasında özellikle göç kısıtlamalarından sonra meseleyi dikkatle denetim altında tutmaya özen göstermiştir. Rusya'dan göç etmekte olan Yahudiler için Hahamhane'den verilen 46 adet pasaport Şehremanetinden 14 Temmuz 1308 (26 Temmuz 1892) tarihli yazı ile gönderilmiştir. Bu pasaportların tâbiyet kalemince bir anca tetkik ettirilerek iadesi hususuna gayret edilmesi gerektiği 16 Temmuz 1308 (28 Temmuz 1892) tarihli yazı ile Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir²⁵⁷.

²⁵⁶ BOA, DH.MKT. 1978-90.

²⁵⁷ BOA, DH.MKT. 1980-15.

Rusya'dan göç ederek Osmanlı topraklarını aktarma yapmak amacıyla kullanmak üzere burada kalan Yahudi göçmenler ile ilgili de çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Mesela Cenova yoluyla Amerika'ya sevk olunmak üzere 736 nüfus Yahudi, İtalya bandıralı vapurla 1 Mayıs'ta Odessa'dan Kavak'a ulaşmıştır. Söz konusu göçmenler, burada karantina altına alınıp hiçbir gemiden dışarı çıkarılmamıştır. Bu şekilde Rusya'dan gelip Amerika'ya gidecek olan bu tür göçmenlerin, birkaç gün İstanbul limanında izdiham içinde sağlıklı koşullarda kalmalarının sakıncalı olduğu, bu nedenle şimdiye kadar nakledilmiş olan bu gibi göçmenlerin İstanbul limanında durdurulmayıp Osmanlı iskelelerine uğramadan doğrudan gidecekleri yerlere sevk edilmeleri hakkında gereğinin yapılması Sıhhiye Nezaretinden 3 Nisan 1310 (15 Nisan 1894) tarihinde talep edilmiştir²⁵⁸.

3.4. YAHUDİ GÖÇMENLERİN YERLEŞTİRİLDİKLERİ BÖLGELER VE ALINAN TEDBİRLER

Osmanlı Devleti'ne hicret eden Yahudilerin ağırlıklı olarak İstanbul'a gelmesinin burada yoğun bir Yahudi nüfusu oluşturması sonucu buradaki göçmenler de zor şartlarda ikamet etmişlerdir. Bu nedenle 1892 yılına gelindiğinde II. Abdülhamid İstanbul'da perişan halde olan Yahudi göçmenlerin iskânına yönelik tedbirlerin alınmasını bizzat Meclis-i Vükelâ'dan istemiştir. Ayrıca göç talebinde bulunmaya devam eden Yahudilerden iskânlarına müsaade edilenler de genellikle İstanbul dışında kararlaştırılan bölgelere yerleştirilmiştir.

24 Recep 1309 (23 Şubat 1892) tarihinde İstanbul'da bulunan Yahudi göçmenler arasında Osmanlı vatandaşı kaç nüfus bulunduğu sorulması üzerine, Şehremaneti burada Osmanlı vatandaşı 826 nüfus Yahudi göçmen olduğunu bildirmiştir. Muhacirin Komisyonundan bunların hangi vilayete, kaç nüfus olarak sevk edileceği ve gereken masrafın ne kadar olacağının bildirilmesi istenmiştir²⁵⁹.

²⁵⁸ BOA, HR.İD. 16/17.

²⁵⁹ BOA, DH.MKT. 1925/96.

Bu dönemden itibaren göçün yönü ağırlıklı olarak Selanik ve İzmir'e çevrilmiş ve bu durum iki şehrin nüfusunu arttırmıştır. Ancak Yahudiler sadece bu iki şehir merkezlerine yerleştirilmeyip bu iki merkezden bölgeye dağılımları sağlanmıştır²⁶⁰.

1892 tarihinde Padişah iradesi ile Rusya'dan Osmanlı topraklarına Yahudi göçmen kabul edilmemesi kararı alınmıştı²⁶¹. Ancak bu kararın alınmasından önce karantina müddetini tamamlayıp Sinop'tan gelen 2 hane 6 nüfus Yahudi göçmen mevcuttu. Bunlardan 3 nüfus İzmir'e sevk edilmiş olup Sinop'ta karantinahanede 40-50 kadar daha Yahudi ailesinin olduğu ve bunların da İstanbul'a gelecekleri anlaşılmıştır. Dolayısıyla zikredilen göçmenler hakkında yapılacak muamele 24 Ağustos 1308 (5 Eylül 1892) tarihli tezkerede sorulmuştur. Sonuç olarak Padişah iradesinin açık olduğu ancak bu Yahudilerin önceden Sinop'a kadar gelmiş oldukları göz önüne alınarak bunların da İzmir'e sevk edilmelerinin zaruri olduğu Muhacirin Komisyonuna bildirilmiştir²⁶².

Daha önce Dobruca'dan hicret etmek isteyen 400 hane Yahudi halkından ve bunların bir kısmının Hüdavendigar Vilayetine iskân taleplerine karşılık bu vilayet dahilindeki Eşkel limanında iskanları kararlaştırıldığından bahsetmiştik. 7 Rabiülevvel 1305 (23 Kasım 1887) tarihine gelindiğinde Hüdavendigar vilayetinde nüfusları yeterince fazla olduğundan Dobruca'dan hicret edecek İzmir ve Aydın'a iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak bu Yahudilerden bazıları İstanbul'a gelerek daha sonra da Hüdavendigar vilayetine iskân talebinde bulunmuşlardır. Bunlara Padişah iradesi bildirilmesine rağmen 6 haneden oluşan bir grup arzuhal vererek akrabalarının daha önce Hüdavendigar vilayetinde iskân edildikleri için böyle bir talepte bulunduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca eşya ve hayvanlarıyla birlikte gelip onların da vapurda kaldığını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti Sadaret makamına bu hususta ne yapılması gerektiğini sormuştur²⁶³. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus kalabalık gruplar halinde hicret talebinde bulunan Yahudi göçmenlerin toplu halde iskân ettirilmeyip, farklı bölgelere dağıtılmalarına özen gösterilmesidir.

²⁶⁰ Arslan, a.g.e, s. 86.

²⁶¹ BOA, DH.MKT. 1981/45. BOA, BEO. 42/3096.

²⁶² BOA, DH.MKT. 2000/62.

²⁶³ BOA, DH.MKT. 1465/71.

Nitekim bu durum Osmanlı yönetiminin göçmenlerin iskân planlamasında toplu halde iskân etmelerini sakıncalı bulduğunu ve bu nedenle müsaade etmediğini göstermektedir. Bu hususta hassasiyet gösterildiği başka kayıtlardan da anlaşılmaktadır. Mesela 15 Muharrem 1310 (9 Ağustos 1892) tarihli Dahiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen tezkerede İstanbul'a gelip burada mevcut bulunan Yahudi göçmenlerin Selanik, İzmir, Yanya ve Kosova vilayetlerine parça parça gönderilmeleri kararlaştırılmış ve İstanbul'da ne kadar Yahudi nüfus var ise bunların sevklerinin bir hafta içerisinde yapılması Şehremaneti ve Muhacirin Komisyonu Başkanlığına bildirilmiştir. Bunun üzerine Şehremaneti tarafından gönderilen tezkerede ise zikredilen göçmenlerin defteri tutulduğunu ve bu göçmenlerden bazılarının pasaport ve tâbiyet evrakı olup yine onların da defterle birlikte gönderildiği bildirilmiştir²⁶⁴.

Yahudi göçmenlerin yerleştirildikleri bir başka bölge Eskişehir dahilindeki Akköprü Emlâk-ı Hümâyün idaresi olmuştur. Bölgeye Romanya'dan gelecek Yahudi göçmenlerin iskân edilmesi kararlaştırılmış, söz konusu göçmen grubuna çift ve koşu için Mihaliç Çiftlikat-ı Hümâyundan seçilecek yüz adet atın zikredilen idareye tahsis edilmesi gerektiği ve bunların da bedel ve masraflarının hesap edilmesi Hazine-i Hassa Nezaretinden 7 Şubat 1315 (19 Şubat 1900) tarihli telgrafla Akköprü Emlak-ı Hümâyuna bildirilmiştir²⁶⁵.

Yahudi göçmenlerin Osmanlı topraklarına göç etmelerine kısıtlama getirilmesine rağmen iskân talepleri gelmeye devam etmiş ve belli şartlar dahilinde Osmanlı yönetimi de bu göçlere izin vermiştir. 10 Eylül 1315 (22 Eylül 1899) tarihli kayıтта Bergos Yahudi ahalisinden 28 aile Osmanlı topraklarının sair mahallerine göçmen sıfatıyla kabul edilmek üzere kendilerine yardımda bulunulmasını içeren talepleri Sadarete bildirilmektedir²⁶⁶.

Aynı hususta bir başka kayıтта 10 Kasım 1899 ve 16 Nisan 1900 tarihleri arasında Romanya'dan gelerek Osmanlı tâbiyetine girmek isteyen göçmenlerle ilgilidir.

²⁶⁴ BOA, DH.MKT. 1985/10.

²⁶⁵ BOA, ML.EEM. 350/8.

²⁶⁶ BOA, HR.SFR.(04). 360/41.

Söz konusu göçmenlerin “Osmanlı ülkesine geldikleri zaman Osmanlı Devletine sığınarak Osmanlı Devleti’nin tâbiyetini kabul ettiklerini ve bundan sonra yabancı bir devlet tâbiyetine geçmeyeceklerini ve yol ve diğer masraflarını tamamen ödeyerek Osmanlı hükümeti tarafından uygun bulunacak mahalde iskan ile devletten hiçbir şekilde yardım ve saire talep etmeyeceklerini ve devlet tarafından konan her türlü vergileri kabul ederek ödeyecekleri ve herhangi bir inşa talebinde bulunmayacaklarını” içeren senet vermişlerdir. Daha sonra iskân oldukları yerlerde sicile kaydetme işlemlerinin yapılarak ellerine tezkere-i Osmaniye verilmesi ilgili yerlere tebliğ edilmiştir. Ancak bunların muhaceretleri Romanya sefaretine tasdik ettirilmeyip daha sonra ağız değiştirerek Romanya tâbiyetini korumaya giriştikleri durumda bahsedilen senetler üzerine gerçekleştirilen işlemlerin bir hükmü ve tesiri olup olmayacağı Sadarete bildirilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi, bahsedilen muamelelerin kâfi olduğunu ve bunlar ileride yabancı devlet tâbiyeti iddiasında bulunsalar bile itibar edilmemesini, ancak öncelikle her türlü zorluk ihtimalini ortadan kaldırmak için tedbiri almak gerektiğinden bu göçmenlerin göç ve tâbiyet değiştirme durumlarının Romanya’ya bildirilerek oradan kayıtlarının silinmesi gerekli görülerek mesele Tâbiyet Kalemine havale edilmiştir. Sonuç olarak Osmanlı tâbiyetini kabul etme şartıyla 152 hanede Hristiyan ve Yahudi 883 kişinin Ankara ve diğer yerlere iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu kişilerin kimlik bilgileri kayıtlı tutulmuş ve Romanya’dan kayıtlarının silinmesi için de kullanılmak üzere bu kaydın bir kopyası Bükreş elçiliğine ve bir başka kopyası da İstanbul’daki Romanya elçiliğine gönderilmiştir²⁶⁷.

10 Şubat 1315 (22 Şubat 1900) tarihli kayda göre Ankara’ya Kazan, Romanya ve Bulgaristan’dan toplam 1095 hanede 5167 nüfus göçmen gelmiştir. 161 hanede 734 nüfus olan Kazanlıların iskân masrafları için 250 bin kuruş tahsis edilerek Sivrihisar, Bala, Boğazlıyan ve Maden kazalarına taksim edilip bu bölgeler için inşaat malzemeleri hazır edilmiş, ancak kış ayının gelmesiyle inşaatlar sonlandırılmamıştır. Bu göçmenler tedarik olunan hanelere yerleştirilirken, Yozgat sancağına 90, Romanya ve Bulgaristan göçmenlerinin iskân edilmeleri için de 250 bin kuruş tertip edilmiştir.

²⁶⁷ BOA, HR.TH. 242/108.

Ancak bu meblağ söz konusu göçmenler için yeterli görülmediğinden Muhacirin-i İslamiye Komisyonu tarafından bunların mamur köylerde boş evlere yerleştirilmesi tavsiye edilmiştir. Romanya göçmenleri arasında 28 hane Yahudi cemaati bulunmakta olup, göçmenlerin iskân ettirildikleri bölgelerde Yahudi bulunmaması nedeniyle bunların ilkbaharda Mihaliç ile Sivrihisar arasındaki Akyol arazisinde iskân edilmek üzere Ankara vilayetine ikame ve yevmiye verilmesiyle işleri sağlanmıştır²⁶⁸.

Yahudi göçmenlerden iskanlarına izin verilen kalabalık grupların denetimini yapma noktasında bazı sıkıntılarla karşılaşmıştır. Aydın vilayeti, peyderpey gelmekte olan Dobruca'lı Yahudilerin ellerinde resmi evrak olmaması nedeniyle bunların zikredilen 400 hane halkından olup olmadığı hususunda tereddüt edildiğini bildirmiştir. Bu nedenle bundan sonra gönderilecek olan göçmenlere resmi bir belge verilmesi ve belgesiz gelenlerin göçmen kabul edilmeyeceği 17 Cemazeyilahir 1306 (18 Şubat 1889) tarihli tezkere ile Muhacirin Komisyonuna bildirilmiştir²⁶⁹. Bunun üzerine Muhacirin Komisyonu, hicretleri kararlaştırılan göçmenlerin şehbenderler tarafından isimlerinin ve nüfuslarının yazılı olduğu defterin hazırlandığını bildirmiştir. Göçmenlerin ellerine resmi evrak verilerek iskân mahallerine sevk edileceği, defterde yazılı olmayanların sadaret emri üzere göçmen kabul edilmeyeceği Aydın Vilayetine bildirilmiştir²⁷⁰.

Osmanlı topraklarına göç eden Yahudi göçmenler İzmir, Aydın ve Selanik gibi bölgelere yönlendirilirken kalanları da geçici denebilecek çözümlerle İstanbul içinde uygun yerlere yerleştirilmeye çalışılmıştır. 27 Zilhicce 1309 (23 Temmuz 1892) tarihinde Yahudi göçmenlerden bir kısmının Kadıköy ve Haydarpaşa'ya nakledilmesi hahamhanece planlanarak bunlardan 43 nüfus Yel değirmeninde bulunan sinagoga yerleştirilmiştir. Daha sonra 48 nüfus da Haydarpaşa iskelesine çıkarılarak o çevredeki Yahudi hanelerine yerleştirilmek istenmiştir. Ancak hane sahiplerinin göçmenleri kabul etmemesi ve sinagoga da bu kadar nüfusun sığamayacağı, bunun temizlik açısından sakıncalı olacağından oraya da yerleştirilemeyecekleri 10. Daire-i Belediye Müdüriyetinden bildirilmiştir.

²⁶⁸ BOA, DH.MKT. 2309/86.

²⁶⁹ BOA, DH.MKT. 1595/120.

²⁷⁰ BOA, DH.MKT. 1603/88.

Bunun üzerine Şehremanetine sevkle ilgili yapılacaklar noktasında hızlandırılması gerektiği bildirilmiştir. Sadaret makamından 7 Temmuz 1308 (19 Temmuz 1892) tarihli tezkerede zikredilen göçmenlerden Hasköy tarafında bulunanların izdihamlarının hafiflemesi için Haydarpaşa ve Kadıköy taraflarında uygun yerlere yerleştirilmeleri zaruri görülmüştür. Ayrıca Aydın ve Selanik vilayetlerine nakilleri kararlaştırılan 800 nüfusun da yarısına yakını gönderilmiş olup kalanların da süratle sevk edilmesi gerektiği kesin bir dille Muhacirin Komisyonuna bildirilmiştir²⁷¹.

Osmanlı yönetimi, Yahudi göçmenlerin planlı olarak sevk edildikleri bölgelerden geri dönmemeleri için gerekli tedbirler almaya özen göstermiştir. Örneğin, Rusya'dan Amerika'ya hicret eden Yahudi göçmenler iş bulamadıkları gerekçesiyle İstanbul'a gelmekte olup bunlardan Aydın ve Selanik vilayetlerine de ileride yine aynı bahaneyle İstanbul'a geri dönmek istemeleri ihtimal dahilinde bulunduğundan Aydın ve Selanik vilayetleri ile Zabtiye Nezaretine zikredilen göçmenlerden İstanbul'a dönmek isteyen olursa bunlara ruhsat verilmeyip geldikleri yerlere iade edilmeleri buyrulmuştur²⁷².

Osmanlı vatandaşı olup, geçici süre ile yabancı ülkelere göç eden Yahudi vatandaşlar yoğun göç dalgasının yaşandığı bu dönemde Osmanlı topraklarına geri dönme noktasında sıkıntı yaşamışlardır. Yapılan göçler ile ilgili konulan kuralların sıkı bir şekilde uygulanması gerekliliği, Osmanlı tebaasından olan Yahudilerin de gelişini zorlaştırmıştır. Mesela 19 Rabiulevvel 1312 (20 Eylül 1894) tarihinde Rusya'da bulunan ve Osmanlı vatandaşı olan 200 kişilik bir Yahudi grubu ticaret için bir aralık Rusya'ya hicret etmiş olup bu tarihte memleketlerine geri dönmek istemişlerdir. Rusya vapur kumpanyası direktörlüğünden bu Yahudilerin İstanbul'a gelmelerine hükümetçe müsaade edilmezse mavnalar getirtilerek onlara ihraç edilip bırakılacakları ifade edilmiştir. Zikredilen kumpanyanın vazifesi bir mahalden başka mahale yolcu taşımak olduğundan bu hususta Rusya hükümetince bir şey yapılamayacağı Rusya sefaretinden bildirilmiştir.

²⁷¹ BOA, DH.MKT. 1976/18.

²⁷² BOA, DH.MKT. 1976/76.

Buna göre bu göçmenlerin kabul edilmelerinde ısrara gerek olmadığı gibi karantinahanelerce gerekli temizlik yapıldıktan sonra İstanbul'da bulundurulmayarak 100 nüfusun hemen İzmir'e diğer 100 nüfusun da Selanik'e gönderilerek oralarda uygun mahallere iskân edilmelerinde sakınca görülmediğinden gerekenin yapılması ilgili nezaretlere bildirilmiştir²⁷³.

Yahudi göçmenler sevk edilecekleri yerler planlanırken söz konusu bölgelere eşit bir şekilde dağıtılmaya çalışılmıştır. 24 Receb 1309 (23 Şubat 1892) tarihinde Muhacirin Komisyonuna gönderilen defterde yazan Yahudi göçmen nüfusunun Osmanlı vatandaşı olduğu anlaşılmış olup bunların İzmir'e gönderilmeleri Sadaretin karar vermiş olduğu miktardan fazla olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı Muhacirin Komisyonu 11 Kanunuevvel 1307 tarihinde defterde gösterildiği şekliyle sevk edilmelerinin icap edip etmeyeceğini Dahiliye Nezaretine sormuştur. Yapılan son haberleşme neticesinde Yahudilerin 826 nüfustan ibaret olduğu anlaşılmış ve daha önce Dobruca'dan gelen Yahudi göçmenlerin İzmir ve Aydın taraflarında sevk edildiklerinden bu göçmenlerin de oralara sevk edilmesi uygun bulunmuş ve 826 nüfusun hesap edilerek İzmir'e kadar vapur paralarının yarısı on altı bin beş yüz yirmi kuruş ve yolculuk esnasında erzakları verilecekse İstanbul'dan İzmir'e kadar üç günlük erzak bedelleri bin yedi yüz seksen dört kuruşa ulaşmış olup toplamda on sekiz bin üç yüz dört kuruş masraf olup ayrıntısıyla Sadarete sunulmuş olup gerekenin komisyona bildirilmesi beyan edilmiştir. Sadaret makamı ise bunun üzerine bu kadar nüfusun hepsinin Aydın vilayetine sevkini çokça olacağından yarısının Aydın vilayetine yarısının da Selanik vilayetine sevkini uygun bularak masraflarının da tekrar hesap edilerek bildirilmesini buyurmuştur²⁷⁴.

16 Ağustos 1308 (28 Ağustos 1892) tarihli kayıтта Rusya'dan gelen 45 nüfus Yahudi göçmen vapur acentesi tarafından deniz üzerinde bırakıldığı haber alınmıştı. Liman riyasetinden alınan cevapta bu 45 kişilik grup nezaret altına alınarak kendilerinden daha evvel gelip yine deniz üzerinde bırakılmasıyla nezaret altına alınarak Hasköy'e gönderilen 17 nüfus göçmen ile birlikte temmuzun yirminci günü idare-i mahsusa vapuruyla İzmir'e gönderildiği bildirilmişti.

²⁷³ BOA, BEO. 478/35834

²⁷⁴ BOA, DH.MKT. 1926/62.

Daha önce İstanbul'a gelmiş olan 426 nüfus göçmen de aynı vapurla Adana ve Mersin'e gönderilmişti. Daha sonra gelen 62 nüfus göçmen daha İstanbul'a gelmiş bunların da bulundukları vapurlardan çıkarılmadan İzmir ve Selanik'e gönderildiği beyan edilmiştir²⁷⁵.

3.5. YAHUDİ GÖÇMENLERİN ULAŞIM ŞEKİLLERİ VE YOL MASRAFLARININ KARŞILANMASI

Osmanlı Devleti ciddi bir mali bunalımın içinde olduğu bu dönemde, topraklarına göç eden ve kendi tebaasından olan göçmenleri korumak ve iskân ettirmek için uğraşmış, sevkleri planlanan yerlere gönderilmeleri için fakir olanlarının yol masraflarını “Zuhurat Tertibi'nden” karşılamıştır. Yahudi göçmenler ulaşımında kara ve deniz yolunu kullanmışlardır.

Osmanlı Devleti'ne hicret etme talebinde bulunan ancak maddi durumları el vermediğinden Yahudi göçmenler sık sık Osmanlı Devleti'ne yol masraflarının karşılanması talebinde bulunmuştur. Mesela 17 Temmuz 1888 tarihinde Köstence Yahudilerinden 40 kadar nüfus Osmanlı Devleti'ne hicret talebinde bulunarak “ziraat ile uğraşmak üzere Osmanlı Devleti'ne gelip orada ailelerimizle beraber ikamet etmek arzusunda olup bununla birlikte hicret etmek için gereken yol masrafını karşılayacak durumumuz olmadığından masraflarımızın karşılanması” talebini içeren arzuhal Hariciye Nezaretine gönderilmiştir²⁷⁶.

Yahudi göçmenlerin yaşlerinin sağlanması konusunda Paris'teki Alyans İsrailit Cemiyeti'nin önemli yardımları olmuştur. 1891 yılında Rusya'dan gelen Yahudi göçmenlerin İstanbul'da kira bedellerini ödenmesi için cemiyet, 30.000 frank göndermiştir. Fransız mektebi müdürü tarafından dağıtılan paradan Osmanlı, Rusya ve Romanya tâbiyetinde olan 214 Musevi faydalanmıştır²⁷⁷.

²⁷⁵ BOA, HR.İD. 16/46.

²⁷⁶ BOA, HR.TO. 41/78.

²⁷⁷ İbrahim Serbestoğlu, Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu, İstanbul, Yeditepe Yayınları, s. 187.

Selanik ve Aydın vilayetlerine gönderilen Yahudi göçmenler için ayrılan masraflar ile ilgili örnekler karşımıza çıkmaktadır. Mesela söz konusu vilayetler için yarı yarıya olacak şekilde gönderilmeleri kararlaştırılan ve Rusya'dan gelen Osmanlı vatandaşı 800 nüfus Yahudi göçmen için vapur navulu tayinat bedeli olarak gereken otuz iki bin otuz üç kuruşun “Zuhurat Tertibi'nden” karşılanması için Padişah'tan izin istenmiş bu izin de 9 Nisan 1308 (21 Nisan 1892) tarihli sadaret buyrulduzu ile bildirilmişti. Bu defa da gelmekte ikinci bir grup bulunmaktadır. Bu grubun da araştırıldığında tebaadan oldukları anlaşılacak olanların sevk mahallerine iskanları için lazım olan masrafların ne şekilde karşılanacağı muhasebenden sorulmuş ve yine hangi vilayetlerde yerleştirilmelerinin uygun olacağı Muhacirin Komisyonundan 6 zilkade 1309 (2 Haziran 1892) tarihli tezkerede sadaret makamına sorulmuştur²⁷⁸.

Yine 1893 tarihli bir kayıta da Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonuna gönderilen 72 bin 33 kuruşun 52 bin 961 kuruşu Selanik ve Aydın'a sevk edilen Yahudi göçmenlerin masrafları için ayrılmıştır²⁷⁹.

Belirlenen bölgelere sevk edilmek üzere Yahudi göçmenler için belirlen yol masraflarının karşılanmasına dair bir başka örnek de 24 Receb 1309 (23 Şubat 1892) tarihinde İzmir ve Aydın taraflarına iskanları kararlaştırılan 826 nüfus göçmen ile ilgilidir. Zikredilen bu nüfusun İzmir'e kadar vapur paralarının yarısı on altı bin beş yüz yirmi kuruş ve yolculuk esnasında erzakları verilecekse İstanbul'dan İzmir'e kadar üç günlük erzak bedelleri bin yedi yüz seksen dört kuruşa ulaşmış olup toplamda on sekiz bin üç yüz dört kuruş masraf olup ayrıntısıyla Sadarete sunulmuş olup gerekenin komisyona bildirilmesi beyan edilmiştir. Sadaret makamı ise bunun üzerine bu kadar nüfusun hepsinin Aydın vilayetine sevkini çokça olacağından yarısının Aydın vilayetine yarısının da Selanik vilayetine sevkini uygun bularak masraflarının da tekrar hesap edilerek bildirilmesini buyurmuştur²⁸⁰.

8 Ağustos 1308 (20 Ağustos 1892) tarihli bir başka kayıta ise yine Dersaadet'te bulunan göçmenlerin sevk olunan yerlere gönderilmesi için gerekli paranın tahsis edilmesine dairdir.

²⁷⁸ BOA, BEO. 15/1084.

²⁷⁹ İpek Şeber, a.g.m, s. 59.

²⁸⁰ BOA, DH.MKT. 1926/62.

Buna göre buradaki Yahudi Göçmenlerin vapur ücretleri ve zorunlu diğer masrafları için hazineden “tahsisat-ı dahiliyeye” mahsuben Muhacirin Komisyonu Başkanlığına verilmesi gerekli bulunan 80 bin kuruştan iki defada 30 bin kuruş verip geri kalanı ödenmemiştir. Ayrıca Dersaadet’te “mahal-i mürettebe’ye” (tayin edilmiş yerler) sevk olunması gereken daha başka Yahudi göçmenler de bulunduğu ve bunların bir an önce gönderilmesi gerektiğinden Dahiliye Nezareti bahsedilen miktar için Muhacirin Komisyonuna 10 bin kuruşun daha verilmesine gayret edilmesi Maliye Nezaretine bildirilmiştir²⁸¹.

Osmanlı Devleti mevcut ekonomik şartların müsaade etmemesi sebebiyle zor durumda olan Yahudi göçmenlerin zaruri ihtiyaçlarının karşılanması için zengin Yahudilerden de yardım toplanması yoluna gitmiştir. Mesela 15 Muharrem 1310 (9 Ağustos 1892) tarihli kayıta İzmir’e gönderilen Yahudi göçmenlerin çoğunluğunun fakir durumda olması sebebiyle kendilerine yardım edilmesi gerekli görülmüştür. Bu nedenle ekmek ücreti ve sevk masrafları için 50 bin kuruşun kullanılması hakkında Aydın vilayetinden gönderilen telgrafnâme, Muhacirin Komisyonu Başkanlığından gelen tezkere ile birlikte takdim edilmiştir.

Buna göre Yahudi göçmenlerin yalnız vapur navullarının hazineden ödenip Dersaadet Yahudi Cemiyeti tarafından bazı zaruri masrafları ödenmiş ve yine oradaki cemiyetlerce iâşe temini ve yol masraflarının ödenmesi gerekli görülmüştür. Ancak bu kimseler de fakir hal erbabındadır. Bu durumda vilayetin bir mahalinde iskan olunmayıp çevre kazalara gönderilmeleri gerekli olup burada durmaları da sağlık açısından sakıncalı olduğundan göçmenlerin iâşelerinin ve sevkle ilgili masraflarının cemiyetlere bırakılmasının onları zor duruma düşürüp bu işi geciktireceğinden Dersaadet’te oluşturulduğu gibi orada da bir Yahudi cemiyeti oluşturulması ve yardımları yapmak üzere göçmenlerin sevkleri için gereken şimendifer ve araba ücreti gibi zaruri masraflarının karşılanması adına göçmenler için ayrılmış olan 50 bin kuruşun harcanması için vilayete izin verilmesi Maliye nezareti tarafından Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir²⁸². 17 Muharrem 1310 (11 Ağustos 1892) tarihinde ise Muhacirin Komisyonu Riyasetine cevap yazılmıştır.

²⁸¹ BOA, DH.MKT. 1990/20.

²⁸² BOA, DH.MKT. 1985/16.

Aydın vilayetinden zikredilen masraflar için gereken 50 bin kuruşun yollanıp harcanması için sadaret makamından 25 Temmuz 1308'de (6 Ağustos 1892) izin istenmişti. Ancak bunlar için 19 bin kuruşun gerekli olduğuna dair vilayetten daha önce de bir telgrafnâme gelmesi üzerine bu akçenin 50 bin kuruştan başka olup olmadığına dair vilayetten kesin bilgi istenmişti. Meclis-i Vükelâ ise bu mesele ile ilgili halihazırda hazinenin bu masrafları karşılamaya müsait olmadığı için vilayette bir komisyon teşkil edilerek Yahudi zenginlerinden yeterli miktarda iane toplanarak bunların kararlaştırılan kazaya sevkleri ve şimendifer ücretlerinin de mümkün olur ise yarısı veya yarısına yakının verilmesi için şimendifer kumpanyalarına müracaat edilmesi kararlaştırılmıştır²⁸³.

Osmanlı Devleti, Yahudi göçmenlerin mağduriyetlerinin giderilmesi adına sevk edildikleri yerlere gitmeleri için yol masraflarını karşılamaya gayret etmiş, ancak bu durum zaman zaman suistimallere neden olmuş, göçmenler sürekli olarak yer değiştirme talebinde bulunmuşlardır. Bu nedenle Osmanlı yönetimi, bu durumu önlemek için masrafları karşılanarak yerleştirilen göçmenlerin bir daha geri dönmelerine izin verilmemesi yönünde bir karar almıştır²⁸⁴.

3.6. İSKÂN EDİLEN BÖLGELERİN YAHUDİ NÜFUS YAPISI

XIX. yüzyıl boyunca yapılan göçler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudilerin sayısı, yaklaşık 1840'tan 1914'e kadar artış göstermiştir²⁸⁵. 1882-1893 sayımlarında Aydın vilayetinde Yahudi nüfusu 22.153'ten 57.218'e çıkmıştır. Bu rakamın 1914 yılında 35.041'e düştüğü görülmektedir. Çeşitli sayımlara göre İstanbul'daki Yahudi nüfusu, 1865'e kadar yaklaşık 25.000 civarında olup, bu nüfus 1906-1907'de 57.865'e çıkmış, daha sonra 1914'te 57.000 olacak şekilde az bir düşüş göstermiştir.

²⁸³ BOA, DH.MKT. 1985/117.

²⁸⁴ İpek Şeber, a.g.m, s. 59.

²⁸⁵ Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 321.

Anadolu’da 1882 yılından sonra görülen bu ciddi nüfus artışının ardından 1906-1907 ve 1914 yıllarında düşüşe geçmesinin nedeni Yahudilerin Anadolu’dan Filistin de dahil olmak üzere başka yerlere göç etmiş olmalarından kaynaklanmış olması mümkündür²⁸⁶. Osmanlı İmparatorluğu genelinde 1908’de Alyans okulları eğitmenlerinin yaptığı yabancı uyruklu Yahudileri de dahil ettiği sayımlara göre ise bu nüfus 439.000 olarak ortaya konmuştur²⁸⁷.

Filistin’e göç etmelerinin yasaklanması İstanbul’daki Yahudi nüfusunu ciddi anlamda arttırmıştır. 1833 yılında 39.000 olan Yahudi nüfusu, XIX. yüzyılın sonunda 55.000’e ulaşmıştır²⁸⁸. Ayrıca Doğu Avrupa kaynaklı gerçekleşen göç, bu dönemde Eşkenazi Yahudilerinin İstanbul’daki nüfus oranını da doğal olarak arttırmıştır. İstanbul’a gelen Yahudi göçmenler genellikle Galata, Hasköy ve Kadıköy civarına yerleşmiştir.

Yahudi göçmenlerin sayısının çok fazla artması üzerine Osmanlı Devleti bu durumu sakıncalı bulmuş ve göçmenlerin, Yahudi cemaatlerinin yoğun olarak bulunduğu İzmir, Aydın ve Selanik gibi şehirlere sevk edilmeleri kararlaştırılmıştır.

Osmanlı yönetiminin Yahudi göçmenleri yerleştirmeyi düşündüğü bu bölgelerde azımsanmayacak derecede bir Yahudi nüfusu mevcuttu. Nitekim Alyans temsilcilerinden David Cazes’in 1873’te yazdığı bir rapora göre İzmir’de 3500 Yahudi ailesi vardı ve bunların 1000’i hayır kurumlarının yardımları ile geçinmekteydi²⁸⁹. Avrupa’dan yapılan göçler ile bu nüfus daha fazla artacaktır. Mesela yaklaşık 150 aile olmak üzere 750 kişi İzmir’e gelmiştir. 20.000 Yahudi nüfusu olan İzmir ve çevresi için önemli bir rakamdır²⁹⁰. Yahudi göçmenlerin İzmir çevresine yerleştirilmeye devam etmiş ve 1910 yılına gelindiğinde yabancı uyruklu Yahudi sayısı 8.000’e ulaşmıştır. Yaşanan bu artışlar İzmir Yahudi cemaatine çeşitli şekillerde yansıtacak ve bu durum beraberinde yerleşik Sefarad Yahudileri ile Avrupa’dan göçen yabancı uyruklu Aşkenaz Yahudileri arasında birtakım sıkıntıları doğuracaktır.

²⁸⁶ Karpat, a.g.e, s. 327.

²⁸⁷ Shaw, a.g.e, s. 328.

²⁸⁸ Arslan, a.g.e, s. 135.

²⁸⁹ Rodrigue, a.g.e, s. 105.

²⁹⁰ Nahum, a.g.e, s. 54.

Yine Avrupa'dan gelen göç dalgası yalnız İzmir'in değil civar yerleşimlerin de nüfusunu arttırmıştır. XIX. yüzyılın ortalarında Milas'ta 23 hane Yahudi mevcut iken, 1900 yılında bu sayı 130 aileye, 1910 yılında ise 157 aileye ulaşmış ve I. Dünya Savaşına kadar bu artış devam etmiştir. 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanların İzmir'i işgal etmesi buradaki Yahudileri tedirgin etmiş ve daha sonraki yıllarda da Yahudi nüfusun çoğunluğu İsrail'e göç etmiştir²⁹¹.

Yahudi göçmenlerin yerleştirildikleri bir diğer bölge de Selanik olmuştur. Selanik, XV. yüzyılda gerçekleşen İspanya göçünden sonra Osmanlı Devleti'nin en yoğun Yahudi nüfusuna sahip bölgelerinden biri olmuştur. XIX. yüzyıl sonunda gerçekleşen Yahudi göçünün yönünün de buraya kaydırılması sonucunda buradaki Yahudi nüfusu daha da artmıştır. Selanik'e yönlendirilen göçmenler yalnız şehir merkezine değil Selanik vilayetinin geneline ve bölgedeki diğer elverişli yerlere yerleştirilmişlerdir²⁹².

3.7. GAYRİMÜSLİM GÖÇMENLERİN OSMANLI DEVLETİ'NE GÖÇÜNÜN YASAKLANMASI VE TÂBİİYET SORUNU

Osmanlı Devleti'ne Doğu Avrupa ve Rusya'dan Yahudi göçleri, XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlamıştır. Yine Almanya ve Hollanda vatandaşı Yahudiler, Mehmet Ali Paşa'nın valiliği sırasında Kudüs'e gelip yerleşmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, bu dönemde Aşkenaz Yahudilerinin göçüne sıcak bakmaması nedeniyle yerleşme yasağı uygulamaya çalışmıştır²⁹³. Bunun sebebi Yahudilerin mali ve hukuki sorumluluklardan kaçmak amacıyla geldikleri ülkenin tâbiyetlerinde kalmak istemeleridir.

Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı topraklarına Müslümanlarla birlikte Yahudi vatandaşlar da göç etmiştir. Osmanlı Devleti hakimiyetini kaybettiği Balkanlar'da ve bir noktaya kadar da Kırım'da kalan Yahudileri sultanın tebaası olarak görmekteydi.

²⁹¹ Arslan, a.g.e, s. 137.

²⁹² Arslan, a.g.e, s. 138.

²⁹³ Serbestoğlu, a.g.e, s. 181.

Bu dönemde Rumeli’de iskân edilen Yahudilerin Osmanlı vatandaşlığına geçmesi istenmiştir. Osmanlı Devleti’nin tâbiyetine girecek olan göçmenlere 1857’de arazi verilmesi ve vergi muafiyeti sağlanması için irade yayınlanmıştır²⁹⁴. Devletin gayrimüslim tebaası ile olan geleneksel bağın yanında XIX. yüzyılın milliyet anlayışı çerçevesinde, 1869 milliyet yasasıyla da yasal bir bağ kurulmuştu. Bu nedenle 20. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti, eski Yahudi tebaasını Müslüman tebaası ile eş tutmuştur²⁹⁵.

XIX. yüzyılın sonlarında Doğu Avrupa’da yaşadıkları baskı ve zulümler neticesinde göçe mecbur kalan Yahudi vatandaşlara ise Osmanlı Devleti kapılarını açmakta başlangıçta bir mahsur görmemiştir. Gelen Yahudi göçmenlerden Osmanlı tebaası olanların iskân ettirilmesine olanak tanınırken yabancı uyruklu Yahudilere de Osmanlı tâbiyetine geçme şartıyla iskanlarına müsaade edilmiştir.

Mesela Romanya’dan göç edecek Yahudilerin yabancı tâbiyetinde bulunmayıp haklarında “muhacirin nizamnâmesi hükümlerine göre muamele ve diğerleri hakkında kabul edilmiş olunan usule uygun hareket etmeleri şartıyla kabul edilmelerinin uygun olacağı²⁹⁶ 31 Ekim 1899 tarihli Sadarettin Hariciye Nezaretine bildirilmiştir²⁹⁷. Yine bir başka örnek 10 Kasım 1899 tarihinden 16 Nisan 1900 tarihine kadar olan süreçte Romanya’dan göç ederek Osmanlı tâbiyetini kabul eden, 152 hanede Hristiyan ve Yahudi 883 kişinin Ankara ve diğer yerlere iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır²⁹⁸. Ancak 16 Nisan 1900 tarihinden sonra bu durum değişecektir.

XX. yüzyıla doğru gelindiğinde Yahudiler başta olmak üzere gayrimüslim göçlerinin artması Osmanlı yönetimini endişelendirmiştir. Bu dönemde özellikle Romanya’dan göç taleplerinin ısrarla devam etmesi üzerine II. Abdülhamid 16 Nisan 1900’de “*ba’d ezîn yalnız muhacirin-i İslâmiye’nin Memalik-i Şahane’de iskânlarına müsaade edilip İslâm olmayan diğer muhacirlerin kabul edilmemesi için bir karar ittihazını*” emretmiştir²⁹⁹.

²⁹⁴ Serbestoğlu, a.g.e, s. 182.

²⁹⁵ Karpat, a.g.e, s. 324.

²⁹⁶ BOA, HR.İD. 7/91.

²⁹⁷ BOA, A.MTZ.(04). 64/54.

²⁹⁸ BOA, HR.TH. 242/108.

²⁹⁹ Arslan, a.g.e, s. 100.

Meclis-i Vükela da 24 Nisan 1900 tarihinde yapılan görüşmeler sonucu II. Abdülhamid'in iradesine katılmış ve bu yönde karara varılmıştır. Alınan bu kararı uygulama noktasında ise çeşitli sıkıntılarla karşılaşmış, 1908 tarihine kadar Yahudi göçmenler Osmanlı topraklarına gelmeye devam etmiştir.

Alınan göç yasağı yeni sorunlara yol açmıştır. Bu yasağın uygulanması sırasında yaşanan problemlerden biri Osmanlı Devleti'nin bir parçası sayılan Bulgaristan ve Şarkî Rumeli gibi yerlerde yaşayan Yahudileri kapsayıp kapsamadığı olmuştur. Alınan karar Dahiliye Nezareti tarafından anlaşılamamıştır. Mesela Sofya ve Filibe'den gelen 8 hane ve 45 kişilik göçmen grubu ile Romanya'dan gelen 7 kişi için nasıl bir muamele yapılacağı hükümetten sorulmuştur. Hükümet bu konuyu görüştüğünde, Padişah'ın iradesinin "İslâm'dan olmayan göçmenlerin kabul edilmemesi merkezinde olduğunu" dikkate alarak, Yahudiler ile Hristiyan Kossakların geldikleri ülkelere iade edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Ayrıca bundan sonra Müslüman olmayan göçmenlerin ülkeye gelmelerine ruhsat verilmemesi noktasında gereğinin yapılmasının Hariciye Nezaretine bildirilmesine karar verilmiştir³⁰⁰. Bu gelişmeler üzerine Romanya elçisi devreye girip Romanya'dan Osmanlı topraklarına gelmek isteyen 300 civarındaki Yahudi vatandaşının göç etmesine izin verilmesini talep etmiştir³⁰¹.

Göç yasağının uygulanması noktasında Osmanlı yönetimi çeşitli ihtimalleri göz önünde bulundurarak önlemler almaya çalışmıştır. Gayrimüslim göçmenlerin Osmanlı Devleti'ne kabul edilmemesi kararlaştırıldıktan sonra 18 Mayıs 1316 (31 Mayıs 1900) tarihinde Köstence Başşehbenderliği'nin yazısında bahsedilen Yahudilerin göçmen oldukları ancak meslek grubu sayarak ticaret suretiyle Osmanlı topraklarına girme ihtimalleri bulunduğundan bunların pasaportlarının vize edilmesi sakıncalı görülmüştür. Ancak bu gibi göçmenlerin reddedilmesi hakkında elde uygun bir usul bulunmadığından durumun Sadaret makamına sorulması kararlaştırılmıştır³⁰².

³⁰⁰ Arslan, a.g.e, s. 101.

³⁰¹ Serbestoğlu, a.g.e, s. 191.

³⁰² BOA, HR.İD. 16/57

Özellikle ticaret bahanesiyle Osmanlı topraklarına giriş yaparak tâbiyetlerini değiştirmeden arazi satın alarak yerleşmeleri ihtimalini göz önünde bulundurulmuş ve bu gibi durumlara fırsat verilmemek adına dikkatli olunması tüm vilayetler ile “elviye-i gayrimülhakaya” tebliğ edilmiştir. Bu hususta Edirne vilayetinden alınan 3 Temmuz 1900 tarihli yazıda Filibe ahalisinden olup İstanbul’a gelmek üzere göç ederek Cisir-i Mustafapaşa İstasyonu’na gelen 6 Yahudi’nin “evrak-ı müruriyeleri” vizeli olmasına rağmen “gayrimüslim milletlere mensup göçmenlerin kabul edilmemesi hakkındaki genel tebligata uygun olarak” bunların alıkonuldukları bildirilmiştir. Bulgaristan Komiserliğine bu hususta bundan sonra bu gibilerin pasaportlarının vize edilmemesi gereği ve bu karara uygun işlem yapılması bildirilmiştir³⁰³.

Yasak kararından sonra Kıbrıs’a gidecek olan olan 60 Yahudi ailesi, İstanbul’da karaya çıkmadan buradan aktarmalı geçmelerine müsaade edilmesi için izin istemiş ancak bu talep reddedilmiştir. Adı geçen Yahudi ailesi taleplerinin reddedilmesi üzerine Kıbrıs’a Kalas limanından hemen hareket edecek olan Yunan bandıralı bir yelkenliyi kiraladıkları Kalas Başşehbenderliği’nin yazısıyla Hariciye Nezaretinden bildirilmiştir. 22 Haziran 1316 tarihli Sadaret tezkiresinde; bu Yahudi göçmenlerin Osmanlı ülkesinin herhangi bir tarafına çıkmasına meydan verilmemesi için gerekli yerlerin uyarılması tebliğ edilmiştir³⁰⁴. Buradan anlaşıldığı üzere göçmenlerin aktarma yapmasına dahi izin verilmemesi Osmanlı yönetimi tarafından kararın dikkatle uygulanmaya çalışıldığını göstermektedir.

Göçlerin kesin bir şekilde engellenmesi için İstanbul’daki yabancı devletlerin elçiliklerine nota verilmiş, özellikle Filistin’e yerleşmek üzere gelen Yahudileri engellemek için pasaportsuz gemiye alınmamaları, bu göçmenlere bilet satılmaması ve İstanbul’da gezmek için inen yolculara 1-2 saat dahi izin verilmemesi bildirilmiştir³⁰⁵. Gayrimüslim göçlerinin 1908 yılına kadar devam etmesi nedeniyle gayrimüslim vatandaşların tâbiyet sorunu bu tarihe kadar yaşanmaya devam etmiş ve Osmanlı yönetiminin bu duruma yönelik nasıl bir tutum sergilediği dönemin kayıtlarına birçok kez yansımıştır.

³⁰³ BOA, HR.SFR.04. 540/68. BOA, DH.MKT. 2387/27.

³⁰⁴ BOA, DH.MKT. 2370-41. BOA, BEO. 1513/113452.

³⁰⁵ Serbestoğlu, a.g.e, s. 191-192.

1900 tarihinde Gayrimüslim göçünün kesin olarak yasaklanmasına rağmen Romanya'dan göç talepleri devam etmekteydi. 24 Mayıs 1321 (6 Haziran 1905) tarihli bir kayıtta Romanya Yahudilerinden Kabakça Demiryolu istasyonunda müstahdem bulunan Bernard veled-i Marko Kaferman isimli şahsın Tezkire-i Osmaniye talebinin yukarıda belirtildiği gibi 15 Nisan 1316 (28 Nisan 1900) tarihli sadaret tezkiresinde bildirilen aynı karara uygun olarak kabul edilemeyeceği beyan edilmiştir³⁰⁶.

Bu dönemde yapılan bir başka önemli göç ve iskân talebi Kars Yahudilerinden gelmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Kars'ın Rusya'nın eline geçmesi ile birlikte bölge halkı da Rusya egemenliği altına girmiştir. Bu nedenle buradan 80 hane Yahudi halkı Osmanlı Devleti'ne göç etmek istemiş, ancak Rusya hükümetinin bu duruma izin vermeyerek engeller koyması nedeniyle zikredilen Yahudiler Kars'ta ikamet etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle önce Kars Şehbenderliğine 1 yıl sonra da Batum şehbenderliğine bu hususta talepname takdim ettiklerini, ancak bir sonuç elde edemediklerinden “çekmekte oldukları zorluk ve perişan hallerine merhameten mesken inşası ve yolculuk masrafları tamamen taraflarından karşılanmak üzere Osmanlı tâbiyetine geçmek suretiyle Osmanlı topraklarının uygun bir mevkinde iki kısmı ayrılarak iskan edilmelerine izin verilmesini, şayet hemen bir uygun mahal bulunup iskânları mümkün olmazsa altı ay süreyle Anadolu vilayetlerinden iskana uygun bir yer araştırmalarına müsaade edilmesini 3 Haziran 1322 (16 Haziran 1906) tarihli arzuhal ile talep etmişlerdir.

Söz konusu arzuhal Hariciye Nezaretine havale edilmiş ve burada değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'ne göç etmek arzusunda bulunan yabancı devlet tebaası Müslümanların öncelikle tabii oldukları devletten izin alarak daha sonra Osmanlı tâbiyetine dahil olmak şartı üzerine çıkacak olan Padişah iradesi hükmünce gereğinin yapılması aşikâr ise de gayrimüslimlerin göçlerinin kabulüne dair Hariciye Nezaretinde bilgi olmadığından mesele Sadaret makamına sorulmuştur.

³⁰⁶ BOA, DH.MKT. 981/25.

Bunun üzerine Sadaret makamından 29 Haziran 1322 (12 Temmuz 1906) tarihli tezkere ile “gayrimüslim göçmenlerin Osmanlı Devleti’ne kabul edilmemelerine dair Padişah iradesi 15 Nisan 1316 (28 Nisan 1900) tarihli Sadaret tezkiresinde bildirilmiş olduğundan bu Yahudilerin göç etmelerinin kabul edilemeyeceği bildirilmiştir³⁰⁷.

9 Nisan 1323 (22 Nisan 1907) tarihli kayıta Şarki Rumeli, Rusya ve Bulgaristan’dan hicret ederek Cuma-i Bala, İzmid ve Edirne’de ikamet eden Bulgar ve Yahudi göçmenler Osmanlı topraklarında yerleşmek üzere sicil-i nüfusa kayıt edilmek arzusunda bulunmuşlardır. Bunun üzerine Edirne ve Selanik vilayetleri ile İzmid mutasarrıflığı bu hususta ne yapılması gerektiğini sormuştur.

Örneğin Şarki Rumeli’den Edirne’ye hicret eden ve zevcesi Edirneli olup eski nüfus sicilinde kayıtlı bulunan Tanaş Veled-i Nikola ve çocukları ile yine Şarki Rumeli’den 5 sene önce hicretle bu tarafa gelmiş olan Hristaki, üvey çocukları Sidar ve Aslava ile sicil-i nüfusa kaydolarak “Tezkire-i Osmaniye³⁰⁸” talebinde bulunmuştur. Yine Edirne’de ve 1315 senesinde Bulgaristan’dan hicretle Cuma-i Bala’da iskân eden Yahudilerden bir kısmı son günlerde Selanik’e giderek yabancı adıyla ailece Tezkire-i Osmaniye almışlarsa da diğer kısım hiçbir tarafa kayıt olunmamış olduğundan bunların da tescilleri icap edip etmeyeceği ve her iki kısmın “teklifat-ı emiriyye” ile ne suretle mükellef tutulacakları Selanik vilayetinden sorulmuştur. Ayrıca Şarki Rumeli ve Bulgaristan’dan gayrimüslim göçmen kabul edilmemesi emri bulunduğu bunlar hakkında yapılacak muamelenin haber verilmesi istenmiştir. Yine 30 Mayıs 1323 tarihli Selanik vilayetinden gelen bir başka tahriratta ise Rusya Yahudilerinden olup 15 sene önce Selanik’e yerleşmiş olan Sol bir kız ile evlenmiş olup ailece kütüğe kaydedilmek için talepte bulunduğu bildirilmişti. Osmanlı Devleti’ne hicret eden gayrimüslimlerin iskân ettirilmemesi tebligatı gerekli olduğundan bu göçmenler hakkında ne yapılacağı Sadaret makamına sorulmuştur³⁰⁹.

³⁰⁷ BOA., BEO. 2863/214653.

³⁰⁸ Osmanlı Devleti’nde kullanılan kimlik belgesi.

³⁰⁹ BOA, DH.MKT. 1162/45.

Yine bir başka örnek; İzmit mutasarrıflığından gelen tahriratta, Bulgaristan'dan hicretle İzmid'e yerleşen Yahudi cemaatinden Nesim Veledi Azaryamirzahi, ailesiyle birlikte İzmid'de ikamet etme ve kendilerine Tezkire-i Osmaniye verilmesi talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine nasıl bir yol izleneceği sorulmuştur. Daha önce Bulgar ahalisinden ve Bulgar askeri firarlarından olan Varnalı Moşe hakkında verilen kararda, Bulgaristan yerlilerinden Osmanlı Devleti'nin sair mahalinde 3 sene ikamet edenlerin doğrudan doğruya Osmanlı vatandaşı ve vilayet yerlisi kabul edilmişti. Ancak Romanya vs. mahallerden gelen Yahudi göçmenlerin Osmanlı Devleti'ne kabul edilmemesi 15 Nisan 1316 tarihli tezkere ile bildirilmiş olduğundan farklı tarihlerde alınan bu iki karardan hangisine uyulacağı konusunda tereddüt edilerek Dahiliye Nezaretinden ne yapılması gerektiği sorulmuştur. Bu hususta daha evvel gerçekleşen haberleşmeler sonucu müsaade istenmesine yönelik 6 Mayıs 1321 tarihinde Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinden Sadrazam buyrulduzu ile verilen cevapta; Romanya vs. mahallerden gelen Yahudi göçmenlerin Osmanlı Devleti'ne kabulleriyle ilgili gelen müracaatlar üzerine bu hususta Padişah iradesine uygun olarak “yalnız Müslüman göçmenlerin sayısının çoğaltılmasının faydalı olacağından” mesele Meclis-i Vükelaca müzakere edilmiş ve yüce kararın esasen “Osmanlı vatandaşı kabul edilen Bulgaristan yerlilerini kapsayamayacağı aşîkar olarak”, zikredilen göçmenlere bâb-ı ali hukuk müşavirlerinin mütalaasına göre ve Şûrâ-yı Devletce benimsenen karar dairesinde muamele edilmesi gerekeceği kararlaştırılarak Edine vilayeti ve İzmid mutasarrıflığına ayrı ayrı haber verilmiştir³¹⁰.

Yukarıdaki belge kayıtlarından anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin bir parçası sayılan Balkan topraklarından Osmanlı topraklarına göç etme ve vatandaşlık alma talepleri 1907-1908 tarihlerine dek devam etmiş ve buralardan gelerek Osmanlı Devleti'ne yerleşen göçmenlerin tebaadan sayılıp sayılmayacağı anlaşılamamıştır. Buna karşılık Osmanlı yönetiminin verdiği son karar ise söz konusu bölgeler dahil olmak üzere “İslam'dan olmayan hiçbir gayrimüslimin kabul edilmemesi” yönünde olmuştur³¹¹. Böyle bir karara gayrimüslim göçmenleri ayırtırmak amacıyla değil, göçlerin siyasal hedeflere yönelmesi sebebiyle varılmıştır.

³¹⁰ BOA, DH.MKT. 1162/45.

³¹¹ BOA, MV. 100/7.

Nitekim yapılan göçlerin ve buna bağlı olarak Yahudilerin tâbiyet sorununun temelinde diğer devletlerin ekonomik gerekçelerle, Yahudiler üzerinden nüfuz alanları genişletme çabası yatmaktadır³¹².

3.8. OSMANLI DEVLETİ'NE YERLEŞEN YAHUDİ GÖÇMENLER

3.8.1. Yahudi Göçmenlerin Barınma ve Sağlık Sorunu

Rusya ve Doğu Avrupa'dan Osmanlı topraklarına 1890'lı yıllarda göçlerin yoğun bir şekilde artması neticesinde hem Yahudi göçmenler hem de Osmanlı Devleti zor durumda kalmıştır. Devlet, bir taraftan olumsuz durumlarla baş ederken diğer taraftan da göçmenlerin iskân ve iâşe durumlarını karşılamaya çalışmıştır. Gruplar halinde gelen göçmenlerin, kaldıkları yerlerde oldukça kalabalık şekilde ikamet etmeleri ciddi sağlık sorunları doğurmuştur. Nitekim toplu göçün doğası gereği bu durumun oluşturacağı tehlikeler Osmanlı yönetimini tedirgin etmiştir. Ayrıca 1892-1895 yılları arasında Avrupa ve Rusya'da ciddi oranda kolera salgını mevcuttu. Nitekim aynı dönemlerde hastalığın Osmanlı topraklarına sirayet etme sebeplerinden biri de söz konusu Yahudi göçleri olmuştur. Osmanlı yönetimi gerek bu salgınların öncesinde gerekse sonrasında sağlığı korumaya yönelik tedbirler almıştır.

Yahudi göçmen nüfusunun en fazla olduğu İstanbul'da sıhhati korumak adına çeşitli tedbirler alınmıştır. 4 Safer 1311 (17 Ağustos 1893) tarihinde Rusya'dan gelen Yahudi göçmenlerin özellikle Balat ve Ortaköy'de kaldıkları barakalarda, ağır sıhhi şartlarda yaşamaları sebebiyle devlet, bu fakir Yahudilerin kira bedellerini karşılamak üzere yaşamaya daha elverişli mahallere yerleştirmeye çalışmıştır³¹³.

Yoksul durumda olan Yahudi göçmenler gidecek yerleri olmadığından yardıma muhtaç halde barınacak yerler aramıştır. Genellikle, Alyans İsrailit Cemiyeti, Yahudi göçmenlerin kira bedellerini karşılar, ancak bu durum da süreklilik arz etmezdi.

³¹² Serbestoğlu, a.g.e, s. 200.

³¹³ Mesut Ayar, "Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005, s. 257-258.

Osmanlı Devleti, zor durumda kalan bu gibi göçmenlere yardım etmeye çalışmış, ancak dönemin ekonomik şartları da buna yeterince el vermemiştir. Yine de sağlık açısından sakıncalı olan bu gibi durumlarda Osmanlı yönetimi, tedbirler alma yoluna giderek birtakım çözümler aramıştır. 17 Teşrinisani 1307 (29 Kasım 1891) tarihli kayıтта Rusya ve Romanya'dan gelmiş olan Yahudi göçmenlerin tâbiyetlerinin tetkik edilmesi için Şehremanetiyle görüşülürken bu göçmenlerden 55 nüfus daha önce Hasköy'de kiralanmış olan Cezayirli hanesine yerleştirilmişlerdi. Ancak bu göçmenlerin pek sıkışık halde ikamet etmeleri sağlığın korunması açısından uygun olmayacağından gereğinin yapılması Şehremanetinden 14 Teşrinisani 1307 tarihinde diğer bir tezkerede bildirilmiştir. Rusya kumpanyasının Arof vapuruyla bu sefer de 3 hanede 9 nüfus gelmiş olup gidecekleri yerleri olmadığından Galata gümrüğünde kalmışlardır. Cezayirli hanesindeki kalabalık giderek artmakla birlikte burada salgın hastalık da ortaya çıkmıştı. Ayrıca aynı ayın onuncu gününe kadar gelen Yahudi göçmenlerden başkasının iskân edilmelerine cemiyetçe izin verilmeyeceği gerek hane kira bedelinin ve gerek yardımın kesilmesinin mecbur olacağı Alyans Cemiyeti tarafından bildirilmiştir. Bunun üzerine bu konuda ne yapılması gerektiği Şehremanetinden sorulmuştur³¹⁴.

İstanbul'da Yahudi göçmen nüfusunun tehlikeli boyutlara ulaşması üzerine buradaki Yahudilerin büyük bir kısmının Ankara, Bursa, İzmir, Aydın ve Selanik gibi çeşitli bölgelere sevk edilmeleri kararlaştırılmıştı. İlk olarak Sivastopol Hanı'nda 35 odada kalan 145 Musevi için 5 büyük ev bulunarak iskanları sağlanmış, ayrıca Üçanbarlı adlı mahalde kalan 77 Musevi ise sahiplerinin rızasına bakılmaksızın civarda bulunan boş evlere geçici olarak yerleştirilmiş ve zikredilen barakalarda yıkılarak dezenfeksiyon işlemi yapılmıştır. Bunların dışında Ortaköy'deki Yahudilerin de Yahudi nüfusunun yoğun olduğu Kuzguncuk, Balat ve Hasköy'e yerleştirilmeleri uygun bulunmuştur. Ekim 1893'te ise Hasköy, Kuzguncuk ve Balat'taki fakir Yahudilerin barakaları yıkılarak bunlar için de evler kiralanmış ve bu kiralar da yine devlet tarafından karşılanmıştır³¹⁵.

³¹⁴ BOA, DH.MKT. 1894/90.

³¹⁵ Ayar, a.g.t, s. 261.

İstanbul'dan bu sevkler gerçekleştirilirken, göçmen vatandaşlardan sanat erbabı olan ve ev tedarik etmeye gücü yetenler ile Kumkapı civarında yaşayan bir grup Hristiyan ahali, işi gücü olmayanlardan ayrı tutularak, İstanbul'un çeşitli yerlerinde ev kiralamaya mecbur edilmişlerdir. Diğer 55 barakada kalan yoksul göçmenler ise Muhacirin Komisyonu tarafından taşraya sevk edilip iskân ettirilmişler ve gereken masraflar da devlet hazinesinden karşılanmıştır³¹⁶.

18 Kanunusânî 1310 (30 Ocak 1895) tarihinde salgın hastalıkların göçmenler arasında yayılması tehlikesi üzerine “şimdiye kadar herhangi bir hastalığın tespit edilmemiş olduğu” Ortaköy'de Fırın adlı mahalde göçmenlerin iskân ettiği 14 baraka yıktırılmış ve temas etmemeye özen gösterilerek Dereboyu adlı mahalde enkaz yakılmıştır. İçlerinde hasta bulunan 2 Yahudi kızın ise durumlarının daha iyiye giderek tedavilerinin devam ettiği Dördüncü Belediye Dairesi Sıhhiye Heyeti Başkanından haber alınmıştır³¹⁷.

Osmanlı topraklarına vapurlarla gelen yolculara, kolera gibi dönemin yaygın bulaşıcı hastalıkları nedeniyle belli bir müddet karantina uygulanmasına özen gösterilmiştir. 13 Kanunuevvel 1308 (25 Aralık 1892) tarihli kayda göre Rusya kumpanyası vapurlarından Sezaroviç adlı vapur ile 10 nüfus Yahudi ve 31 nüfus Kafkas Göçmeni gelerek ertesi gün hareket eden Feresine kumpanyası vapuru ile Yahudilerin Selanik'e, Kafkasyalıların da Konya'da iskân edilmek üzere İzmir'e gönderildiği bildirilerek, bundan sonra “Tahaffuzhanelerde³¹⁸” karantina süresini tamamlayan göçmenlerin hareket etmelerinden önce komisyona bilgi verilmesi gerektiği Muhacirin Komisyonu Başkanlığı tarafından ifade edilmiştir. Daha sonra bu durum Sıhhiye Nezaretine de yazılarak Trabzon ve Kastamonu vilayetlerine uyarıda bulunmak üzere nezarete gereğinin yapılması bildirilmiştir³¹⁹.

³¹⁶ Ayar, a.g.t, s. 258.

³¹⁷ BOA, Y.PRK.SH. 5/6.

³¹⁸ Osmanlı Devleti'nde herhangi bir bulaşıcı hastalık görüldüğü zaman gerekli sağlık tedbirlerinin alınması ve hastaların karantina süresince burada kalarak tedavi edilmeleri için kurulmuş olan karantina yeri, sağlık kuruluşudur.

³¹⁹ BOA, DH.MKT. 2034/94.

10 Ekim 1891 tarihli bir başka kayıta Kemeraltı ve Perşembe pazarı mahallelerinde difteri hastalığı baş gösterdiği ve bu mahallelerde Rusya'dan göç eden Yahudilerin de ikamet etmekte olduğu haber alınmıştır. Tıbbiye cemiyetinden bu mahallelerin sağlık durumlarının iyileştirilmesi ve pek sıkışık halde ikamet edenlerin en azından bir kısmının oradan alınması gerektiğine dair uyarı yapılmıştır. Şehremaneti bu hususta; Rusya Yahudileri arasında öyle bir hastalık olmadığını, ancak Kalastan gelip Galata'da Beyzade sokağında ikamet etmekte olan diğer bir Yahudi ailesinden 4 çocuğun ve Bank-ı Osmani sokağında Protestan Mektebi öğrencilerinden de 4 çocuğun boğaz hastalığına yakalanıp Almanya hastanesine götürülüp orada ikisinin vefat ettiğini bildirmiştir. Konu ile ilgili gerekli tedbirlere başvurulmakla beraber zikredilen göçmenlerin ikamet ettikleri yerler pek kalabalık ve temizlikten uzak bulunduğundan bir hastalığın meydana gelmesi ihtimali bulunmaktaydı. Bu göçmenlerin iskânlarından sorumlu olan Memur Mösyö Dalem ve Cemaat başı Mösyö Rozantel bunların iskanları için mevcut iane akçesi de harcandığı için Galata'da bulunanların son mahallerine naklinin ve Hasköy'e gönderilenlerin de başka hanelere naklinin mümkün olamayacağını ifade etmişlerdir. Yine haber alındığına göre Rusya'dan göç edecek Yahudiler için Amerika ve Arjantin'de arazi satın alınarak oralarda iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak bu karara rağmen göçmenler İstanbul'a gelmeye devam etmekte ve bu durum da iaşelerini güç duruma düşürmekteydi. Bu nedenle Osmanlı Devleti Şehbenderhanelerince bundan sonra Rusya'dan gelecek olan Yahudilerin İstanbul'a girmelerine ruhsat verilmemesi için tebligat verilmesi gerektiği ortaya konmuş ve gerekenin yapılması Hariciye Nezaretine bildirilmiştir³²⁰.

Osmanlı topraklarında görülen bulaşıcı hastalıklardan birinin Kolera olduğunu söylemiştik. Bu hastalığın baş gösterdiği şehirlerden biri de Yahudi nüfusunun yoğun olduğu İzmir olmuştur. Bu dönemde İzmir'de 15.000 Yahudi nüfusu yaşamaktaydı ve şehirde Müslüman ve Rumlardan sonra üçüncü büyük topluluğu oluşturmalarına rağmen salgından en fazla etkilenenler, hastalananlar arasında %56'lık oranla Yahudiler olmuştur.

³²⁰ BOA, HR.TH. 113/37.

Ticaretle uğraşan zengin kesim dışında ağır şartlar altında yaşayan Yahudi halka, Rusya'dan gelen göçmenlerin de katılmasıyla Yahudi yerleşimleri oldukça izdihamlı bir hale gelmiştir³²¹. Nitekim Yahudi mahallesinin sınırları belli bir noktaya kadar uzanması dolayısıyla artan göçler Yahudi nüfusunu mevcut noktada şişmekteydi³²². Ermeni mahallesi, Müslüman Türk mahallesi ve deniz arasında sıkışıp kalan Yahudi mahallesi genişleme imkanına sahip değildi. Bu durum Yahudi göçmenlerin, hem İzmir'in mimari yapısında büyük değişikliklere yol açmalarına hem de kent içerisindeki Yahudi demografik hareketliliğini tetiklemelerine neden olmuştur. Yahudi göçmenlerin sayıca fazla olması nedeniyle mevcut Yahudihanelerin genişletilmesi yoluna gidilmiş ve böylece İzmir'in Yahudi mahallelerinde şekilsiz yapılardan oluşan bir görüntü ortaya çıkmıştır³²³.

İzmir'de salgının azaltılması amacıyla hastalığa sebep olan Yahudi göçmen grubun şehir dışına çıkarılıp çadır ve barakalara yerleştirilmesi kararlaştırılmış ve uzun uğraşlar sonucunda barakaların inşasına başlanıp, hazırlanan çadırlara Yahudiler yerleştirilmiştir. Öncelikle Denizhamamları adlı mahalde iskân edilen 260 Yahudi hastalıktan kurtarılmış ve bunu daha sonra diğerleri izlemiştir³²⁴.

Osmanlı yönetimi, gelen göçmenleri durdurmak amacıyla sık sık vapur kumpanyalarına ve ilgili sefaretlere tebligat vermiştir. Buradaki amaç daha fazla yığılma olmasını ve buna bağlı olarak da olası sağlık problemlerinin önüne geçmek istemiştir. Ancak tüm uyarılara rağmen benzer durumlar yaşanmaya devam etmiştir. Yahudi göçmenler Rusya'dan ecnebi vapurlarıyla gelmeye devam etmiş ve bu acenteler de bunların vapurlardan çıkarılmaması hakkında zabıtaca yapılan tebligata uygun hareket etmemiştir. Rusya ve Yunanistan'dan göç eden Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne iskânlarına müsaade edilmemesine dair Padişah iradesi olup oralardan geleceklerin vapurlardan çıkarılmayıp iskelelere alınmaması gerektiği ecnebi vapur acentelerine bildirilmesi Hariciye Nezaretine daha önce yazılmıştı.

³²¹ Ayar, a.g.t, s. 82.

³²² Bora, a.g.m, s. 118.

³²³ Siren Bora, "19. Yüzyılda İzmir'de Yahudi Göçmenler ve Göçmen İskanı İçin Bulunan Çözümler: Diaspora'ya Özgü Yapılar", Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu, İzmir, 2018, s. 265.

³²⁴ Ayar, a.g.t, s. 83.

11 Rabiulevvel 1309 (15 Ekim 1891) tarihli tezkere, geçen Perşembe Odessa'dan Rusya'nın Alexandır isimli vapurlarıyla İstanbul limanına gelen Yahudilerin vapurlardan dışarı çıkarılmaması acenteye bildirildiği halde acente bu hususta kendilerine hiçbir şekilde tebligat verilmediğini beyan ederek sefarete müracaat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bundan dolayı Sadaret makamından, Hariciye Nezaretine; bu defa daha sağlam tedbirler alarak göçmenlerin Osmanlı Devleti iskelelerine alınmaması ve kumpanya mavnalarıyla karaya çıkarılmamaları hususunda kati surette vapur kumpanyalarına ve sefaretlere tebligat verilmesi buyrulmuştur³²⁵. Hariciye Nezareti bunun üzerine Petersburg ve Atina sefaretlarına gerekli tebligatı yaptığını bildirmiştir. Ancak 20 Rabiulevvel 1309 (24 Ekim 1891) tarihinde Hariciye Nezaretinden bu sefaretlararına verilen tebligatların yeterli gelmediği bildirilmiştir. Bundan dolayı vapur kumpanyalarının Osmanlı Devleti'ne göçmen kabul etmemeleri için münasip görülen sefaretların memurlarlarıyla gerektiği şekilde bir ödeme biçimi kararlaştırılmasının gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu yasağın amacı yalnız Yahudi göçmenlerin kalabalık şekilde İstanbul'a gelerek oldukça dar hanelerde birkaç aile birden iskân ederek bunun bulaşıcı bir hastalığa sebep olacağından korkulmasından kaynaklı olup, bu hususta 13 Recep 1309 (12 Şubat 1892) tarihinde Sıhhiye heyetinin raporu da tezkere ile Sadaret makamına gönderilmiştir.

Bundan dolayı Yahudilerden geçici olarak gelen seyyahların veya hotellerde veya başka meskenlerde kalacak imkânı olan kişiler hariç bu yasağın geçerli olduğunun sefaretlararına bildirilerek kesin bir sonuç alınması Hariciye Nezaretine buyrulmuştur³²⁶.

10 Rabiulevvel 1309 (14 Ekim 1891) tarihli kayıtta ise Rusya'dan göç eden Yahudilerden yüz kadar nüfusun Mühandishane-i Berri Hümayun koğuşlarına yakın bir haneye yerleştirildikleri haber alınmıştır. Bu kadar nüfusun bir hanede durması sağlık açısından uygun görülmemiştir.

³²⁵ BOA, HR.İD. 16/23.

³²⁶ BOA, HR.TH. 113/37.

Ayrıca bunların mühendishaneye bitişik denecek kadar yakın bir hanede bulunmalarının da bir hastalığa sebebiyet verip talebe ve askerlere hastalık bulaşmasına yol açabileceğinden bu Yahudilerin daha uygun yerlere yerleştirilerek oradan alınmaları gerektiği Bâb-ı Âli'ye bildirilmiş olup bu hususta gereğinin yapılmaya başlandığı beyan edilmiştir³²⁷.

Kalabalık gruplar halinde gelmeye devam eden Yahudi göçmenlerin durumları takip edilerek bunlar geldikleri ülkelere geri gönderilmeye çalışılmıştır. 1891 yılında Rusya'dan hicretle İstanbul'a yerleşmeye gelen Yahudi göçmenler yine peyderpey gelmeye devam ederek ecnebi vapur kumpanyalarının mavnalarıyla dışarı çıkarak Galata'da bulunan hanelerde çok kalabalık şekilde ikamet etmişlerdir. Bu mesele hükümetçe alınan karara muhalif bir durum olup, sağlık açısından da sakıncalı bulunmuştur. Bu nedenle bir an evvel gerekenin yapılması için durum Dahiliye Nezaretinden Şehremanetine bildirilmiş ve bunun üzerine Sadarettten alınan cevapta da yerleşmeye gelen Yahudilerden 800 nüfusun vapurla geri gönderilerek gerekli tedbirlerin alınmasıyla korkulan bir hastalığın meydana gelmesine imkân verilmemiş olacağını beyan edilmiştir. Bu nedenle daha önceki tavsiyeler çerçevesinde bu işin takip edilmesine özen gösterilmesi Şehremanetine ve Zabtiye Nezaretine bildirilmiştir³²⁸.

3.8.2. İskân Ettirilen Yahudi Göçmenlerin İaşelerinin Sağlanması

Osmanlı topraklarına hicret eden yoksul durumdaki Yahudi göçmenlerin iaşelerinin sağlanması hususunda Osmanlı yönetiminin yardımları dışında barınma gibi ihtiyaçlarını özellikle Alyans İsrailit Cemiyeti sağlamıştır. Rusya'dan hicret ederek Galata'da bazı hanelerde kalabalık şekilde ikamet eden 60 kadar Yahudi Alyans İsrailit Cemiyeti tarafından tayin edilen iki görevli vasıtasıyla Hasköy'de kiralanan bir eve nakledilmişlerdi. Ancak bu evde yirmiden fazla nüfus yerleştirilmemesi gerektiği ve Galata'daki hanelerde bulunanların da Hasköy'e nakledildiğinde yine yirmiyi geçmeyecek şekilde yerleştirilmesi gerektiği memurlara tebliğ edilmiştir.

³²⁷ BOA, Y.PRK.ASK. 76/73.

³²⁸ BOA, DH.MKT. 1887/116.

Memurlar bunun üzerine bahsedilen göçmenlerin iskanları için mevcut olan yardım parası harcandığından ne Galata'dakilerin Hasköy'e ve ne de Hasköy'de bulunanların başka hanelere nakledilmesinin mümkün olamayacağı beyan edilmiştir. Bu nedenle hükümetten uygun yerler gösterilmesi istenmiş ve bunların bahsedilen hanelerde böyle izdiham içinde bulundurulmasının sakıncalı olduğu ifade edilmiştir. Zikredilen bu göçmenlerin arasında Osmanlı vatandaşı olan ve zirai faaliyetler ile uğraşan aileler bulunduğu haber alınmıştır. Bu gibi ailelerin geçimlerini sağlamalarına imkân tanıyacağından ziraat ile uğraşmaları gerekli görülmüş ve gerekenin yapılması için bunların isimlerinin olduğu bir defter talep edilmiştir. Ayrıca bu göçmenlerin nerelere sevkı gerekli ise şimdiden tedbirlerin alınması gerektiği ve bundan sonra Rusya'dan gelecek olan Yahudilerin iaşelerinin temini zor olduğundan bunların İstanbul'a girmelerine konsolosluklarca izin verilmemesi gerektiği Şehremanetinden bildirilmişti³²⁹.

Sevk edildikleri yerlerde zor durumda kalan Yahudi göçmenlere de temel ihtiyaçlarını gidermek adına gerekli yardımların yapılması sağlanmıştır. 7 Rabiulevvel 1305 (23 Kasım 1887) tarihinde Tirilye nahiyesine bağlı Teke Pınarı adlı mahalde iskân olunan 38 hane Almanya Musevi göçmenleri tohumluk ve yemeklik zahire gibi ihtiyaçlarına henüz ulaşamadıklarından ve acil olarak ihtiyaçları olduğundan dolayı gerekenin yapılması için dilekçe vermişlerdir. Ayrıca Dobruca'dan gelecek Yahudi göçmenlerin İzmir ve Aydın taraflarında iskân edilmiş oldukları ve yine bunların da "hakikaten muhtaç" bulunduklarından taleplerinin kabul edilmesi zaruri görülmüş olup meselenin araştırılıp gerekli yardımın yapılması Hüdavendigâr Vilayetine buyrulmuştur³³⁰.

23 Cemazeyilevvel 1310 (13 Aralık 1892) tarihli kayıta ise Aydın vilayetine sevk edilmiş olan Yahudi göçmenlerin açlıktan ve perişanlıktan ölmekte oldukları haber alınmış ve bunlar için vilayetçe oluşturulan bir komisyon aracılığıyla 500 lira kadar yardım parası toplanmıştı³³¹. İskân ettirilen yoksul göçmenlere sevk edildikleri vilayetlerde bir komisyon oluşturularak yardım toplanması sağlanmıştır.

³²⁹ BOA, DH.MKT. 1876/3.

³³⁰ BOA, DH.MKT. 1471/24.

³³¹ BOA, DH.MKT. 2030/93.

Oluşturulan bu komisyonlar sayesinde çevredeki zengin Yahudi kesimlerin dindaşlarına yardım etmesi sağlanmıştır. Devlet, kendi yaptığı yardımlar dışında göçmen vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamak için böyle bir çözüm yolu bulmuştur.

II. Abdülhamid, iskanlarına müsaade ettiği Yahudi göçmenlerin geçimlerini sağlamaları adına bizzat yardımlarda bulunmuştur. Akköprü Emlâk-ı Hümayun idaresinde iskân edilmeleri kararlaştırılan Romanyalı Yahudi göçmenler için, Mihaliç Çiftlikat-ı Hümayunundan zikredilen idareye çift ve koşu için yüz adet at tahsis edilmesi ve bunlar için gereken bedel ile nakliye masraflarının hesaplanması Hazine-i Hassa Nezaretinden 7 Şubat 1315 (19 Şubat 1900) tarihli telgrafla bildirilmiştir³³².

3.8.3. Yahudi Nüfusun Göçmen Yahudilerden Rahatsızlığı

Yahudi göçmenlerin kalabalık bir Yahudi cemaatine sahip olan İzmir'e yerleştirilmesi burada Osmanlı vatandaşı Sefarad Yahudileri ile sığınmacı Aşkenaz Yahudilerinin ilişkisini incelemeye değer kılmaktadır. Öncelikle burada Yahudi göçmenleri karşılamak ve onların barınma gibi acil ihtiyaçlarını gidermekten sorumlu olan Alyans okulu müdürünün Fransa'ya yazdığı mektupta; *"Rus Göçmenler çok şey istemeye başladı. Artık rica etmiyor, onlara para vermem için bana ihtar ediyorlar"*³³³ ifadeleri yer almaktadır. Alyans okulu müdürünün dahi Yahudi göçmenlere karşı merhamet içermeyen daha çok sitemkâr bir tutum takınması dikkate değer bir durumdur. İzmir Yahudilerinin bu göçmen Yahudileri istememesinin sebeplerinden biri de ekonomik kaygılardan kaynaklanmaktadır. Göçmenlerin iş bulup rekabet oluşturmaları veyahut iş bulamayarak sosyal karmaşa faktörü haline geldiklerini düşünmektedirler. Yahudi göçmenlerin de bu durumun farkında oldukları Fransa Hahambaşısına yazdıklarından anlaşılmaktadır. Bu durumu mektupta: *"Şehrimizdeki Yahudi toplumu anane ve alışkanlıkları bizden tamamıyla farklı olan Sefaradlardan oluştuğundan, bize karşı hemen her zaman düşmanlığa dönüşen mutlak bir güvensizlik hissediyor, bizi tamamıyla yabancı bir ulus olarak görüyorlar"*³³⁴ şeklinde ifade etmişlerdir.

³³² BOA, ML.EEM. 350/8.

³³³ Nahum, a.g.e, s. 54.

³³⁴ Nahum, a.g.e, s. 55.

Rusya ve Romanya'dan kovulan Yahudi göçmenlerin Anadolu'ya gelişi bir felaket olarak görülmüş ve Aydınli bir öğretmen; “buradaki Yahudiler Doğu Avrupa Yahudilerine büyük bir antipati duymaktadır.” ifadelerinde bulunmuştur³³⁵.

Rusya ve Doğu Avrupa kaynaklı göç dalgası sonucunda yaşanan bir diğer problem ise çeşitli meselelerle Aşkenazi Yahudileri ile Sefarad Yahudileri arasında gerçekleşen cemaat içi tartışmalar olmuştur. Mesela Yahudiler arasında et kesimi ve kasaplık konusunda ciddi tartışmalar yaşanmıştır. İzmir’de ve İstanbul’da bu durumun örnekleri vardır. 1900 tarihinde İstanbul Balat’ta kasap dükkânı bulunan bir Yahudi, Ortaköy’de de bir dükkân açmak için Hahambaşıya başvurmuş ve o da meseleyi Haham Mahkemesine (Bet Din) havale etmiştir. Mahkemenin ikinci bir dükkânı açmasına izin verilmeyince kasap Hahambaşıya hakaret etmiştir. Bunun üzerine kasap tutuklanmış ve mahkeme de aforoz ilanı ile topluluktan ihraç edilmiştir. Aforoz edilme olayı Yahudiler arasında ciddi tartışmalara neden olmuştur³³⁶.

3.8.4. Yahudi Göçmenlerin Mezarlık ve İbadethane Talebi

Osmanlı Devleti’ne sığınmış olan Yahudi göçmenler, iskân edildikleri yerlerde dini ibadetlerini yerine getirme konusunda bazı sıkıntılar yaşamışlardır. Nitekim Osmanlı topraklarında bulunan havralar Seferad Yahudiler tarafından idare edilmekteydi. Dolayısıyla bu hususta Eşkenaz Yahudi göçmenler, ferdi ibadetlerini yerine getirebilseler de imkânı olmayan Yahudiler, resmen tanınmış mekanlarda kendi dilleriyle ve geleneklerine göre ibadetlerini yerine getirebilmek için Osmanlı hükümetine talepte bulunmuşlar ve bu durum zaman zaman kayıtlara yansımıştır. Mesela Rusya’dan göç ederek İzmir’de Yahudi mahallesine yerleşen Yahudiler, burada Lofya sokağında bir haneyi ibadet amacıyla kullanmaya başlamışlardı. Ancak bu durum resmi değil yalnız fiili bir uygulamaydı. Bu nedenle 28 Teşrinisani 1316 (11 Aralık 1900) tarihinde müracaatta bulunarak Aydın vilayetine söz konusu yerin usulen havra olması suretiyle buraya bir haham tayin edilmesi talebini içeren yazı göndermişlerdir³³⁷.

³³⁵ Nahum, a.g.e, s. 56.

³³⁶ Arslan, a.g.e, s.159-160.

³³⁷ BOA, BEO. 1655/124074.

Yine bir başka talep Osmanlı topraklarına göç edip Şişli ve Feriköy’de ikamet eden 4 bin nüfus Yahudi göçmenin ibadethane ve mezarlık temini ile ilgilidir. Burada Padişah’ın himayesinde ticaretle geçimini sağlayan bu Yahudi göçmenler, mezarlıkları olmadığından bir vefatları olduğundan Şişli’den kaldırılıp Kuzguncuk veya Hasköy’e nakledildiğini, yaz günlerinde cenazenin nakledilmesinde bir sorun yaşanmaz iken kış aylarında hangi tarafa olursa olsun gayet sıkıntı çektiklerini ifade ederek Aynı bölgede iskân eden diğer göçmenler gibi kendilerine de uygun bir mahalde mezarlık yeri gösterilmesi talep etmişlerdir. Mabet konusunda ise gerek Beyoğlu ve gerek Galata taraflarında ibadethaneleri bulunmadığından nüfusun çoğunluğu “ötede beride” dağınık bir halde ibadethaneleri dolaştıklarını, ancak bunun hakkaniyetli olmayacağından Feriköy’de bir mezarlık ile Beyoğlu’nda Kalekapısı yakınında Müeyyedzade camisi arsası karşısında bulunan Müslüman mezarlığı üstünde bir ibadethane inşası talebinde bulunarak meselenin Şûrâ-yı Devlet’e havale edilmesini arz etmişlerdir. Daha sonra zikredilen Yahudilerin Kalekapısı yakınında Müeyyedzâde Camii karşısında bulunan Müslüman mezarlığının üst tarafında bir ibadethane inşası ve Feriköy’de bir mezarlık yeri gösterilmesini içeren arzuhalleri Dahiliye Nezareti’ne teslim etmeleriyle mesele Şûrâ-yı Devlet’e havale edilmiştir.

Şûrâ-yı Devlet’in, Dahiliye Nezareti aracılığıyla Şehremanetiyle haberleşmesiyle düzenlenip verilen mazbatada; Kalekapısı yakınında Müeyyidzade camii karşısında ki Müslüman mezarlığının şuan mevcut olarak dört tarafı yolla çevrili olduğundan oraya ibadethane inşasına izin verilemeyeceği gibi Feriköyünde mezarlık ittihazına elverişli yer mevcut olmadığından ve oralarda şuan yeni bir kabristan inşasının da caiz olmadığı Adliye ve Mezahip Nezaretine 7 Kanunu evvel 1312 tarihli yazı ile bildirilmiştir³³⁸.

³³⁸ BOA, BEO. 883/66183.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Rusya ve Doğu Avrupa’da Yahudi karşıtlığının zirvesinin yaşandığı XIX. yüzyılda, geçmiş dönemlerde olduğu gibi topraklarına sığınan Yahudi göçmenlere kapılarını açmakta bir beis görmemiştir. Avrupa ülkelerinde Yahudilere gösterilen muamele Osmanlı Devleti tarafından hiçbir zaman benimsenmemiştir. Nitekim içeride ve dışarıda birtakım krizlerin ve mali bunalımların yaşandığı bir dönem olmasına rağmen Yahudi göçmenlerin göçüne müsaade edilmiştir. Bu göç olayları devleti, birçok olumsuz durumla karşı karşıya bırakmış, bir taraftan bu olumsuz durumlarla baş edilirken diğer taraftan da göçmenlerin iskân ve iâşeleri temin edilmeye gayret edilmiştir. Öyle ki zor şartlarda Osmanlı topraklarına ulaşan Yahudi göçmenlerin, bilhassa Osmanlı vatandaşı olan ve zor şartlarda göç edenlerin yol masrafları gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması gibi bazı kolaylıklarda bulunulmuştur.

Osmanlı yönetimi, başlangıçta insani amaçlı kabul ettiği Yahudi göçmenlere, göçlerin kontrol edilemez noktaya gelmesine kadar herhangi bir kısıtlama uygulamamıştır. Ancak önce 1879 yılında Laurence Oliphant’ın sunduğu layiha ve daha sonra Siyonizm’in önemli liderlerinden Theodor Herzl’in Filistin projeleri neticesinde Yahudi göçünün altında yatan siyasi hedefler anlaşılmış, bu nedenle Filistin bölgesine göç yasaklanmış ve Siyonizm tehlikesine rağmen Yahudi göçmenlerin Filistin dışındaki yerlere yerleştirilmelerine izin verilmiştir. Bu durum devletin, Yahudilere yönelik uyguladığı kısıtlamaların herhangi bir ayrımcılıktan değil, Filistin’de bir Yahudi devleti kurulması tehlikesinden kaynaklı siyaseten Siyonist Yahudilerden rahatsız olduğunu göstermektedir.

1891 tarihine gelindiğinde Filistin’e göç yasağı nedeniyle Yahudi göçmenlerin çoğunluğu İstanbul’a gelmekteydi. Dolayısıyla İstanbul’da Yahudi göçmen nüfusu ciddi oranda artmış ve bu durum Osmanlı yönetimini tedirgin etmiştir. Dolayısıyla bu tarihten itibaren hem Yahudi nüfusun barınamaz hale gelmesi hem de Filistin’e göçlerin devam etmesinin tehlikeli bir hal alması endişesiyle birtakım tedbirler alma yoluna gidilmiştir. II. Abdülhamid, planlı iskân projesi ile Anadolu’nun boş arazilerine Yahudi göçmenleri yerleştirmeyi hedeflemiştir.

Buna göre İstanbul'da yığılan göçmenlerin yine Yahudi nüfusunun yoğun olduğu Bursa, Eskişehir, Ankara, İzmir, Aydın ve Selanik gibi bölgelere sevk edilmeleri kararlaştırılmıştır. Söz konusu bölgelere iskân ettirilmelerinde de kolaylıklar sağlanmaya çalışılmış ve fakir olanların yol masrafları karşılanmıştır.

XIX. yüzyılda kitlesel göç hareketleri sonucunda Osmanlı Devleti'ni uğraştıran meselelerden biri salgın hastalıklar olmuştur. O dönemde özellikle Rusya'dan gelen Yahudi göçmenler arasında kolera, difteri gibi çeşitli salgın hastalıklar görülmüştür. Bu nedenle sağlığın korunması açısından Yahudi göçü engellenmeye çalışılmıştır. Nitekim kalabalık gruplar halinde dar hanelerde oldukça sağlıksız koşullarda ikamet etmeleri salgın hastalıkların daha fazla yayılarak tehlikenin büyümesine yol açmaktaydı. Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen göçler tam olarak durdurulamamış ve Yahudi göçmenler kaçak yollarla Osmanlı sınırlarına ulaşmaya devam etmiştir.

XX. yüzyıla kadar Yahudi göçmenlerden Osmanlı tebaası olanların iskân ettirilmesine olanak tanınırken yabancı uyruklu Yahudilerin de Osmanlı tâbiyetine girmesi şartıyla iskanlarına müsaade edilmiştir. Ancak Yahudiler başta olmak üzere gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'ne göçlerinin sürekli devam etmesi II. Abdülhamid'i tedirgin etmiştir. Bundan dolayı 24 Nisan 1900 tarihinde II. Abdülhamid, yalnız Müslüman göçmenlerin iskanlarına müsaade edilmesi, gayrimüslim göçmenlerin bundan sonra kabul edilmemesi hakkında irade çıkarmıştır. Alınan bu göç yasağı çeşitli problemlere yol açmıştır. Bunlardan birisi Bulgaristan ve Şarkî Rumeli gibi Osmanlı Devleti'nin bir parçası sayılan bölgelerdeki Yahudi göçmenlerin tebaadan sayılıp sayılmayacağı dolayısıyla bu yasağın onları ne derece kapsadığı yönetim içerisinde soru işaretleri oluşturmuştur. Yapılan çeşitli müzakereler neticesinde yasağın kesin bir şekilde uygulanarak bu bölgeler için de geçerli olması gerektiğine karar verilmiştir. Ancak 1908 tarihine dek tâbiyet sorunu tam olarak çözülememiş ve söz konusu bölgelerden talepler gelmeye devam etmiştir.

Sonuç olarak II. Abdülhamid ve Osmanlı yönetimi hiçbir zaman Yahudilere karşı kötü bir bakış açısı sergilememiştir. Aksine Filistin dışında Osmanlı vatandaşı olmak şartıyla Anadolu topraklarında gelen göçmenleri iskân ettirerek istihdamlarını sağlamayı hedeflemiştir.

Alınan tedbirler ve ileride göçlerin tamamen yasaklanması yalnızca Avrupalı devletlerin siyasi çıkarlarına ulaşmalarına mahal vermeden Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak amacıyla uygulanmak istenmiştir.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

A.MKT.MHM: 509/10.

A.MTZ.(04): 64/54.

BEO.: 478/35834, 15/1084, 1513/113452, 42/3096, 1124/84240, 883/66183, 2863/214653.

DH.MKT.: 1421/84, 1535/3, 1985/10, 1732/99, 1421/84, 1448/110, 1470/77, 1518/53, 1944/68, 1925/96, 1465/71, 1985/10, 1595/120, 1603/88, 1976/18, 1976/76, 1926/62, 1162/45, 1894/90, 1887/116, 1876/3, 1471/24, 2030/93, 2000/62, 981-25, 2387/27, 2370/41, 2309/86, 2034/94, 1990/20, 1981/45, 1980/15, 1978/90, 1962/77.

HR.İD: 22/51, 16/36, 16/46, 16/57, 7/91, 16/23, 16/17.

HR.SFR.04: 540/68, 360/41.

HR.TH.: 113/37, 238/59, 242/108.

HR.TO.: 41/78.

İ.DH.: 1264/99354.

ML.EEM.: 350/8.

MV.: 100/7

Y..A..RES.: 57/26.

Y.PRK.ASK.: 76/73.

Y.PRK.SH.: 5/16.

Y.PRK.AZN.: 6/4.

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Arı, Mehmet Salih (2005). “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Döneminde Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Çabaları”. Akademik Araştırmalar Dergisi. Sayı 24, s. 109-126.

Arslan, Ali (2014). Avrupa’dan Türkiye’ye İkinci Yahudi Göçü. İstanbul: İdil Yayıncılık.

Avşin Güneş, Gülcan (2015). “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”. Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, 1(2), s. 1-30.

Ayar, Mesut (2005). Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Aydın, Mehmet Akif (2001). “Kanûn-i Esâsî”. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 24, s. 328-330.

Aytürk, İlker (2008). “Yahudi Kimdir? Tartışmasının Işığında İsrail’de Din ve Etnik Kimlik”. Doğu Batı Düşünce Dergisi. Sayı 44, s. 153-169.

Balcıoğlu, Mustafa- Balcı, Sezai (2017). Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu, Ankara: Erguvanî Yayınları.

Baron, Salo W. (1938). “The Jewish Question In The Nineteenth Century”. The Journal Of Modern History, 10(1), s. 51-65.

Bayraktar, Mehmet (2016). Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam. İstanbul: Say Yayınları.

Bayraktar, Kubilay (2020). Rus-İsrail İlişkileri Bağlamında Rusya’daki Yahudi Diasporası. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Benbassa, Esther, Aron Rodrigue (2014). Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. Yüzyıllar) (Çev. Ayşe Atasoy). İstanbul: İletişim Yayınları.

Besalel, Yusuf (2003). Yahudi Tarihi. İstanbul: Gözlem Yayınları.

Bileydi, Malike (2005). İsrail Devleti’nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri (1948-2000). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Bora, Siren (2018). “19. Yüzyılda İzmir’de Yahudi Göçmenler ve Göçmen İskanı İçin Bulunan Çözümler: Diaspora’ya Özgü Yapılar”. Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu. İzmir.

Bora, Siren (2024). “Göç Olgusu ve Anadolu’da Yahudi Diasporası”. Arkeo Duvar, Sayı 17, s. 100-119.

Bozkurt, Gülnihal (1993). “Osmanlı-Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış”. Belleten, 57(219), s. 539-565.

Brenner, Michael (2011). Kısa Yahudi Tarihi (Çev. Sevinç Altınçekiç). İstanbul: Alfa Tarih Yayınları.

Buzpınar, Ş. Tufan (1994). “II. Abdülhamid Dönemi’nin İlk Yıllarında Filistin’de Yahudi İskanı (1879-1882)”. Türkiye Günlüğü, Sayı 30, s. 58-65.

Can, B. Bülent (1997). “900. Yıldönümünde Birinci Haçlı Seferleri -III: Haçlı Seferi Sırasında Yahudi Katliamları (Mayıs-Haziran 1096)”. Tarih ve Toplum, Sayı 164, s. 35-41.

Çınar, Ahmet Özgür (2005). Lozan’dan Sonra Türkiye Yahudileri (1923-1960). Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Çınar, Mustafa (2019). Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Tanzimat Sonrası Düzenlemeler. International Social Sciences Studies Journal, 5(46), s. 5471-5484.

De lange, Nicholas (1987). Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi-Yahudi Dünyası (Çev. Sevil Atauz-Akın Atauz). İstanbul: İletişim Yayınları.

Dualı, Şir Muhammed (2016). Çarlık Rusya'sında Yahudiler. Ankara: Divan Kitap.

Dualı, Şir Muhammed (2017). Rusya Yahudilerinin Siyonizm Hareketine Katkıları. Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, 3(2), s. 149-162.

Engin, Vahdettin (2010). Pazarlık. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Erdem, Ufuk (2018). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacirin Komisyonları (1860-1923). Ankara: TTK.

Eroğlu, Ahmet Hikmet (2012), "16. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Efsanevi Bir Yahudi: Yasef Nasi", (Ed.) Asife Ünal, Hüsametdin Karataş vd., Dinler Araştırmaları Sempozyumu. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi: s. 718-731.

Eroğlu, Ahmet Hikmet (2013). Osmanlı Devleti'nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar). Ankara: Berikan Yayınları.

Gartner, Lloyd P (2001). History Of The Jews In Modern Times. New York: Oxford University Press.

Gülyüz, Naim A. (2015). "Geçmişten Günümüze Anadolu'ya Yahudi Göçü". Ed. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya. Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 47-73.

Gülyüz, Naim A. (2023). "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde İstanbul'da Yahudi İspanyolcası ve İbranice Dillerinde Yahudi Basını". Kebikeç. Sayı 56, s.223-256.

Gürkan, Salime Leyla (2013). "Yahudilik". TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 43, s. 187-197.

Gürkaynak, Muharrem (2003). "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), s. 275-290.

İpek, Nedim (2006). İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler. Trabzon: Serander Yayınları.

İpek Şeber, Nurdan (2012). "II. Abdülhamid Döneminde Rusya ve Romanya'dan Gelen Yahudi Muhacirler". Tarih Dergisi. Sayı 53, s. 39-61.

Johnson, Paulo (2001). Yahudi Tarihi. (Çev. Filiz Orman). İstanbul: Pozitif Yayınları.

Karabulut, Tuğba (2023). "Filistin'e Yapılan Yahudi Göçleri ve Toprak Satışı Meselesi". Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 6(4), s. 57-64.

Karpat, Kemal H. (2003). Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Karpat, Kemal H. (2013). Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kaya, Ayhan (2022). "Diaspora". Tübitak Bilim Yayınları Sosyal Bilimler Ansiklopedisi. Cilt 1.

Kerimoğlu, Hatice (2023), “Rusya İmparatorluğu’ndaki Türkistan Yahudileri”. (Ed.) Fevzi Çakmak. Sosyal & Beşerî Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar 3. Ankara: Gece Kitaplığı: s. 339-368.

Kodaman, Bayram- İpek, Nedim (1993). “Yahudilerin Filistin’e Yerleştirilmeleriyle İlgili Olarak II. Abdülhamid’e 1879’da Sunulan Layiha”. Belleten, 57(219), s. 565-580.

Köse, Tuğba (2019). “Çarlık Rejimi Gölgesinde Rus Yahudileri: 1881-1882 Pogromları”. Filistin Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, s. 33-58.

Köse, Tuğba (2020). “Zulmün Adı: Yahudi Yerleşim Sınırı”. Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi, 6(7), s. 126-128.

Köse, Tuğba (2021). “Yahudilerin Devletleşme Sürecinde Dönüm Noktaları: Pogrom, Aliya ve Siyasi Siyonizm (1881-1903)”. Ortadoğu Etütleri, 13(1), s. 119-142.

Kurat, Akdes Nimet (1987). Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar. Ankara: TTK Yayınları.

Kurt, Ali Osman (2010). “Yahudi Modernleşmesinin Ayak Sesleri: Haskala Hareketi”, Eskiye, Sayı 17, s. 104-110.

Lewis, Bernard (1996). İslam Tarihinde Yahudiler (Çev. Bahadır Sina Şener). Ankara: İmge Yayınları.

Lewis, Bernard (2004). Semitizm ve Anti-Semitizm Çatışma ve Ön Yargıya Dair (Çev. Hür Güldü). İstanbul: Everest Yayınları.

Nahum, Henri (2022). İzmir Yahudileri 19.-20. Yüzyıl (Çev. Estreya Seval Vali). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ocak, Refika (2004) Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Yahudiler. Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Oğur, Furkan (2023). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Endülüs Yahudilerini Kabul Etme Nedenlerine Dair Bir İnceleme”. Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), Sayı 9, s. 46-60.

Ortaylı, İlber (2018) Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Öke, Mim Kemal (2018). Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923). İstanbul: Timaş Yayınları.

Örücü, Sevdâ (2018). “Yahudi Diasporası’nın Filistin’e Göçü ve İsrail Devleti’nin Kuruluşu”. Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 3(2), s. 202-233.

Özdemir, Burcu (2019). “Çarlık Rusya’sında Yahudi Siyaseti ve Pogrom Hareketleri”. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 6(1), s. 78-96.

Özdemir, Ahmet (2019). “Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu’na Gelişi ile Türkiye Cumhuriyeti’nin İlan Edildiği Tarihsel Sürece Kadar Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumların Araştırılmasına Yönelik Tarihsel Bir Yaklaşım”. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 14, s. 55-85.

Özmen, Seda (2024). “Gettodan Shtetle: Orta ve Doğu Avrupa’daki Yahudi Yerleşimleri Üzerine Bir Karşılaştırma”. Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı 11, s. 31-56.

Poyraz, Esra (2019). Türkiye’de Hahambaşılık: Tarihi, Kurumsal Yapısı, Önemi ve İşlevi. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Rodrigue, Aron (1997). Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması (Çev. İbrahim Yıldız). Ankara: Ayraç Yayınları.

Rozen, Minna (2010). İstanbul Yahudi Cemaati’nin Tarihi (1453-1566) (Çev. Serpil Çağlayan). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Ruderman, David B. (2013). Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi (Çev. Lizet Deadato). İstanbul: İnkılap Yayınları.

Sansar, Mehmet Fatih (2020). Bağımsızlıktan Balkan Savaşlarına Osmanlı-Romanya İlişkileri. Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Seignobos, Charles (1960). Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi (Çev. Samih Tiryakioğlu). İstanbul: Varlık Yayınları.

Serbestoğlu, İbrahim. Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet Sorunu, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Sevilla Sharon, Moshe (1992). Türkiye Yahudileri. İstanbul: İletişim Yayınları.

Shaw, Stanford J. (1990). “Christian Anti-Semitism In The Ottoman Empire”. Belleten. Sayı 54, s. 1073-1150.

Shaw, Stanford J. (2008). Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler. İstanbul: Kapı Yayınları.

Sultanova, Nazgul (2011). İsrail’in Siyasi Yapısındaki Rus Yahudilerinin Rolü. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Şenay, Bülent (2002). “Yahudi-Hristiyan İlişkileri Tarihi ve Anti-Semitizm-Oryantalizm İlişkisi”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 11(2), s. 117-146.

Şişman, Cengiz (2008). “Sabatay Sevi”. TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 35, s. 334-335.

Tanrıverdi, Mustafa (2016). Çarlık Rusya’sında Tiflis Vilayeti (1878-1914). Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tellioglu, Ömer (2014). Filistin’e Musevi Göçü (1880-1914). Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzağan, Abdülkerim (2010). Yidiş Dili ve Yapısı, 10. Uluslararası Dil Değiş Yazın Bilim Sempozyumu. 2(2), s. 443-445.

Wynne, Hugh (2004). “Kilise Tarihinde Antisemitizm” (Çev. Süleyman Turan). Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 4(1), s. 275-290.